



Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

De potentie van co-creatie voor natuurbeleid

Een conceptuele en empirische verkenning

| WOt-technical report 59

E. de Bakker, H. Dagevos, R.J. Fontein & H.J. Agricola



WAGENINGENUR
For quality of life

De potentie van co-creatie voor natuurbeleid

Dit Technical report is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

De reeks 'WOt-technical reports' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

WOt-technical report 59 is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Het PBL is een inhoudelijk onafhankelijk onderzoeksinstituut op het gebied van milieu, natuur en ruimte, zoals gewaarborgd in de Aanwijzingen voor de Planbureaus, Staatscourant 3200, 21 februari 2012.

Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurverkenning, Balans van de Leefomgeving en andere thematische verkenningen.

Het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (EZ).

De potentie van co-creatie voor natuurbeleid

Een conceptuele en empirische verkenning

E. de Bakker, H. Dagevos, R.J. Fontein & H.J. Agricola

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, december 2015

WOt-technical report 59

ISSN 2352-2739

Referaat

Bakker, E. de, H. Dagevos, R.J. Fontein & H.J. Agricola (2015). *De potentie van co-creatie voor natuurbeleid. Een conceptuele en empirische verkenning*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 59. 68 blz.; 6 fig.; 2 tab.; 54 ref.; 1 Bijlage.

In dit rapport wordt verslag gedaan van een zoektocht naar de potentie van co-creatie voor natuurbeleid. Een zoektocht in de literatuur, in verschillende disciplines, naar goede empirische voorbeelden en naar wat er leeft in de praktijk. Met deze conceptuele en empirische verkenning is het debat over co-creatie en de betekenis daarvoor voor natuurbeleid allerm minst uitgekristalliseerd. De zoektocht levert vooral op dat de invulling van co-creatie niet vastligt. Eerder is het zo dat er verschillende routes en mogelijkheden zijn voor vruchtbare co-creatie. Co-creatie is geen kwestie van gebaande paden noch van snelle en eenduidige wegen. Co-creatie dient bovendien, zo betoogt dit rapport, begrepen te worden in een bredere sociale context en haar potentie te worden gezien in het licht van randvoorwaarden op micro- en meso/macroniveau.

Trefwoorden: co-creatie, sociaal kapitaal, energieke samenleving, natuur, natuurbeleid, natuurcombinaties.

Abstract

Bakker, E. de, H. Dagevos, R.J. Fontein & H.J. Agricola (2015). *The potential of co-creation in nature policy. A conceptual and empirical study*. Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment (WOT Natuur & Milieu). WOt-technical Report 59. 68 p; 6 Figs; 2 Tabs; 54 Refs; 1 Ann.

This report describes a search for the potential of co-creation in nature policy. We searched the literature in various disciplines for good empirical examples and to find out what is happening in practice. This conceptual and empirical study is by no means the last word on co-creation and its significance for nature policy. The main outcome of the study is that the implementation of co-creation will be an open process, and that there are likely to be different pathways and possibilities for fruitful co-creation. Co-creation is not a question of following the beaten track or of quick fixes and straightforward formulas. Moreover, the report argues that co-creation should be understood within a broader social context and its potential should be seen in the light of conditions at the micro, meso and macro levels.

Keywords: co-creation, social capital, energetic society, nature, nature policy, nature combinations

Auteurs:

Erik de Bakker en Hans Dagevos: LEI Wageningen UR

Robert Jan Fontein en Herman Agricola: Alterra Wageningen UR

© 2015

LEI Wageningen UR

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag

Tel: (070) 335 83 30; e-mail: informatie.lei@wur.nl

Alterra Wageningen UR

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 07 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

De reeks WOt-technical reports is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit report is verkrijgbaar bij het secretariaat. De publicatie is ook te downloaden via www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu.

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Deze verkenning naar co-creatie en haar potentie voor natuurbeleid, was in meerdere opzichten een zoektocht. Een zoektocht in de literatuur, door verschillende disciplines heen, een zoektocht naar goede empirische voorbeelden en naar wat er leeft in de praktijk, en een zoektocht naar vruchtbaar debat over een thematiek die nog lang niet is uitgekristalliseerd. Want als er een ding waar is over co-creatie, is dat de invulling hiervan niet is vastgelegd, en dat er verschillende routes en mogelijkheden zijn te overwegen. Co-creatie is, zoals we ook in dit rapport beschrijven, een 'grensobject' dat tot op zekere hoogte open is; de onduidelijkheid die co-creatie kan oproepen, hangt hiermee samen: die is inherent aan 'grensobjecten'.

Degenen die hoofdzakelijk geïnteresseerd zijn in de resultaten en de praktijk raden wij aan de samenvatting te lezen, de twee empirische hoofdstukken (5 en 6) en eventueel het slothoofdstuk. Lezers die interesse hebben in de conceptuele en theoretische achtergronden van het begrip co-creatie verwijzen wij naar de hoofdstukken 2 tot en met 4 waarin we diverse literatuur behandelen en een theoretisch raamwerk presenteren.

Wij bedanken Eva Kunseler en Petra van Egmond (beiden Planbureau voor de Leefomgeving) en Janneke Vader (LEI Wageningen UR) voor de begeleiding van dit project en hun betrokkenheid. Ook bedanken wij de deelnemers van de workshop die wij voor dit project op 5 november 2015 hielden in Utrecht: Rob Folkert, Ton Dassen, Niels Sorel, Martijn van der Heide, Trond Selnes, Esther Turnhout, Kris van Koppen, Hans Hillebrand, Janine van den Bos, Dennis Menting, Hans Rutten, Alice Paffen. Dat co-creatie leeft en allerlei verwachtingen en geestdrift kan oproepen, bleek uit de soms turbulente discussies op die ochtend. Deze workshop was, ondanks het grillige verloop, een goede en kritische toetsing van een aantal tussentijdse resultaten, waarvan we vruchtbaar gebruik konden maken bij het aanscherpen en afronden van ons betoog.

Er is geen 'heilige weg' of 'snelle korte weg' voor co-creatie. Wie zulke wegen zoekt, kan dit rapport beter overslaan. Wie co-creatie wil begrijpen in een bredere sociale context en hoe de potentie hiervan afhangt van randvoorwaarden zowel op microniveau als op meso/macroniveau, vindt in deze verkenning wellicht gedachten en argumenten die dit begrip een stap verder brengen

Erik de Bakker, Hans Dagevos, Robert Jan Fontein en Herman Agricola

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
Summary	13
1 Inleiding	17
1.1 Aanleiding	17
1.2 Onderzoeksvragen	17
1.3 Methode en aanpak	18
1.4 Opbouw rapport	18
2 Co-creatie en bestaande beleidsconcepten	21
2.1 Co-creatie in 'Wij, de overheid'	21
2.2 Natuurinclusief handelen, natuurcombinaties en co-creatie	22
2.3 Ecosysteemdiensten en co-creatie	23
2.4 Co-creatie en natuurcombinaties als 'grensobjecten'	25
3 Co-creatie: herkomst en een interdisciplinaire blik	27
3.1 Co-creatie geworteld in de industriële wereld	27
3.2 Co-creatie als sociaal proces	27
3.3 Co-creatie en TA en CoP: de rol van intermediairs	29
3.4 Co-creatie en de participatieladder	30
3.5 Co-creatie als sociale innovatie	32
3.6 Het 'Co-creatie-wiel' van Ehlen	33
3.7 Tot slot: enkele reflecties	35
4 Co-creatie: sociale innovatie en sociaal kapitaal	37
4.1 Co-creatie als sociale innovatie: Weconomy	37
4.2 Co-creatie en sociaal kapitaal	38
4.3 De schil van sociaal kapitaal	40
5 Co-creatie in de praktijk (1): Het Engelse Werk	43
5.1 Casusbeschrijving	43
5.2 Analyse	45
5.3 Conclusie: co-creatie in het Engelse Werk	48
6 Co-creatie in de praktijk (2): Groene cirkels	51
6.1 Casusbeschrijving	51
6.2 Analyse	53
6.3 Conclusie: co-creatie in de Groene Cirkels	56
7 Co-creatie: antwoorden op vragen	57
7.1 Enkele kanttekeningen bij een wenkend perspectief	57
7.2 Voorbij het microniveau	57
7.3 Beleidsimplicaties voor de Rijksnatuurvisie	59
Literatuur	61
Verantwoording	63
Bijlage 1 Deelnemers workshop	65

Samenvatting

Wat maakt co-creatie verschillend van andere samenwerkingsvormen? Op basis van deze conceptuele en empirische verkenning ligt het verschil in de actieve betrokkenheid van de partijen die met elkaar co-creëren. Co-creatie betekent dat de lat van samenwerking en dialoog hoog wordt gelegd. Openheid, vertrouwen, gelijkwaardigheid en wederkerigheid worden benadrukt als onmisbare elementen in het proces. Letterlijk gaat het om samen creëren van meervoudige waarden waarbij creativiteit en uitwisseling van ideeën de ruimte dienen te krijgen.

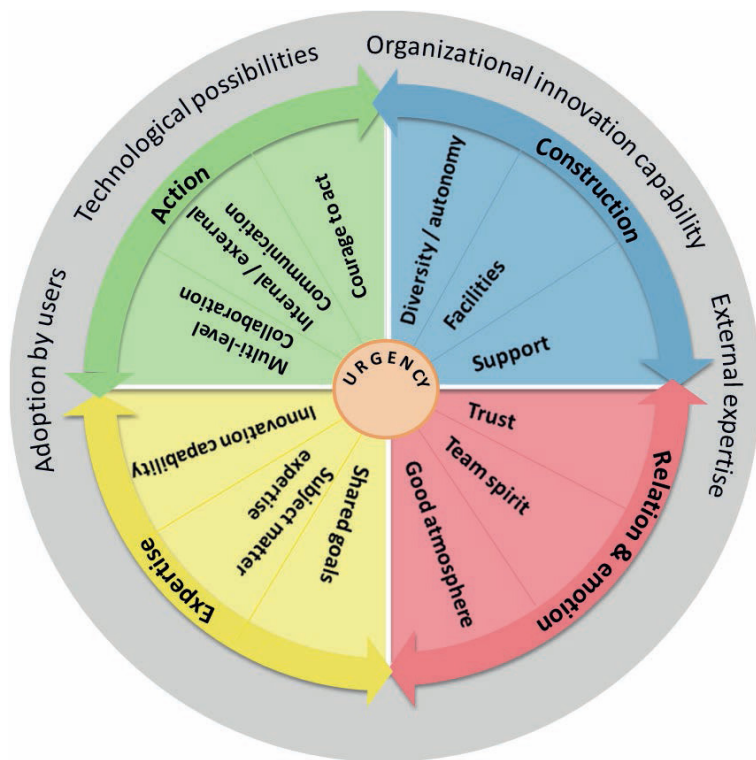
In de Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder' wordt ingezet om natuurcombinaties te realiseren die zijn te interpreteren als een vorm van sociale innovatie (EZ, 2014). Onze slotconclusie is dat co-creatie hierbij verfrissend, motiverend en (rol)doorbrekend werkt. Men zal echter ook moeten leren accepteren dat co-creatie niet altijd op korte termijn realistisch is en dat het in sommige gevallen wellicht beter is te streven naar betrokkenheid op lagere participatieniveaus.

De potentie van co-creatie is namelijk afhankelijk van de capaciteiten van actoren ter plekke en het sociaal kapitaal in hun wijdere omgeving. In dit rapport krijgt met name ook het laatste accent, terwijl co-creatie vooralsnog veelal aandacht krijgt in termen van lokale praktijken en allerlei praktische vaardigheden op microniveau. Het voorliggende verkennende onderzoek levert misschien wel als belangrijkste bevinding op dat co-creatie nadrukkelijk in een bredere context wordt geplaatst. Tijdens onze conceptuele zoektocht zijn we op het werk van Corry Ehlen (Ehlen, 2015) en Jan Jonker (Jonker, 2013, 2014) gestuit. Geïnspireerd op en in navolging van deze auteurs wijzen ook wij op de maatschappelijke context van co-creatie als factor van betekenis voor het beantwoorden van de vraag wat de potentie van co-creatie is.

Deze invalshoek tilt co-creatie voorbij het lokale en procesmatige (micro)niveau en plaatst co-creatie in een groter geheel. Dit grotere geheel (macro/mesoniveau), dat meer of minder gunstig is voor co-creatie, is te beschrijven vanuit de theorie van het sociale kapitaal. Kracht en kwaliteit van het sociale kapitaal zijn omgevingscondities van co-creatie. We kwalificeren deze omgeving van het sociale kapitaal als een *enabling environment*; een omvattende en voorwaardenscheppende context voor het proces van co-creatie.

Bij de beantwoording van de vraag, die ook in deze verkenning centraal stond, onder welke voorwaarden co-creatie succesvol is, is het dus zaak te kijken naar de mate waarin co-creatie voeding en energie krijgt van het sociale kapitaal. Het beeld verrijkt hier van een meer of minder vruchtbare context die de praktijk van (lokale) co-creatieprocessen als een grotere schil omsluit. Het beter in kaart brengen en onderzoeken van deze randvoorwaarden, is belangrijk voor beleidsmakers die co-creatie op maat willen ondersteunen en stimuleren. Maar ook co-creanten in de praktijk zelf kunnen hier baat bij hebben: het (mis)lukken van initiatieven kan daardoor beter worden begrepen.

Gaat de aandacht eerst uit naar de benaderingswijze van co-creatie vanuit het (inter)menselijke procesniveau, dan is het Co-creatie-wiel een illustratieve checklist en wegwijzer. Hierin bevinden zich diverse elementen van het groeps- en praktijkgerichte handelen die regelmatig relevant worden geacht voor (de potentie en het succes van) co-creatie: samenwerking, vertrouwen, motivatie, teamgeest, durf, gedeelde belangen en waarden, etc. Ehlen (2015) visualiseert het lokale proces van co-creatie (zie figuur S1) als een wiel dat rolt om een as die bestaat uit een 'sense of urgency' die voor een belangrijk deel afhankelijk is van de grotere schil van sociaal kapitaal. Op het moment dat de gevoelde urgentie door partijen wordt gedeeld, en er een wil is tot praktisch handelen, kan het Co-creatie-wiel gaan rollen en gestalte krijgen in een lokale praktijk.



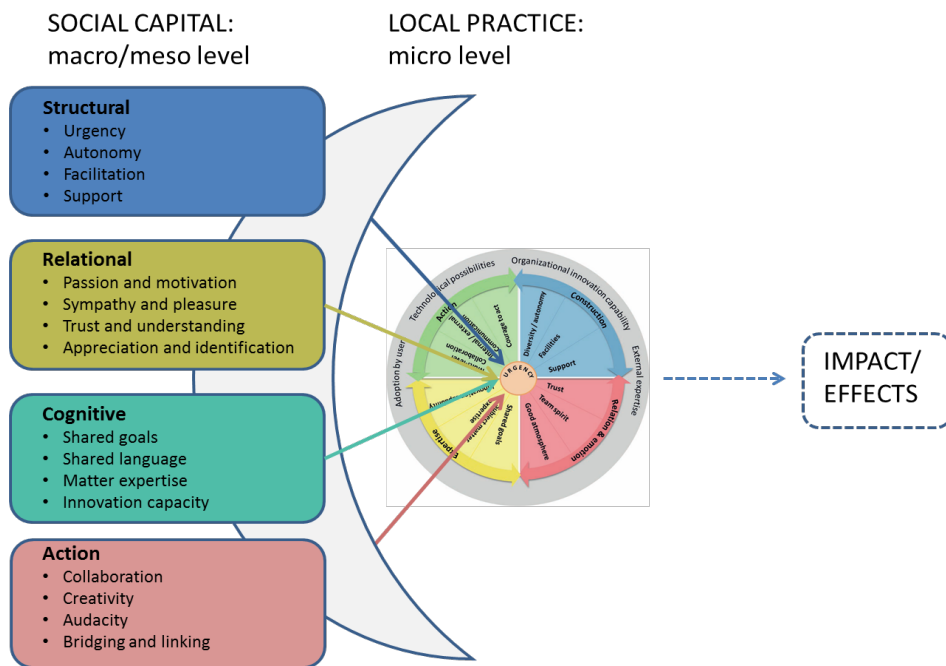
Figuur S1: Het Co-creatie-wiel van Ehlen (2015, 132)

Richten we ons vervolgens op de context van co-creatie; op de schil van sociaal kapitaal, dan gaat het om de kwaliteit (of de hechtheid) van sociale relaties in een bepaald (institutioneel) netwerk of (lokale) gemeenschap. Naarmate vertrouwensrelaties, wederkerig- en gezamenlijkheid dragers zijn van sociale relaties, nemen allerlei transactiekosten af als mensen samen iets willen realiseren. Sociaal kapitaal faciliteert, kortweg, samenwerking. De voorraad sociaal kapitaal neemt toe met de mate van onderling vertrouwen, van wederkerigheid en solidariteit; stijgt met de aanwezigheid van gedeelde normen en waarden of met de intensiteit van sociale participatie en interactie binnen een gemeenschap.

Het microscopische of procesperspectief en het macroscopische of contextperspectief, zijn vervolgens tot elkaar te brengen. Het Co-creatie-wiel van Ehlen, in het bijzonder de 'sense of urgency'-as, is verbonden met het sociaal kapitaal dat de bredere context vormt van co-creatie. In deze schil van sociaal kapitaal zijn vier dimensies van randvoorwaarden te onderscheiden:

- Er is een structurele dimensie, vooral te begrijpen als de bestuurlijke en institutionele setting die bepaalt of een onderwerp urgentie heeft en handelen in dit verband wordt ondersteund.
- Daarnaast is er de kwaliteit van de onderlinge relaties, die tot uiting komt in de identificatie en drijfveren die mensen hebben, het onderlinge vertrouwen, of men elkaar iets gunt.
- Dan is er een cognitieve dimensie, die zowel expertise als het 'dezelfde taal spreken' behelst en innovatie-capaciteiten (vertaling van kennis naar praktijk).
- Tot slot is er de dimensie van handelen of actie waar het niet alleen aankomt op samenwerking en het verbinden van partijen, maar ook op creativiteit en de moed om onbekende wegen in te slaan.

Het conceptuele raamwerk, dat uitkomst is van de conceptuele verkenning en als handvat diende voor de praktijkvoorbeelden die zijn uitgediept (Het Engelse Werk te Zwolle en Groene Cirkels in Zuid-Holland), is afgebeeld in figuur S2. In deze verkenning zijn we niet nader ingegaan op de vraag hoe de impact en effecten van co-creatie zijn te meten. Afgaande op de literatuur zou men mogen verwachten dat het benutte sociaal kapitaal bij succesvolle co-creatie sterker wordt en groeit. De geïnvesteerde energie vloeit dan als het ware weer terug in de bronnen die eraan ten grondslag lagen. De vier clusters van randvoorwaarden van sociaal kapitaal zijn afgebeeld in rechthoeken van gelijke omvang, maar dat wil niet zeggen dat ze in de praktijk ook hetzelfde gewicht hebben. Per casus of toepassingsgebied zal dit verschillen. Uit de twee praktijkvoorbeelden die zijn verkend, komt naar voren dat de structurele dimensie (de institutionele setting) zwaar weegt.



Figuur S2 Sociaal Kapitaal op macro/mesoniveau en co-creatie op microniveau
Bronnen: Nahapiet and Ghoshal 1998 en Ehlen, 2015: 70, 132.

Kortom, dit verkennende onderzoek bepleit co-creatie niet alleen met een microscopische blik maar ook met een macroscopische blik te bekijken en bestuderen. De eerste zienswijze domineert, zowel in de literatuur als in de praktijk. In onze casuïstiek en de workshop met deskundigen, die we in het kader van dit project hebben gedaan, bleek de potentie van co-creatie eerst en vooral te worden benaderd vanuit directe slaag- en faalfactoren op het (inter)menselijke niveau zoals die ook in het Co-creatie-wiel sterk naar voren komen. Ook de vraag wat co-creatie voor de deelnemers betekent, werd vooral beantwoord in relationele termen op een meer direct niveau.

In algemene zin is de potentie van co-creatie afhankelijk van de kennis en kunde, de wil en waarden van actoren ter plekke en het aanwezig sociale kapitaal in hun wijdere omgeving dat ze kunnen benutten voor het stutten en sturen van het proces van co-creatie. Een van de uitdagingen bij co-creatie in het kader van de Rijksnatuurvisie, is publieke en private partijen efficiënt en doeltreffend te organiseren in rollen die vaak nieuw zullen zijn. De discussie over deze rollen staat aan het begin. Als meer concrete voorzet geeft tabel S1 een voorzichtige invulling – ‘in potlood’ – voor de rollen van de overheid. De handelingsperspectieven, aan de hand van de praktijkvoorbeelden en perspectieven die in de workshop van dit project werden opgevoerd, zijn in deze voorzet voor discussie verbonden met de ‘overheidsparticipatietrap’ van de Raad voor het Openbaar Bestuur, waar wordt gesproken over ‘loslaten’, ‘faciliteren’, ‘stimuleren’ en ‘regisseren’.

Tabel S1
Overheidsrollen en de potentie van co-creatie bij natuurbeleid

POTENTIE CO-CREATIE	Macro-context Soc. Kap. sterk	Macro-context Soc. Kap. zwak
Micro-praktijk Co-creatie sterk	<i>Rijksoverheid:</i> loslaten <i>Lokale overheden:</i> zorgen voor administratieve ontlasting waar mogelijk, letten op uitsluitings-mechanismen.	<i>Rijksoverheid:</i> faciliteren <i>Lokale overheden:</i> opbouwen sociale netwerken/community, inschakeling intermediaire partijen die kunnen verbinden.
Micro-praktijk Co-creatie zwak	<i>Rijksoverheid:</i> stimuleren <i>Lokale overheden:</i> gericht zoeken naar betrokken burgers/bedrijven, ontwikkeling van hands-on-capaciteiten door workshops en cursussen.*	<i>Rijksoverheid:</i> regisseren met erkenning van ‘lange adem’ <i>Lokale overheden:</i> assessment mogelijkheden co-creatie en opbouw sociaal kapitaal, afweging andere acties die mogelijk zijn.

* Het praktijkgeoriënteerde boek van Jonker over NBMs en co-creatie is hier bv. bruikbaar, maar er zijn ongetwijfeld meer handboeken die kunnen helpen om praktisch aan de slag te gaan.

Summary

What makes co-creation different from other forms of collaboration? This conceptual and empirical study suggests that the difference lies in the active engagement of parties who work together to co-create. Co-creation means raising the bar of collaboration and dialogue. Openness, trust, equality and reciprocity are emphasised as essential elements in the process. It is literally about collectively creating multiple values in which there should be plenty of room for creativity and sharing ideas.

The government's policy vision on nature, *The Natural Way Forward*, proposes 'nature combinations' – combinations of nature conservation with other land uses and activities – which can be interpreted as a form of social innovation (EZ, 2014). Our final conclusion is that co-creation can invigorate, motivate and break down barriers and conventions. However, it will have to be accepted that co-creation is not always realistic in the short term and that in some cases it may be better to try to get people involved at lower levels of participation.

The potential of co-creation depends on the capacities of those involved on the ground and the social capital in the wider environment. This report emphasises the latter, and calls attention to the fact that co-creation is still seen primarily within the context of local practices and practical skills at the micro level. The most important finding of this exploratory study may well be that co-creation must be seen within a broader context. During our conceptual search we came across the work of Corry Ehlen (Ehlen, 2015) and Jan Jonker (Jonker, 2013, 2014). Inspired by these authors, we also highlight the social context of co-creation as a significant factor in discovering what the potential of co-creation is.

This perspective raises co-creation above the local and procedural (micro) level and places it within a bigger picture. This bigger picture (macro/meso level) – which may be more favourable or less favourable for co-creation – can be described in terms of the theory of social capital in which the power and quality of social capital form the environmental conditions for co-creation. We qualify this social environment as an enabling environment, an all-encompassing and enabling context for the process of co-creation.

In answering the central question of the study – under what conditions can co-creation be successful – it is therefore advisable to look at the degree to which co-creation is fed and energised by the social capital. The picture that emerges is of a more or less fruitful context that envelops local co-creation processes. Policymakers who want to support and stimulate co-creation in a targeted way would do well to identify and explore these conditions. Co-creationists themselves could also benefit, because they would better understand why initiatives succeed or fail.

If we first look at co-creation from an inter-personal process perspective, the Co-Creation Wheel can act as an illustrative checklist and roadmap. It includes various elements of communal and practical action often considered relevant to the potential and the success of co-creation: collaboration, trust, motivation, team spirit, courage to act, shared goals and values, etc. Ehlen (2015) visualises the local co-creation process (see Figure S1) as a wheel turning around an axis consisting of a sense of urgency, which depends to a large degree on the wider social capital. As soon as parties share a sense of urgency and there is a desire to take practical action, the Co-Creation Wheel can begin to turn and translate into local practice.

Turning to the context of co-creation, the enveloping social capital, the quality (or strength) of social relations in a particular (institutional) network or community comes into view. The more trust, reciprocity and togetherness there is in social relations, the lower the transaction costs are when people want to achieve something together. In other words, social capital facilitates collaboration. The stock of social capital increases when trust, reciprocity and solidarity increase, when norms and values are shared, and when social participation and interaction within a community intensify.

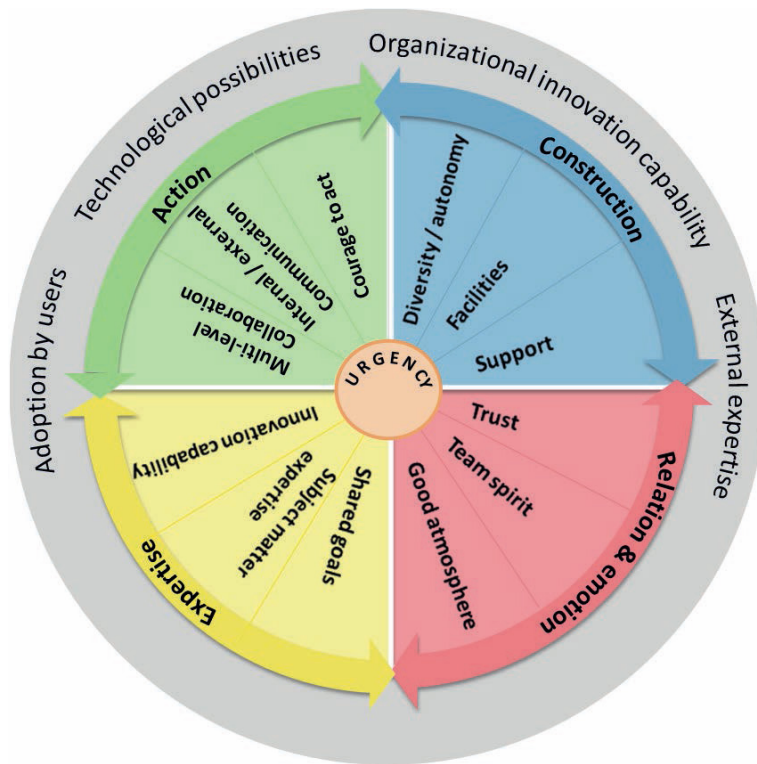


Figure S1: The Co-Creation Wheel of Ehlen (2015, 32)

The microscopic or process perspective and the macroscopic or contextual perspective can then be brought together. Ehlen's Co-Creation Wheel, particularly the 'sense of urgency axis', is connected to social capital, which forms the wider context of co-creation. This social capital has four dimensions:

- The structural dimension: this can be best understood as the administrative and institutional setting which determines whether or not a topic is considered urgent and action is supported.
- The relational dimension: this is the quality of personal relationships, expressed through people's motivations and identities, through mutual trust and confidence.
- The cognitive dimension: this encompasses expertise as well as 'speaking the same language' and innovative capacities (translating knowledge into practice).
- The action dimension: this includes not only collaboration and community, but also creativity and the courage to pursue unknown avenues.

The conceptual framework, the outcome of the conceptual study which served as a model for analysing the case studies (*Het Engelse Werk* in Zwolle and *Groene Cirkels* in the province of Zuid-Holland), is illustrated in Figure S2. In this study we did not investigate the question of how to measure the impact and effects of co-creation. Based on the literature, we may expect that the social capital used in successful co-creation will become stronger and grow, and that the invested energy will then flow back to the sources of social capital. In the figure, the four clusters of social capital conditions are depicted as rectangles of the same size, but that does not mean that they necessarily have the same weight in practice. This will differ per case or topic. The two case studies show that the structural dimension (the institutional setting) is very influential.

In short, this exploratory study argues for looking at and studying co-creation not just from a microscopic perspective, but also from a macroscopic perspective. The former is dominant in both the literature and practice. In our case studies and workshops with experts we found that the potential for co-creation is approached first and foremost from the perspective of success and failure factors at the personal level, which are also prominent in the Co-Creation Wheel. Also, the question of what co-creation means for those taking part was answered mainly in relational terms on a more direct level.

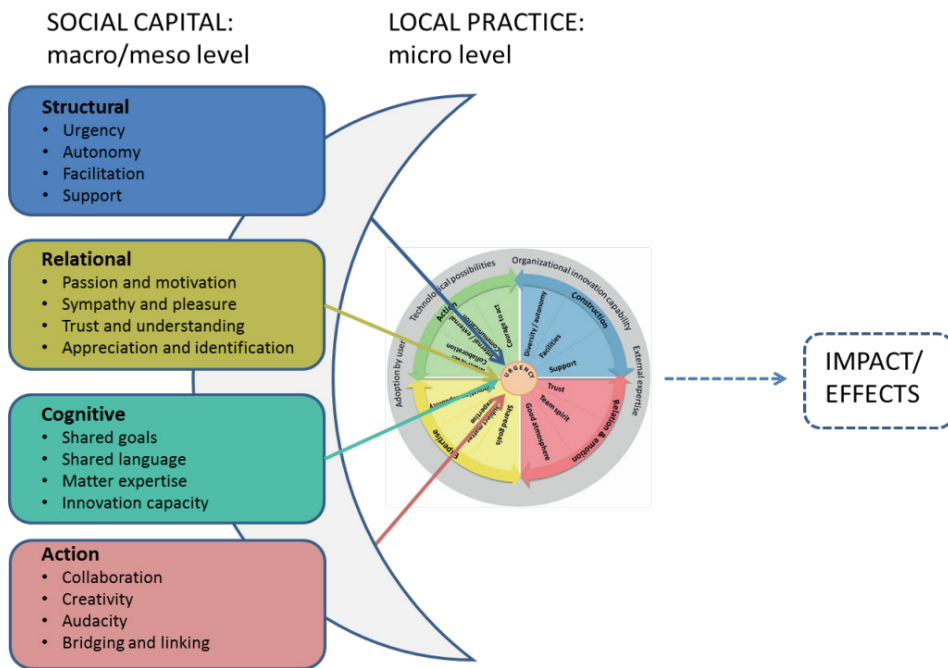


Figure S2 Social Capital at macro/meso level and co-creation at micro level
Sources: Nahapiet and Ghoshal, 1998; Ehlen, 2015: 70, 132.

In general terms, the potential of co-creation depends on the know-how, commitment and values of the actors involved and on the social capital in the wider environment that they can draw upon to bolster the co-creation process. One of the challenges of co-creation in support of the government's nature vision is getting public and private parties to act efficiently and effectively in roles that are often new to them. We are only at the beginning of discussing these roles. Table S1 kicks this discussion off by pencilling in some concrete suggestions for the roles to be played by government. The action strategies presented here (derived from the cases and perspectives discussed in the workshop) are related to the 'government participation ladder' of the Dutch Council for Public Administration, which talks of 'letting go', 'facilitating', 'stimulating' and 'guiding'.

Table S1

Roles of government and the potential for co-creation in nature policy

CO-CREATION POTENTIAL	Macro context – Strong Soc. Cap.	Macro context – Weak Soc. Cap.
Micro practice – Strong Co-Creation	<i>National government:</i> letting go <i>Local government:</i> lighten the administrative burden where possible; beware of exclusion mechanisms	<i>National government:</i> facilitating <i>Local government:</i> build social networks/community; engage intermediaries who can bring people together
Micro practice – Weak Co-Creation	<i>National government:</i> stimulating <i>Local government:</i> target committed individuals/businesses; develop hands-on capacities in workshops and courses*	<i>National government:</i> guiding, recognising the 'long haul' <i>Local government:</i> assess potential for co-creation and building social capital; consider other possible actions

* The book by Jonker on new business models (NBMs) and co-creation, for example, could be used, but there are undoubtedly other handbooks that can be helpful for getting started.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De in april 2014 verschenen Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder' zet een beleidskoers uit die rekt op de betrokkenheid van, onder meer, burgers en bedrijven (EZ, 2014). Met deze visie appelleert het ministerie van Economische Zaken aan de kansen die de 'energieke samenleving' (Hajer, 2011) biedt om partijen uit de maatschappij meer bij natuur te betrekken. Natuurparticipatie, natuurinclusief denken en doen, natuurlijk kapitaal en natuurcombinatie zijn enkele van de bijbehorende trefwoorden die ondertussen in zwang zijn geraakt. Met de Rijksnatuurvisie spreekt de overheid de ambitie uit om ruimte en ondersteuning bieden aan partijen die in en rond natuur al een actieve rol spelen, maar ook nieuwe partijen aanmoedigen om initiatieven te nemen. Door een grotere maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en een breed scala van maatschappelijke partners, zo is de gedachte, krijgt het natuurbeleid een sterker draagvlak en kan dit beter worden gerealiseerd. De beoogde beleidslijn gaat dus uit van actieve stakeholders en brede samenwerking, waarbij het ministerie van EZ een faciliterende en stimulerende rol heeft. Nieuwe partijen worden uitgenodigd bij te dragen aan natuur(beleid), maar evengoed is het mogelijk dat oude partijen, die dat al deden, nieuwe rollen gaan spelen.

Hoewel Davied van Berlo (2012), in zijn rol als adviserend beleidsambtenaar, de spilfunctie van co-creatie in onze huidige netwerksamenleving' enkele jaren terug uitvoerig heeft besproken, komt co-creatie als concept niet voor in de recente Rijksnatuurvisie. Op wens van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en aansluitend op andere studies (Smits en Van der Heide, 2014; Fontein *et al.*, 2015; Van der Heide, 2015) vestigt dit verkennende onderzoek de aandacht op co-creatie als een mogelijk interessant 'mechanisme' in de vermaatschappelijking van natuur. Hoe kan co-creatie in het domein van natuur(beleid) activerend en bindend werken om succesvolle natuurcombinaties te realiseren? Wat is de potentie van co-creatie, wat is ervoor nodig en welke rol kan het rijk daarbij spelen? Deze vragen zijn relevant voor de beleidsadviezen en evaluaties van het PBL, bijvoorbeeld de Balans van de Leefomgeving waarin periodiek over de voortgang van het natuurbeleid wordt gerapporteerd.

1.2 Onderzoeksvragen

Het project 'De potentie van co-creatie' verkent welke bijdrage co-creatie kan leveren in de huidige context van natuurbeleid. Het accent ligt op een conceptuele en empirische verkenning van co-creatie, in het licht van de huidige praktijk van natuurcombinaties.

De centrale vraag van dit project is:

Wat is de potentie van co-creatie voor het realiseren van natuurcombinaties?

De hypothese dat co-creatie een belangrijke rol kan spelen bij natuurcombinaties, heeft een voorloper in het rapport *Wij, de overheid* van Davied van Berlo (2012) dat innovatieve impulsen wil geven aan het openbaar bestuur (en dat we in hoofdstuk 2 nader bespreken). Co-creatie wordt hier in algemene zin beschouwd als een cruciale weg om overheidsbeleid te realiseren. Dit project wil nader ingaan op deze hypothese met betrekking tot natuurbeleid en heeft tot doel:

- a) nader te bepalen hoe co-creatie te begrijpen is als vorm van sociale innovatie en hoe het zich onderscheidt van andere samenwerkingsvormen en benaderingen waarin het genereren van een actieve betrokkenheid van stakeholders tot de kern van de zaak behoort;
- b) inzicht te genereren in het werkingsmechanisme van co-creatie, met name de voorwaarden waaronder co-creatie succesvol is;
- c) de potentie ervan voor het realiseren van sociale innovatie met natuurcombinaties in beeld te brengen.

Aansluitend op deze kennisdoelen, zijn drie onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Hoe is co-creatie vanuit verschillende (sub)disciplines te begrijpen? Hoe verhoudt het zich tot andere beleidsconcepten en bredere begrippen zoals sociale innovatie en sociaal kapitaal? (@a)
2. Welke (rand)voorwaarden dragen bij aan succesvolle co-creatie, zodat de zorg voor onze natuur efficiënt en doeltreffend met zowel publieke als private partijen wordt georganiseerd? (@b)
3. Hoe draagt co-creatie bij aan sociale innovatie in de praktijk van natuurcombinaties, met name voor de 'nieuwe' rollen die publieke en private partijen worden geacht te spelen bij co-creatie? (@c)

1.3 Methode en aanpak

Deze verkenning berust voor een belangrijk deel op een analyse van beleidsconcepten (hoofdstuk 2) en een literatuurstudie die meerdere disciplines bestrijkt (hoofdstuk 3 en 4). Daarnaast zijn twee empirische casussen uitgediept (hoofdstuk 5 en 6) die elk op hun eigen manier als voorbeelden van co-creatie kunnen gelden: deskresearch is hier gecombineerd met aanvullende informatie van de betrokken projectleiders die zijn geïnterviewd. Door ons eigen raamwerk van co-creatie, gebaseerd op literatuur, toe te passen op deze casussen, werd onze conceptuele analyse op haar waarde getoetst en de praktijk op een nieuwe manier bekeken.

Begin november 2015 is in een workshop met onderzoekers en beleidsmedewerkers (zie bijlage 1 voor een lijst met de deelnemers), die nauw betrokken zijn bij natuurinclusief denken en doen, ingegaan op de kernelementen en randvoorwaarden van co-creatie en hebben we de bevindingen van onze literatuurstudie en de casuïstiek besproken en bediscussieerd. Het tweeledige doel van deze workshop, die als titel had 'De potentie van co-creatie: theorie en praktijk', was het concept van co-creatie interdisciplinair te verkennen en te verhelderen en een beter beeld te krijgen van de potentie en (praktische) randvoorwaarden van co-creatie voor natuurinclusief handelen. In de uitnodiging werden de volgende vragen meegegeven aan de deelnemers:

- Wat is de potentie van het middel co-creatie voor natuurinclusief denken en doen?
- Hoe verhoudt co-creatie zich tot andere instrumenten die natuur meer willen vermaatschappelijken (zoals The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB), Common Monitoring and Evaluation Framework (CMEF), analysekaders voor ecosysteemdiensten)?
- Waar zien we co-creatie (ontstaan) bij natuurcombinaties, en in welke vormen?

De nadere toetsing in de workshop leerde ons onder meer dat niet alleen co-creatie, maar ook het begrip natuurcombinatie, als een grensobject ('boundary object') is te karakteriseren dat tot op zekere hoogte open is. Die openheid kan enerzijds onduidelijkheid geven, maar biedt anderzijds ruimte voor een proces waarbij meerdere partijen en perspectieven zijn betrokken (zie verder hoofdstuk 2).

1.4 Opbouw rapport

Dit rapport opent in de hoofdstukken 2 t/m 4 met een op literatuurstudie gebaseerde conceptuele verkenning die een voorlopig antwoord geeft op de eerste twee onderzoeksvragen, uitmondend in een raamwerk dat dienstbaar is aan de beantwoording van de derde vraag (de empirische verkenning van co-creatie). Deze laatste vraag komt aan de orde in de hoofdstukken 5 en 6, die in het teken staan van een empirische verkenning van (elementen van) dit raamwerk aan de hand van twee praktijkvoorbeelden. In het slothoofdstuk 7 komen we terug op de zojuist in 1.2 gestelde vragen en beantwoorden we deze op basis van de inzichten die in deze verkennende studie zijn opgedaan.

In hoofdstuk 2 geven we de visie op co-creatie weer zoals die enkele jaren geleden naar voren kwam in 'Wij, de overheid' en verhelderen we de relatie van co-creatie tot de beleidsconcepten van natuurinclusief handelen, natuurcombinaties en ecosysteemdiensten. Deze bespreking brengt naar voren dat co-creatie sterk is verbonden met sociale innovatie. Aansluitend betogen we dat co-creatie, door haar conceptuele openheid en onbepaaldheid, is op te vatten als een 'grensobject' (*boundary object*) dat in het domein van natuur(beleid) activerend en bindend kan werken om succesvolle natuurcombinaties te realiseren.

Na deze eerste aftasting gaan we in hoofdstuk 3 dieper in op de industriële wortels van co-creatie en komen we tot een meer specifieke karakterisering van dit begrip. Daarna werpen we een blik op verschillende (sub)disciplines waarin benaderingen zijn waar te nemen die raken aan co-creatie. We gaan in op Technology Assessment, Community of Practice-onderzoek, en op de participatieladder die bekend is vanuit bestuurskunde. Na deze rondwandeling in de wetenschappelijke literatuur geven we een definitie en geven we aan waarin co-creatie zich onderscheidt van andere vormen van samenwerking. We sluiten af met het zogenaamde 'Co-creatie-wiel' van Ehlen.

Vervolgens slaan we in hoofdstuk 4 de vleugels verder uit en plaatsen we co-creatie in de bredere context van sociale innovatie (Weconomy) en sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal is in onze visie de grotere schil waarin co-creatie ligt ingebed. Dit brengt ons tot een conceptueel raamwerk waarin co-creatie lokale praktijken zijn die voor hun groei en bloei afhankelijk zijn van het sociaal kapitaal dat aanwezig is en waarbij het de kunst is dit kapitaal succesvol aan te boren. De bronnen van co-creatie en sociaal kapitaal laten tot op zekere hoogte een 'Droste-effect' zien: praktijken van co-creatie als concretisering van sociaal kapitaal op lokaal niveau.

In de hoofdstukken 5 en 6 gaan we in op de twee concrete casussen van het Engelse werk en de Groene Cirkels. Voor elk van beide geselecteerde praktijkvoorbeelden geldt dat het gaat om projecten waarin overheden, bedrijven, bewoners en andere belanghebbenden gezamenlijk natuurdoelen realiseren in combinatie met andere gebiedsfuncties. Doel van deze empirische verkenning is inzicht te krijgen in de voorwaarden waaronder co-creatie succesvol is. Het analysekader uit hoofdstuk 4 wordt op beide praktijkvoorbeelden toegepast en we gaan na of en op welke wijze factoren van co-creatie, zoals in dit theoretisch kader geadresseerd, ook verhelderend zijn om projecten als deze te beschrijven en begrijpen.

2 Co-creatie en bestaande beleidsconcepten

2.1 Co-creatie in 'Wij, de overheid'

"De overheid van de toekomst is een dicht netwerk van samenwerkingsverbanden in allerlei vormen en samenstellingen. Op elk niveau is de uitvoering van taken een co-creatie van verschillende partners in wisselende samenstelling." Dit citaat uit 'Wij, de overheid: Co-creatie in de netwerksamenleving' van Davied van Berlo (2012, p. 9) illustreert hoe co-creatie – wij houden het verbindingsstreepje aan dat algemeen gangbaar is – als een toekomstvoorspelling kan worden opgevat dat vervlochten is met de hedendaagse netwerksamenleving.

Het boek van Van Berlo maakt deel uit van het netwerk ambtenaar 2.0 dat innovatieve impulsen wil geven aan het openbaar bestuur. Van Berlo is zelf ook ambtenaar en heeft dit boek, met als primaire doelgroep ambtenaren, bestuurders en professionals die publieke taken uitvoeren, vanuit een adviserende functie geschreven. In het eerste deel geeft Van Berlo zijn perspectief op co-creatie, dat hij vervolgens in het tweede deel met van tal van praktijkvoorbeelden illustreert. Het woord co-creatie valt maar liefst 242 keer in de tekst, maar hoewel Van Berlo een nauwkeurige definitie aanhaalt van de netwerksamenleving,¹ zoeken we in de hoofdtekst tevergeefs naar een soortgelijke definitie van co-creatie. In de woordenlijst achterin staat wel een omschrijving, maar die is erg algemeen: "samenwerking in netwerken of netwerksamenwerking, waarbij door verschillende partijen wordt bijgedragen aan een gezamenlijk resultaat" (Van Berlo, 2012, p. 152).

De noodzaak en vanzelfsprekendheid van co-creatie ziet Van Berlo (2012, p. 12-14) tegen de achtergrond van een 'vernetwerking' op meerdere niveaus: op individueel niveau onderhouden mensen steeds meer verbindingen tussen organisaties, op het niveau van organisaties is de spil van samenwerking steeds meer de netwerken die tussen organisaties ontstaan, en op maatschappelijk niveau zien we in toenemende mate burgers of maatschappelijke partijen onderdeel worden van netwerken die betrokken zijn bij publieke taken. Hierdoor is een complex netwerk aan samenwerkingsverbanden en organisaties ontstaan die het Weberiaanse beeld van de overheid als hiërarchische structuur uitbreidt met een nieuw netwerkperspectief. Deze historische ontwikkeling, die als onomkeerbaar wordt voorgesteld, stelt nieuwe uitdagingen aan het openbaar bestuur.

Het beeld dat uit Van Berlo's (toekomst)perspectief oprijst, is een kennisuitwisseling tussen diverse online platforms waardoor publieke taken op vernieuwende wijze efficiënt worden ingevuld met betrokken bedrijven en burgers. In zulke platforms moet de overheid ook investeren omdat ze "een strategische rol [kunnen] vervullen bij het behalen van de beleidsdoelen, voor het beter laten functioneren van de overheid en het faciliteren van initiatieven in de samenleving" (Van Berlo, 2012, p. 67). Maakbaarheid 2.0, waarbij de "verhouding verschuift van overheid naar de samenleving, van organisatie naar medewerker en van professional naar burger", ligt voor het grijpen als we het samen willen (Van Berlo, 2012, p. 102).

Co-creatie is bij Van Berlo een middel tot een doel: samenwerken doe je hier "om tot resultaat te komen rond een centraal en gemeenschappelijk doel" (2012, p. 96). Wat het gemeenschappelijke doel is, blijft echter onbesproken. Van Berlo lijkt hier vooral te vertrouwen op 'de organisatievorm van de zwerm', zelfsturende netwerken waaronder hij ook co-creatie schaaft. Internet heeft allerlei vormen van laagdrempelige samenwerking heeft mogelijk gemaakt waardoor allerlei individuen hun ideeën

¹ Van Berlo sluit hier aan op de gezaghebbende definitie van Jan van Dijk (*The Network Society*): 'A modern type of society with an infrastructure of social and media networks that characterizes its mode of organization at every level: individual, group/organizational and societal. Increasingly, these networks link every unit or part of this society (individuals, group and organizations). In western societies the individual linked by networks is becoming the basic unit of the network society.'

snel kunnen uitwisselen. Op basis van deze vrije uitwisseling selecteren de succesvolle initiatieven zich vanzelf uit. Deze zullen groeien en bepalen daarmee “de activiteiten en de richting van de gemeenschap” (2012, 21). Deze vorm van ‘zwermintelligentie’ werkt als iedereen binnen de netwerken de individuele ruimte heeft om zijn of haar idee naar buiten te brengen. Dan ontstaat er “als het ware automatisch richting” (Van Berlo, 2012, p. 22). Zwermintelligentie is dus de onzichtbare hand van co-creatie die het proces in de goede richting duwt.

In ‘Wij, de overheid’ wordt co-creatie opgevoerd als een centraal en algemeen concept, maar op de vraag wat co-creatie wellicht onderscheidend maakt van andere vormen van samenwerking en participatie in het kader van *governance*, biedt Van Berlo geen verhelderend antwoord. In de paragrafen hierna doen we een eerste poging dit begrip meer te duiden aan de hand van enkele beleidsconcepten in het natuurbeleid.

2.2 Natuurinclusief handelen, natuurcombinaties en co-creatie

In de Rijksnatuurvisie (EZ, 2014) wordt gesteld dat er al enige tijd een omslag gaande is in het natuurbeleid. Zo komt het agrarisch natuurbeheer steeds vaker in handen van gebiedscollectieven, gaan terreinbeherende organisaties (TBO's) meer samenwerken met bedrijfsleven en nemen burgers en bedrijven meer zelf de verantwoordelijkheid op zich voor een sterke natuur. Natuurinclusief denken en doen, waarin natuur als een vanzelfsprekende waarde wordt meegenomen in maatschappelijke of economische keuzes en/of activiteiten, is hier een belangrijk uitgangspunt. De hoop en verwachting zijn dat dit zal uitmonden in een breed scala van natuurcombinaties dat niet alleen de natuur ten goede komt, maar ook maatschappelijk zal renderen. Fontein *et al.* (2015: 14-15) merken in dit verband op dat natuurinclusief denken niet per definitie tot natuurwinst hoeft te leiden. In principe is het mogelijk dat men na een integrale afweging, vanwege andere belangen, tot een besluit komt dat niet positief uitpakt voor de natuur.

Tekstbox 1: Natuurcombinaties

Natuurcombinaties zijn “initiatieven die de natuur versterken en tegelijkertijd van waarde zijn voor andere maatschappelijke functies, zoals wonen, werken, recreëren, voedselproductie, infrastructuur, waterveiligheid, et cetera” (Natuurcombinaties 2014). Het zijn activiteiten waarin verschillende partijen de handen in elkaar slaan om efficiënt en doeltreffend bij te dragen aan natuur en tegelijk maatschappelijke welvaart realiseren. Enkele voorbeelden: het initiatief van NatuurSUPER waarbij braakliggende gronden als tijdelijke tuin worden ingericht, de dijkversterking in Noord-Holland met aandacht voor recreatie, biodiversiteit en veiligheid, en initiatieven zoals Markerwadden en Ecobeach waarbij bouwprojecten worden gecombineerd met natuurontwikkeling, beleving en recreatie die ook de lokale economie kan doen groeien (Fontein *et al.*, 2015, 7-8, 40-42).

Fontein *et al.* (2015, 5, 13-16) positioneren natuurcombinaties als een positieve relatie tussen samenleving en natuur die berust op een principe van wederkerigheid: zowel de natuur als de samenleving gaan erop vooruit (wederzijdse versterking). Daarmee onderscheidt het zich (i) van perspectieven – zoals de biodiversiteitsstrategie van de EU voor de periode tot 2020 – waarin natuur en samenleving als gescheiden domeinen worden opgevat (defensieve relatie), (ii) van een gebruik voor economische doeleinden die de natuur uitput (negatieve relatie), maar ook van (iii) van een niet uitputtende benutting, met ecosysteemdiensten als een belangrijke spil, die de natuur veiligstelt voor toekomstig gebruik (evenwichtsrelatie).

In het licht van deze positionering scheppen natuurcombinaties hoge verwachtingen, maar roepen daardoor ook vragen op: welke andere maatschappelijke functies worden naast natuur onderscheiden en hoe verhouden zich die tot elkaar? Welke actoren zijn er – in welke hoedanigheid – bij betrokken en welke randvoorwaarden zijn hier belangrijk? In hun studie naar de potentie van natuurcombinaties stellen Fontein *et al.* (2015, 10) dat de exacte meerwaarde hiervan lastig is te bepalen omdat de opbrengst van niet-beprijste welvaartseffecten van natuur en landschap, zoals gezondheid, beleving, sociale cohesie en leefbaarheid, niet in geld kan worden uitgedrukt. (Ook voor een aantal niet-beprijste welvaartseffecten van micro- of macro-economische aard, zoals gezonde werknemers, en aantrekkelijke vestigingsplaatsen, kan men zich afvragen of de impact van natuur en landschap te beprizen is: de constellatie van oorzaken en gevolgen is hier wellicht te complex voor financieel-economische maatstaven).

Volgens de bovenstaande beschrijving van natuurcombinaties trekken functies van de natuur hier op met andere maatschappelijke functies. In de praktijk betekent dit dat er doorgaans ook partijen bij betrokken zijn die natuur niet als primair belang hebben. De totstandkoming van natuurcombinaties is daarom nauw verbonden met samenwerkingsprocessen, zowel binnen organisaties als tussen organisaties, waarin bepaalde functie-combinaties gerealiseerd moet worden. Om het in de termen van co-creatie te zeggen: er wordt vanuit verschillende perspectieven en interesses samen iets gecreëerd. In procesmatige zin zijn natuurcombinaties dus te beschouwen als voorbeelden van co-creatie waarbij zowel publieke als private partijen betrokken zijn die verschillende visies hebben en natuur verschillend waarderen. Vanuit deze aanname ligt de gedachte voor de hand dat stakeholder-dialogoog en het vinden van *common grounds* cruciale elementen zijn voor natuurcombinaties die een belangrijke invulling zijn van natuurinclusief handelen. De conclusie is dan dat de samenhangende trits van natuurinclusief handelen, natuurcombinaties en co-creatie niet alleen of zozeer draait om technologische of economische inspanningen, maar ook en misschien wel vooral om sociale innovatie waarin creatieve interactie en openheid tussen partners een belangrijke spil zijn. De omslag die in de Rijksnatuurvisie wordt verondersteld, is op basis van deze redenering sterk verbonden met sociale innovatie en een zoektocht naar geschikte *tools* om die vorm te geven.

INTERMEZZO 1: Discussie natuurcombinaties

In Tekstbox 1 duiden Fontein *et al.* (2015) natuurcombinaties als een win-winsituatie waarin zowel de natuur als de samenleving erop vooruit gaan. Natuurcombinaties zijn daarom qua verwachtingen en doelen hoger in te schalen dan een functionele gebruiksvisie of ecosysteemdiensten. In de workshop die begin november werd gehouden in het kader van deze verkenning, leidde deze positionering tot discussie. In algemene zin werd opgemerkt dat dergelijke indelingen economie en ecologie (te veel) als gescheiden zaken voorstellen. Meer specifiek werd over natuurcombinaties gesteld dat deze in principe diverse activiteiten omvatten waarin het praktische proces van 'nieuwe coalitievorming', het betrekken van andere maatschappelijke partijen die nodig zijn om natuurdoelen en maatschappelijke doelen te bereiken, centraal staat. Bovendien draaien natuurcombinaties vaak om bepaalde ecosysteemdiensten, waardoor ze geen gescheiden werelden zijn maar nauw samenhangen. Met andere woorden, de lijn tussen natuurcombinaties en allerlei initiatieven op het gebied van ecosysteemdiensten, is minder scherp zoals Fontein *et al.* suggereren.

In het verlengde hiervan werd gesteld dat co-creatie niet iets exclusiefs voor natuurcombinaties is en dat het ook voor ecosysteemdiensten belangrijk kan zijn. Ook bij initiatieven op het gebied van natuur, die geen win-winsituatie inhouden, kan co-creatie een passend middel zijn. In de discussie over wat co-creatie was, lag de focus dus sterk op het proces en minder op de resultaten zoals bij Fontein *et al.* Wel verschilden de meningen over in hoeverre co-creatie is te verbinden met gelijkwaardige samenwerking en wederkerigheid. Sommige deelnemers leken hier hoge verwachtingen te koesteren: iets is pas co-creatie als er sprake is van gelijkwaardige samenwerking en wederkerigheid. Anderen stelden dat de samenwerking niet altijd gelijkwaardig hoeft te zijn. Ook werd er gewezen op de praktijk die weerbarstig is als men gelijkwaardige samenwerking nastreeft. We komen hier op terug in het volgende hoofdstuk, in ons intermezzo bij de definitie van co-creatie.

Natuurcombinaties draaien om het combineren van verschillende functies en die samen te laten renderen. De term renderen in dit verband moet niet tot de conclusie verleiden dat we de winst van natuurcombinaties makkelijk economisch kunnen kwantificeren. Ervaringen op het gebied van ecosysteemdiensten brengen naar voren dat het vertalen van niet-economische functies (of waarden) in monetaire termen lastig is en op grenzen kan stuiten. Om maar een voorbeeld te geven: een mooi uitzicht vanuit je huis op lokaal natuurschoon is moeilijker in geld uit te drukken dan bijvoorbeeld de garage die eraan is gebouwd, om nog maar te zwijgen van meer spirituele vormen van natuurbeleving die iemand kan hebben bij de natuur in zijn of haar omgeving.

2.3 Ecosysteemdiensten en co-creatie

In 'Natuurlijk verder' (EZ, 2014) komt de term natuurcombinatie veelvuldig voor, maar wie de tekst nazoekt op ecosysteemdiensten zal geen treffer vinden. Niettemin werden ecosysteemdiensten door de deelnemers van onze workshop wel gezien als een belangrijk vehikel voor het natuurbeleid waarbij het ook om co-creatie draait. Hier is iets voor te zeggen: ecosysteemdiensten passen bij de intentie om bedrijven meer te betrekken bij het in stand houden en beschermen van natuur en biodiversiteit,

en deze intentie komt in de Rijksnatuurvisie nadrukkelijk naar voren. Ook bij ecosysteemdiensten zien we, net zoals bij natuurcombinaties, pogingen om een brug te slaan tussen natuur, mensen en economie. Het karakteristieke van ecosysteemdiensten is evenwel dat in deze benadering natuur en biodiversiteit (het natuurlijk kapitaal) in economische termen worden ingekaderd. Ecosysteemdiensten zijn hier te beschouwen als de *flow*, de rente die we van de natuur ontvangen. Overexploitatie vindt plaats als de benutting van het natuurlijke kapitaal de draagkracht van het systeem overschrijdt, als we meer gebruiken dan er natuurlijk kan worden aangevuld. Door de economische baten van het ecosysteem te onderbouwen en zichtbaar te maken, zouden bedrijven gemotiveerd kunnen worden om natuurbescherming meer voortvarend op te pakken. Bedrijven zouden dit, althans volgens politieke stromingen die pleiten voor meer marktwerking, ook efficiënter doen dan andere partijen. Vandaar dat vanuit de politiek al sinds "enige tijd gesteld wordt dat bedrijven meer mogelijkheden moeten krijgen om een bijdrage te leveren aan het in stand houden en beheren van ecosysteemdiensten" (Smits en Van der Heide 2014, 9).

Tekstbox 2: Ecosysteemdiensten

Ecosysteemdiensten zijn de voordelen die mensen genieten van ecosystemen. Tegenwoordig is bij ecosysteemdiensten de volgende indeling gebruikelijk (Smits en Van der Heide 2014, p. 14):

- *Productiediensten*: hier gaat het om zaken als voedsel, hout, vezels, drinkwater, biobrandstof en medicijnen. Voor deze diensten geldt dat er altijd een bepaalde mate van menselijk handelen vereist is, willen ze baten voor de samenleving opleveren: vruchten moeten worden geplukt worden, bomen gekapt enzovoort.
- *Regulerende diensten*: deze betreffen de baten die ecosystemen (al dan niet onder invloed van menselijke activiteiten) leveren bij het reguleren van natuurlijke processen. Denk aan waterregulatie, plaagregulatie, bestuiving, klimaatregulatie en koolstofvastlegging door bossen.
- *Culturele diensten*: deze drukken de baten uit die het geestelijk en sociaal welbevinden bevorderen, zoals recreatieve baten, gezondheidsbaten, of baten die voortvloeien uit (natuur)-educatie, conservering van het bodemarchief en cultuurhistorie, artistieke en religieuze inspiratie en esthetische beleving.
- *Ondersteunende diensten*: deze omvatten de ecologische processen die nodig zijn voor het leveren van de bovengenoemde categorieën van diensten, bijvoorbeeld de nutriëntenkringlopen, bodemvorming en primaire productie. Ondersteunende diensten zijn dus de basis waarop de baten van de andere diensten steunen.

Deze vier typen diensten zijn in de praktijk lang niet altijd eenvoudig los te koppelen: een bos kan meerdere ecosysteemdiensten tegelijk leveren. Anderzijds kunnen er tegenstellingen tussen ecosysteemdiensten ontstaan (bomen kappen voor hout of laten staan ten behoeve van CO₂-opslag). Niet alle ecosysteemdiensten laten zich makkelijk commercieel benutten. Het zijn vooral de productiediensten die mogelijkheden voor marktwerking bieden, terwijl de baten van de andere drie, die het karakter hebben van een publiek goed, slechts niet of beperkt via de markt zijn te verhandelen omdat het lastig is mensen van deze baten uit te sluiten. Die diensten laten zich derhalve niet of moeilijk beprijzen en een volledige marktwerking zal hier leiden tot 'marktfalen', wat dan een belangrijk argument voor de overheid om in te grijpen (Smits en Van der Heide 2014, p. 13).

Als het gaat om deze inzet van het bedrijfsleven bij ecosysteemdiensten, is de discussie in hoeverre bedrijven in de praktijk daadwerkelijk in staat zijn via het duurzaam gebruik van ecosysteemdiensten het natuurlijke kapitaal in stand te houden en te beschermen en daarnaast of er voor de overheid goede instrumenten voor sturing beschikbaar zijn. Van der Heide en Smits, die onderzoek deden naar de bijdragen van bedrijven aan behoud van ecosysteemdiensten, concluderen dat deze bijdragen (introductie van duurzame productieprocessen, ketenverantwoordelijkheid of verantwoorde afzetmogelijkheden) met name de schade beperken die ze toebrengen aan natuur en milieu (Smits en Van der Heide 2014, p. 9, p. 74-75). Deze bijdragen dragen dus, strikt genomen, niet bij aan de bescherming van natuur. Voorts wijzen ze op verschillende motieven die ten grondslag kunnen liggen aan de menselijke input van ecosysteemdiensten. Deze kunnen direct verbonden zijn met de diensten (economische opbrengst, kostenbesparing, vergroten van genot en inspiratie), of meer indirect (imago motieven of filantropische motieven). Aanvullend maken zij een onderscheid tussen factoren op bedrijfsniveau (historie en positie van bedrijf in de keten, 'persoonlijke' bedrijfsvisies, economische mogelijkheden en de afhankelijkheid van ecosysteemdiensten) en factoren op institutioneel niveau (kennisontwikkeling, maatschappelijke trends en verschuivingen, en regelgeving en vergunningen die van invloed zijn op bedrijfseconomische mogelijkheden.) Ze wijzen erop dat de sleutelspelers bij ecosysteemdiensten (groene ngo's, bedrijven, allerlei

ketenpartijen en overheden), tegengestelde belangen en tegenstellingen in inzicht (bv. over klimaatverandering) kunnen hebben. Ook is niet uit te sluiten dat het schaarser worden van een ecosysteemdienst het averechts effect kan hebben dat meer milieubelastende routes worden opgezocht (bv. de productie van teerzand die nog vervuilerder is dan aardolie).

Tot slot: de sociaaleconomische verbondenheid met (of zo men wil: afhankelijkheid van) regionale of lokale gemeenschappen is van invloed op de motivatie van bedrijven om zich met maatschappelijke partijen te verbinden. De overheid dient bij haar beleid om bijdragen van ondernemingen aan natuur te stimuleren evenwel rekening te houden met het plaatsgebonden dan wel internationale karakter van het bedrijf. In het laatste geval "is de rol van de (nationale) overheid wat betreft wetgeving op nationaal niveau doorgaans beperkt." (Smits en Van der Heide 2014, p. 10)

Hoewel ecosysteemdiensten niet nadrukkelijk als een doel naar voren komen in 'Natuurlijk verder', gaat het hier evenals bij natuurcombinaties om samenwerkingsprocessen met uiteenlopende partijen waarbij verschillende visies en belangen op een lijn moeten worden gebracht en waarin creatieve interactie en openheid tussen partners een belangrijke spil zijn (zie Tekstbox 2). Als we co-creatie zien als een proces dat meerdere doelen kan dienen, een gedachte die in onze workshop breed gedeeld werd, dan zijn ook bij ecosysteemdiensten allerlei vormen van co-creatie voor te stellen die het maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid kunnen versterken.

De discussie over ecosysteemdiensten (die onderling kunnen conflicteren) en de economische waarde van natuur, de methodiek die hier is te hanteren en het inpassing van deze benadering in natuurbeleid, is nog lang niet uitgekristalliseerd. Over de verschillende soorten diensten die zijn te onderscheiden (zie Tekstbox 2) bestaat redelijke consensus, maar verder zijn er veel verschillende opinies waar te nemen.² De volgende interpretatie van de drie stappen in TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) voor Nederland, geeft naar ons idee een interessante aanzet voor de discussie over hoe ecosysteemdienst zich verhouden tot co-creatie en de Rijksnatuurvisie. De eerste stap in TEEB is het herkennen en karteren van ecosysteemdiensten, de tweede het kwantificeren en waarderen van deze diensten. In de derde stap staat centraal hoe de gegevens en inzichten uit de eerste twee stappen maatschappelijk benut of verzilverd kunnen worden. In Nederland, waarin het denken rond ecosysteemdiensten al vrij ver ontwikkeld is (zie onder meer de verschillende TEEB-studies in opdracht van het Ministerie van EZ), worstelt de praktijk momenteel met de laatste stap: de verzilvering. De kwantificering (voor zover mogelijk) van natuurbaten mag meer bewust maken van de waarde van natuur, maar biedt nog geen garantie dat besluitvormers, bedrijven en andere partijen natuurbescherming of een duurzame benutting van natuur ook in praktische zin voortvarend oppakken. Daar is meer voor vereist, zoals samenwerking en coalitievorming, innovatief en creatief mensenwerk – en dan komt co-creatie in beeld als een weg die richting en handvatten kan bieden.³

2.4 Co-creatie en natuurcombinaties als 'grensobjecten'

Na deze eerste begripsmatige aftasting rijst wellicht de vraag waarom natuurcombinatie, dat in de Rijksnatuurvisie een van de kernbegrippen is, of co-creatie, ondanks het boek van Van Berlo, nog steeds een nauwkeurige definitie ontberen. Deze beide concepten willen nieuwe praktijken aanmoedigen en stimuleren, maar naar een duidelijke inhoud of maatstaven om deze te monitoren en te evalueren is het zoeken. Hadden eenduidige definities en criteria allerlei moeizame discussies hierover niet kunnen voorkomen? Hadden beleidsmedewerkers en/of onderzoekers hun werk niet beter kunnen doen?

Het gebrek aan een nauwkeurige definitie moet hier echter niet als problematisch, maar als onvermijdelijk en zelfs als behulpzaam worden gezien. Kennis voor beleid is vandaag de dag niet meer lineair of verbonden met een gesloten kring van deskundigen. Kennis en expertise is transdisciplinair, overschrijdt niet alleen grenzen tussen disciplines, maar ook die tussen wetenschap en samenleving.

² Persoonlijke informatie Petra van Egmond (PBL, Bilthoven).

³ Deze driedeling en het aansluitende beeld is gebaseerd op persoonlijke informatie van Martijn van der Heide (LEI Wageningen UR, Den Haag).

“Wetenschap en samenleving [zijn] in een proces van co-evolutie op elkaar betrokken” (Keulartz 2007: 6). Ook de Rijksnatuurvisie van het kabinet is als een beleidstraject te zien dat ‘een grote heterogeniteit van vaardigheden en deskundigheden’ vereist om de daarin gestelde doelen te realiseren. Het gaat niet alleen om betrouwbare kennis maar bovendien om ‘sociaal robuuste’ kennis, dat wil zeggen: kennis die wordt gedragen door een groot aantal verschillende actoren met elk hun eigen perspectieven. Co-creatie kan vanuit deze optiek functioneren als een ‘boundary object’, ofwel een ‘grensobject’.

Een ‘grensobject’ is te karakteriseren als een wetenschappelijk object dat “een gelijkberechtigde coëxistentie van conflicterende overtuigingen mogelijk [maakt] zonder de noodzaak van consensus of compromis” (Keulartz 2007: 18). ‘Grensobjecten’ kenmerken zich niet door dichtgetimmerde definities, maar zijn juist plastisch zodat ze ruimte bieden voor lokale behoeften en aangepast kunnen worden aan de beperkingen van verschillende partijen. “De creatie en manipulatie van ‘grensobjecten’ is een sleutelproces in de ontwikkeling en handhaving van coherentie tussen aanpalende sociale werelden” (Star en Griesemer, 1989, zoals geciteerd in Keulartz 2007: 18). Tegenover het nadeel van een gebrekkige consensus met betrekking tot definities, die een zekere mate van onduidelijkheid met zich meebrengt, staat het voordeel dat ‘grensobjecten’ verschillende partijen kunnen aanspreken omdat ze ruimte bieden voor verschillende interpretaties.

Vertaald naar natuurcombinatie en co-creatie, en misschien ook wel voor ecosysteemdiensten, betekent dit dat de openheid van dergelijke concepten deel uitmaakt van het proces om verschillende stakeholders met eigen perspectieven rond de tafel te krijgen en iets te creëren. Toch wil dit niet zeggen dat de ruimte onbeperkt is. De structuren en kaders van deze relatief open concepten moeten voldoende gemeenschappelijke en herkenbaar zijn opdat ze als ‘grensobjecten’ hun activerende en bindende werking kan vervullen. Willen natuurcombinaties en co-creatie zich ontpoppen als begrippen die motiveren en dingen doen bewegen, dan moet er een robuuste ondergrond, ook in conceptuele zin, zijn waarop deze motivatie en beweging kan groeien.

In die robuustheid wil deze studie voorzien – of in ieder geval: stappen in die richting maken – als het gaat om natuurcombinaties en co-creatie in het natuurdomein. Uitgaande van ‘grensobjecten’ betekent dit dat de doelen, succesfactoren en randvoorwaarden die we als invulling voorstellen, voldoende openheid moeten bieden voor lokale behoeften en actoren met eigen perspectieven. Het conceptuele raamwerk van co-creatie, dat we in het volgende hoofdstuk construeren, is dus geen dichtgetimmerd bouwwerk dat één juiste weg schetst, maar wil handvatten en richtlijnen aanreiken voor verschillende routes van samenwerking en betrokkenheid die recht doen aan de diversiteit van de ‘energieke samenleving’ (Hajer, 2011).

3 Co-creatie: herkomst en een interdisciplinaire blik

3.1 Co-creatie geworteld in de industriële wereld

De wortels van het fenomeen van co-creatie liggen in de industriële wereld. Co-creatie duidt hier op een verschuiving in het denken over ontwerpprocessen (design). Centralistische en lineaire percepties, waarin de organisatie van een bedrijf leidend is, maakten in de jaren zeventig van de vorige eeuw plaats voor benaderingen waarin (potentiële) consumenten meer betrokken werden bij de ontwikkeling van producten of diensten. Om beter te kunnen aansluiten op de wensen en behoeften van eindgebruikers, werd ontwerpen steeds meer gezien als een participatief proces met anderen (Ehlen, 2015: 111-119; Ind en Coates, 2013). Deze benadering kenmerkte zich door een heel andere dynamiek en logica dan de centralistische aanpak waarin de processen verticaal zijn ingericht. Ind en Coates (2013: 89) maken de vergelijking met een bazaar waarin mensen vrij ronddwalen en die een organisch geheel vormt, terwijl ze het 'oude' ontwerp-denken verbinden met het beeld van een kathedraal die op planning en controle is gebaseerd.⁴

Sommigen verklaren deze opkomst van of hernieuwde aandacht voor co-creatie door het aandeelhouderskapitalisme dat dominant is geworden. Door zijn fixatie op maximalisatie van aandelenwinsten, waarbij kortetermijndenken leidend is, zijn de gebruikers van producten steeds meer afwezig in de huidige economie. Volgens Martin (2010) heeft het zelfs een tragische ontwikkeling in gang heeft gezet waarin de reële economie is losgezongen van de financiële markt van verwachtingen. Als tegenwicht pleit hij voor een 'customer-driven capitalism', een kapitalisme waarin de klant weer voor de aandeelhouder komt (en waarmee die aandeelhouder, aldus Martin, op lange termijn ook beter af is). Tegen deze achtergrond is co-creatie bij ontwerpprocessen te begrijpen als een business-strategie die de band met de reële economie wil herstellen.

Anderzijds kan worden gesteld dat de aandacht voor de consument er wel degelijk is. Deze aandacht moest weliswaar tegen de stroom inroeien in de laatste decennia, maar geroeid werd er wel. Bekend in de wereld van business management is het boek *Competing for the future* van Hamel en Prahalad uit 1996. Bedrijven die met de tijd mee willen, zullen de consument constant moeten verbazen en dat vereist een diepgaand inzicht van wat deze consument bevalt en beweegt (Hamel en Prahalad, 1996: 79-115 en passim). In deze visie op ondernemerschap is de consument nadrukkelijk als 'co-creërende' partij aanwezig. We zien ook dat consumenten regelmatig worden benut als co-creator van waarden en deze rol is door de mogelijkheden van het internet alleen maar sterker geworden (Prahalad en Ramaswamy, 2000). Het betrekken of zelfs actief inschakelen van consumenten bij de ontwikkeling van nieuwe producten, gebeurt om beter te kunnen aansluiten op wensen en behoeften, maar ook om grotere verbondenheid met het bedrijf (consumenten als loyale eindgebruikers) te genereren door producten of diensten te leveren die kopers als minder anoniem ervaren.

3.2 Co-creatie als sociaal proces

Co-creatie duidt dus op een verschuiving in industrieel ontwerp-denken, maar ook binnen dit denken is vervolgens een verschuiving aan te wijzen. Bestond het vertrekpunt bij co-creatie eerst aanvankelijk uit het ontdekken en engageren van 'toonaangevende eindgebruikers' of 'creatieve eenlingen' bij industriële innovaties, de laatste decennia zien we een benadering rijzen waarin co-creëren als een (creatief) groepsproces wordt opgevat. Volgens deze visie hangt co-creatie niet zozeer

⁴ Hier zien we een parallel met de bestuurlijke trend van *governance* die ook leert dat een centralistische top-down benadering niet werkt in een samenleving die zich kenmerkt door een diversiteit aan leefstijlen, belangen en interesses.

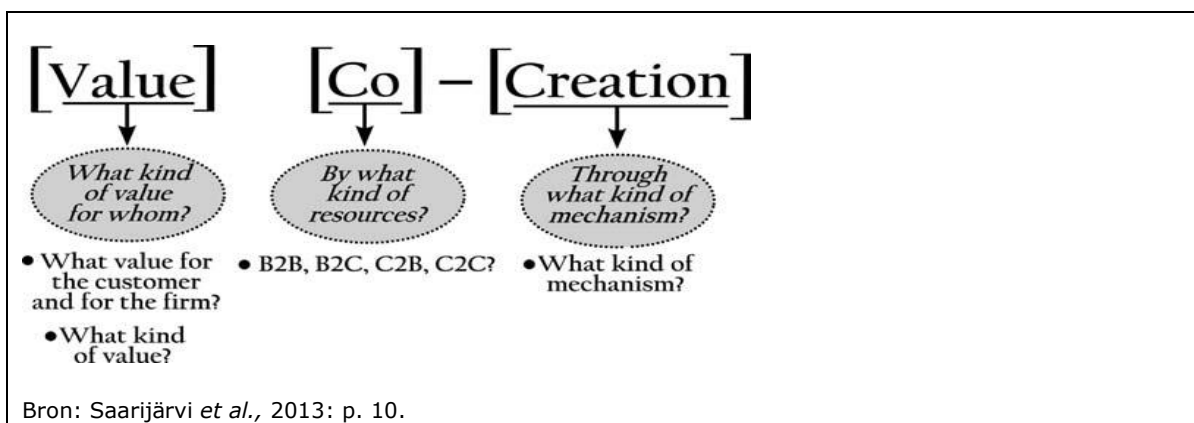
af van *individuele* creativiteit, maar is het een *sociaal* proces dat afhangt van motivaties, betrokkenheid en capaciteiten die op een bepaalde manier georganiseerd moeten worden: "everyone has the potential to contribute to creative processes if they are motivated to do so and if the right conditions and processes exist" (Ind en Coates 2013: 90). Ind en Coates benadrukken hier onder meer het stimuleren van dialoog en het experimenteren met ideeën. Het proces van co-creatie dient open te zijn – als de uitkomst van tevoren al min of meer vaststaat, zal het 'echte' nieuwe weinig kans krijgen.

"A space of creation provides a range of possibilities in which ideas can be realised, but the ideas that are chosen combine determinism and chance. Techniques such as crowdsourcing assume that the answer is 'out there' and that through wide-scale involvement the answer can be found. In creation and co-creation, the process generates an answer while recognizing that many other answers would have been possible in a different process and with different participants" (Ind en Coates 2013, 91).

Voor Sanders en Stappers (2008, p. 6) is zowel co-creatie als co-design primair verbonden met creativiteit. Co-creatie omschrijven ze als 'any act of collective creativity, i.e. creativity that is shared by two or more people.' Co-creatie wordt dus breed opgevat en omvat zowel materiële als spirituele zaken. Co-design is meer toegespitst en verwijst naar een specifieke uitwerking van co-creatie: "the creativity of designers and people not trained in design working together in the design development process" (idem).

Bij (industriële) co-creatie zijn zwaardere en lichtere varianten te onderscheiden. In de zwaardere variant is de consument actief betrokken bij de productontwikkeling en kan het onderscheid tussen producent en consument vervagen. Een voorbeeld hiervan is het besturingssysteem Linux dat via internet door een wereldwijde gemeenschap van programmeurs is ontwikkeld, of Wikipedia dat onlangs zijn 15-jarige bestaan vierde, de online encyclopedie waaraan tienduizenden vrijwilligers over de hele wereld informatie toevoegen. Vandaar dat men hier, met Ritzer en Jurgenson (2010), kan spreken van 'prosumers'. Bij lichtere vormen van co-creatie wordt consumenten bijvoorbeeld gevraagd te reageren op aan hen voorgelegde producten of diensten (reactief dus). Hier tussenin ligt een grijs (tussen)gebied, denk aan prijsvragen die producenten uitschrijven om creatieve input te ontvangen of de mogelijkheid voor consumenten om de standaardsetting van een product naar eigen wens te personaliseren.

Een analytische benadering is te vinden bij Saarijärvi *et al.* (2013) die spreken over *value co-creation* en drie constituerende elementen onderscheiden. Zoals we hieronder (verkenkend) illustreren, is hun schematische aanpak ook bruikbaar om co-creatie in het natuurdomein te verhelderen.



Figuur 3.1 Co-creatie van waarden

What kind of value for whom?

In de Rijksnatuurvisie wordt een onderscheid gemaakt tussen het 'fundament' en het 'bouwwerk', waarbij het eerste is verbonden met het Natuurnetwerk Nederland (waarvoor allerlei afspraken met provincies zijn gemaakt), efficiënte natuurwetgeving, ontwikkeling kennisnetwerken, natuurontwikkeling en natuurinclusief bouwen, en het tweede met groen ondernemerschap, natuurinclusieve economie, gebiedsontwikkeling (met natuurcombinaties) en groen werken en wonen. Natuurinclusief

handelen en co-creatie zouden daarin invulling geven aan het bouwwerk. De vraag is echter welke 'natuurwaarden' dan specifiek worden nagestreefd en hoe de ruimte om hierin te kiezen zich verhoudt tot het 'fundament' waarvan de invulling voor een belangrijk deel door de overheid wordt bepaald. Ook binnen de dimensie van het 'bouwwerk' is het mogelijk dat verschillende voorkeuren met betrekking tot 'natuurwaarden' kunnen wringen vanwege verschillende perspectieven en belangen.

By what kind of resources?

Een ander element is de samenstelling van partijen die participeren en de bronnen en capaciteiten die zij ter beschikking hebben om aan co-creatie invulling te geven. In het kader van natuurinclusief handelen is er wellicht meer dan in het domein van *business management* rekening te houden met botsende belangen van partijen of uiteenlopende perspectieven die een dialoog bemoeilijken (ook omdat in een andere 'taal' wordt gesproken). De bronnen zijn hier niet alleen financieel op te vatten, maar ook in termen van sociale netwerken, expertise en tijd. Meer precies gaat het naast de intensiteit van de betrokkenheid en participatie om de inbreng van mensen, of dit nu geld is (leen- of schenkkapitaal), beschikbaar stellen van faciliteiten (bv. vergaderruimte, zalen voor events) vakmanschap of nieuwe contacten voor anderen

Through what kind of mechanism?

Ten slotte is er de wijze waarop het proces van co-creatie wordt vormgegeven. Welke strategieën en *tools* worden hier gebruikt en voldoen deze? Een cruciale vraag is ook in hoeverre er 'derde partijen' nodig zijn om het proces aan te jagen en te faciliteren. Inmiddels zijn er vele voorbeelden van burgerparticipatie onderzocht, waarbij ook de rol van agrariërs aan de orde komt. Deze studies kunnen inzicht geven in de motieven, mechanismes en randvoorwaarden die belangrijk zijn om partijen te binden en die bijdragen aan creatieve en vruchtbare samenwerking. Een recente 'state of the art' (Van Dam *et al.*, 2014) stelt voor burger- en boerenparticipatie bij natuurbeleid in ieder geval vast dat er meerdere wegen zijn die naar Rome leiden.

3.3 Co-creatie en TA en CoP: de rol van intermediairs

Benaderingen en methodes die raken aan co-creatie, komen ook voor in het domein van Technology Assessment (TA) en Community of Practice-onderzoek (CoP). In TA is dit vooral het geval bij Constructive Technology Assessment (CTA), een benadering die halverwege de jaren tachtig in de vorige eeuw meer uitwerking kreeg en waarin co-evolutie van technologie centraal staat: "CTA shifts the focus away from assessing impacts of new technologies to broadening design, development, and implementation processes" (Schot en Rip 1997: 251). Kenmerkend voor CTA is het uitgangspunt dat technologie niet statisch is, maar een dynamisch en moeilijk te sturen proces waarin verschillende actoren betrokken zijn bij technologie-ontwikkeling, wat overigens niet inhoudt dat iedere actor of daarmee ook evenveel invloed of gewicht in de schaal legt. Beklemtoond werd dat CTA geen nieuw 'management tool' was, maar zich richtte op een nieuwe praktijk van ontwerpen "in which impacts are anticipated, users and other impacted communities are involved from the start and in an interactive way, and which contains an element of societal learning" (Schot en Rip 1997: 255). Anticipatie en methodische reflectie, zo is de gedachte hier, maken deel uit van een collectief leerproces waarbij diverse stakeholders betrokken zijn.

Recent is door Rip en Douglas (2013) de stand van zaken opgemaakt van het CTA-domein, waarbij ze met name keken naar de rol van 'CTA agents'. CTA-agents zijn intermediairs die als onafhankelijk worden gezien (in het Nederland bv. het Rathenau Instituut) en die in deze onafhankelijke rol kunnen interveniëren in technologieontwikkeling. Voor Noord-Europese landen, zoals Nederland, geldt dat CTA-processen een zekere mate van bekendheid genieten en tot op zekere hoogte geïstitutionaliseerd zijn. Rip en Douglas stellen dat technologieontwikkeling meer reflectief en zelfkritisch geworden, waardoor er meer dan vroeger wordt nagedacht over de eindgebruiker en de maatschappelijke inbedding. Toch is de rol van CTA agents ('knowledgeable' strangers) naar hun idee niet uitgespeeld: "these visiting 'knowledgeable' strangers irritate existing ways of working and thus create openings for learning and further evolution of how we handle new technologies in our society" (Rip en Douglas 2013: 54). Er blijven, aldus Rip en Douglas, aanjagers en faciliterende partijen nodig die gezamenlijke leerprocessen entameren en ondersteunen.

Zoals CTA zoekt naar co-evolutie van technologie samen met de samenleving (Genus, 2006), zo zoekt Community of Practice-onderzoek (CoP) naar co-productie van kennis samen met diverse stakeholders. Paassen *et al.* (2011) illustreren met tal van casussen hoe deze zoektocht gestalte heeft gekregen in duurzame landschapsontwikkeling ('collaborative landscape research'). Actie-onderzoek kan volgens deze studie variëren van voornamelijk consultatief, waarin objectieve kennis een vrij zwaar gewicht heeft, tot 'capacity-building' waarin andere partijen een meebepalende rol hebben in de totstandkoming van de kennis en perspectieven rond landschapsissues (Paassen 2011: 286-287). In de praktijk is er een spanning waar te nemen tussen een positivistisch geloof in 'harde feiten' (consultatieve variant) en het geloof dat kennis altijd geconstrueerd is (variant van capacity-building). Maar Paassen *et al.* (2011) wijzen erop dat positivistische en constructivistische kennisprincipes elk hun eigen merites hebben en dat hun werkzaamheid afhangt van de situatie. Soms zijn er 'harde feiten' nodig om een stilstaand of aarzelend proces te doorbreken, soms openheid om (betwijfelde) feiten en kaders te bediscussiëren en de verschillende visies hierop de ruimte te geven.

Zowel bij CTA als bij CoP komt naar voren dat intermediairs vaak een belangrijke rol spelen om kennis te vermaatschappelijken en leerprocessen op gang te brengen: de praktijk laat zien dat aanjagers vaak noodzakelijk zijn en om partijen actief bij een proces te betrekken en zo de samenwerking op gang te brengen en. Een vraag die hier voor co-creatie is te stellen: welke mate van betrokkenheid en participatie wordt er eigenlijk verwacht of voorondersteld? In de volgende paragraaf behandelen we de participatieladder die op deze vraag aansluit.

3.4 Co-creatie en de participatieladder

Begrippen als samenwerking, gezamenlijkheid en participatie zijn bij co-creatie vet gedrukt of onderstreept. Wanneer we ons concentreren op participatie, dan voert dit trefwoord al snel naar de zogenaamde participatieladder. Deze wordt in verschillende disciplines (zoals bestuurskunde) en domeinen (zoals gezondheidsbevordering) gebruikt om niveaus van activiteit en sturing van elkaar te onderscheiden. Op dit vergelijkbare thema zijn er verschillende varianten van participatieladders te vinden. De sturende dimensie krijgt vaak een vertaling in de woorden macht en invloed die burgers kunnen uitoefenen op een bepaald initiatief of beslissingsproces. Dit is terug te voeren op de burgerparticipatieladder van Sherry Arnstein uit 1969, waarin de onderscheiden sporten van de ladder betrekking hebben op machtsverdeling: aan de bovenzijde van de ladder zijn burgers 'in control' over politieke en economische processen terwijl ze er aan de onderkant door gemanipuleerd worden. Na Arnstein zijn er anderen geweest die soortgelijke categorieën onderscheiden en daarmee schatplichtig zijn aan haar. Tot de bekendere participatieladders behoort die van Jules Pretty.

Midden jaren '90 legt Pretty het accent op participatie als vehikel om tot nieuwe en benodigde inzichten en oplossingen te komen – waarbij diens focus de verduurzaming van de landbouw was (Pretty, 1995). Behalve dit voor ons ook relevante en verwante toepassingsgebied is Pretty's participatieladder noemenswaardig omdat deze classificaties geeft van de 'co' in co-creatie (de omschrijving van de door Pretty onderscheiden participatieniveaus zijn in het onderstaande gebaseerd op Van Vliet *et al.*, 2006: 25). Voor Pretty is het helder dat participatie een sleutelbegrip is voor het succes van duurzame ontwikkeling, maar ook verduidelijking behoeft. "Great care must, therefore, be taken over both using and interpreting the term participation", aldus Pretty (1995: 1253), om vervolgens "seven clear types" van participatie te onderscheiden die variëren "from manipulative and passive participation, where people are told what is to happen and act out predetermined roles, to self-mobilization, where people take initiatives largely independent of external institutions."

We geven Pretty's continuüm enige uitwerking door de verschillende sporten van de participatieladder kort aan te doen en we van 'beneden' naar 'boven' gaan. Op de laagste niveaus is er nauwelijks tot geen sprake van participatie door burger-consumenten:

0. *Geen participatie*: Mensen worden niet geïnformeerd over plannen; alleen over de activiteiten waar ze bij betrokken zijn.
1. *Passieve participatie*: Professionals hebben volledige controle over het programma, de planning en de organisatie van activiteiten, het leggen van contacten en zijn verantwoordelijk voor de financiering. Mensen worden geïnformeerd over plannen.

Op volgende niveaus van participatie verandert de interactie van monoloog richting vormen van dialoog; van zenden naar tweerichtingsverkeer:

2. *Participatie via informatie*: Mensen worden geïnformeerd over het programma en de activiteiten en worden betrokken via het stellen en beantwoorden van vragen.
3. *Participatie via consultatie*: Mensen worden geconsulteerd over het programma en er wordt geluisterd en gehandeld naar hun visie als de professionals dat nodig achten. De besluitvorming ligt bij de professionals.

De stap naar hogere gradaties van participatie behelst hogere vormen van activiteit en van sturing door burger-consumenten. De rol van 'gewone' mensen wordt actiever en ze zitten in toenemende mate achter het stuur ('*in the driver's seat*').

4. *Functionele participatie*: Mensen zijn meer betrokken bij het proces van besluitvorming. Ze doen actief mee aan de ontwikkeling van programma's en activiteiten. Professionals hebben de controle in handen en nemen uiteindelijke besluiten.
5. *Interactieve participatie*: Mensen zijn betrokken in een partnership met professionals in planning en implementatie van activiteiten. Besluiten worden gezamenlijk gemaakt en burger-consumenten leveren hulpbronnen aan.
6. *Zelf-mobilisatie*: Professionals staan op de achtergrond in het programma. Mensen maken onafhankelijke keuzes, leggen hun eigen contacten en hebben volledige controle over planning en implementatie van activiteiten. De meeste financiering wordt gevonden door burger-consumenten zelf, die ook controle hebben over de besteding.

Een variant op deze indeling is bijvoorbeeld die waarin informatie, raadpleging, co-productie, meebeslissen en zelfbeheer de opeenvolgende stadia representeren (zie Dagevos *et al.*, 2006: 38-39). Ongeacht de variant waar de voorkeur naar uitgaat suggereert de participatieladder van Pretty dat daadwerkelijke co-creatie om behoorlijk intensieve vormen van participatie gaat. Anders gezegd, co-creatie is feitelijk geen issue op de onderste helft van de participatieladder. De intensiteit van de samenspraak en samenwerking zijn wat ons betreft tenminste voorbij de helft van de participatieladder gestegen, wil van co-creatie sprake zijn. Actief meewerken is voor co-creatie relevanter dan passief meedoen en adviserend meedenken is voor co-creatie minder betekenisvol dan betrokken meebeslissen. Toch is er ook op de hoogste helft van de participatieladder een verschil tussen 'zelf-mobilisatie', die volgens eerdere beschrijvingen het ideale plaatje van co-creatie is, en vormen van samenwerking waarin professionals een sturende invloed hebben op het proces en de uitkomst. Als de 'zelf-mobilisatie' niet vanzelf komt, zijn deze minder intensieve vormen van samenwerking – denken vanuit de Rijknatuurvisie 'Natuurlijk verder' – begrijpelijke alternatieven om toch een zekere mate van participatie en betrokkenheid te realiseren.

Meer concreet gesteld is de intensiteit van participatie te illustreren met de burger die incidenteel of toevallig een boerderijwinkel bezoekt enerzijds en de door actieve burgers gesteunde en gedragen pergola-associatie anderzijds waar de burgerparticipatie vergaand is en bestaat uit meewerken, meebeslissen en meefinancieren vanuit gezamenlijke doelen en gedeelde waarden. In het laatste geval is de betrokkenheid, bemoeienis en medeverantwoordelijkheid van burger-consumenten met de boer en diens bedrijfsvoering dus groot – hetgeen nog directer tot uitdrukking komt in de terminologie die we hiervoor kennen in het internationale jargon: *community supported agriculture*. Waar het bedrijf voor staat (value) en wat het produceert (creatie) is daarmee de som van de gezamenlijke inbreng (co).

Nog sprekender wellicht is de betrokkenheid die actoren tot elkaar hebben te verwoorden via de fasen die zijn te onderscheiden in de aantrekkingskracht tussen mensen: de flirt, de aanspraak, het afspraakje, de verliefdheid en de liefdesrelatie (zie Lengkeek & Woestenburg, 2003: 119 e.v.). Aan de hand van deze herkenbare vergelijking is invoelbaar te maken dat toenadering – lees: participatie – fasen heeft die per fase veranderende individuele beleving bezit en waarin de ander een veranderende betekenis krijgt die vraagt om het innemen van een andere houding. Deze metafoor illustreert hoe co-creatie om relatie opbouw vraagt.

Wanneer co-creatie vereenzelvigd wordt met intensievere en langere termijn vormen van participatie, dan heeft dit ook gevolgen voor wat in de praktijk onder co-creatie mag worden verstaan. Incidentele of meer vluchtige samenwerkingsverbanden vallen dan buiten het bestek van het zoeken naar de

potentie van co-creatie, evenals initiatieven of activiteiten die het niveau van informatie en communicatie niet overstijgen.

3.5 Co-creatie als sociale innovatie

Deze rondtocht door de wereld van industrie en design, Technology Assessment, en Community of Practice-onderzoek en bestuurskunde, biedt een caleidoscopische blik op co-creatie. Zoeken we een definitie van co-creatie, die meer aanhaakt bij de recente toepassing van het begrip, dan blijkt echter het onderzoeksveld van innovatie en meervoudige waardecreatie het beste aanknopingspunt. In algemene zin wordt co-creatie hier gekarakteriseerd als een vorm van samenwerken waarbij mensen vanuit gedeelde waarden (en vertrouwen) met elkaar aan de slag gaan. Het gaat om creatieve groepsprocessen op basis van een gelijkwaardige dialoog. Ehlen (2015: 115) geeft de volgende bondige definitie:

“a participative process in which people or/and organizations in equivalent dialogue, together generate and develop new valuable products, processes or services” (Ehlen, 2015: 115).

Jonker (2014: 84) verbindt co-creatie met “een waardecreatieproces dat als kenmerk heeft dat er sprake is (...) van samen organiseren wat van waarde (en dat is al waardevol) is en waarvan de uitkomsten samen benut kunnen worden” (Jonker 2014: 84). Bij co-creatie, aldus Jonker, moeten de deelnemers invloed hebben op het proces van waardecreatie en de uitkomsten ervan. “Kenmerken van co-creatie zijn dialoog, interactie en gedeelde waarden en samen werken aan resultaat” (Jonker 2014, 84). Vertrouwen, wederkerigheid en openheid zijn in deze visie onmisbare voorwaarden voor co-creatie. Bovenstaande definitie en omschrijvingen, waarin het uitgangspunt is dat co-creatie een creatief groepsproces behelst op basis van een gelijkwaardige dialoog, sluiten aan bij Ind en Coates (2013) die in co-creatie de overgang zien van een ‘industrial age mindset’ naar een ‘human engagement mindset’.

INTERMEZZO 2: Discussie ‘wat is co-creatie?’

Onze workshop in het kader van dit project, die als titel had: ‘De potentie van co-creatie’, opende met een voorstellingsronde waarin iedereen werd gevraagd wat volgens haar of hem de kernelementen waren van co-creatie. Dit leverde de volgende oogst op:

- Co-creatie draait zowel om samenwerking als wederkerigheid. Het is eigenlijk niet mogelijk natuurbeleid te ontwikkelen zonder co-creatie, in je eentje gaat het niet. In deze zin is het te zien als een alledaags fenomeen, iets ‘wat in onze genen zit’.
- Co-creatie kan zowel samenwerking met nieuwe partijen betreffen als met oude partijen, maar in het laatste geval op een nieuwe wijze en in andere rollen.
- Het gaat om een andere manier van samenwerken, meer met marktpartijen en meer van beneden af, deels noodgedwongen omdat er minder middelen vanuit de overheid zijn.
- In plaats van de term co-creatie, merkte een onderzoeker op, zou men ook over co-productie kunnen spreken waaronder soortgelijke activiteiten vallen. Meer kritisch werd hieraan toegevoegd dat bij dit soort vormen van samenwerking niet iedereen automatisch wint. Er worden altijd keuzes gemaakt waardoor de een meer bereikt dan de ander.
- Partijen zijn lang niet altijd gelijkwaardig in het proces van co-creatie. Leidend voor het proces is wat partijen elkaar hebben te bieden.
- Co-creatie gaat vooral om leerprocessen in het kader van de ‘energieke samenleving’, werd er opgemerkt, waarop iemand anders stelde dat mensen ook snel vergeten: ‘vergeetprocessen’ zijn hier de andere kant van de medaille.

De gedachten die naar voren werden gebracht, illustreren dat co-creatie nog een relatief open concept is (‘grensobject’). Opvallend is dat het kernelementen zoals gelijkwaardigheid en wederkerigheid, die ook in de literatuur naar voren komen, ter discussie staan. In ons slotbetog, na de empirische hoofdstukken, komen wij hierop terug. De vergelijking van co-creatie met co-productie (dat vele vormen kent en ook het karakter heeft van een ‘grensobject’), is niet vreemd omdat ook hier samenwerking en (actieve) betrokkenheid cruciale elementen zijn.

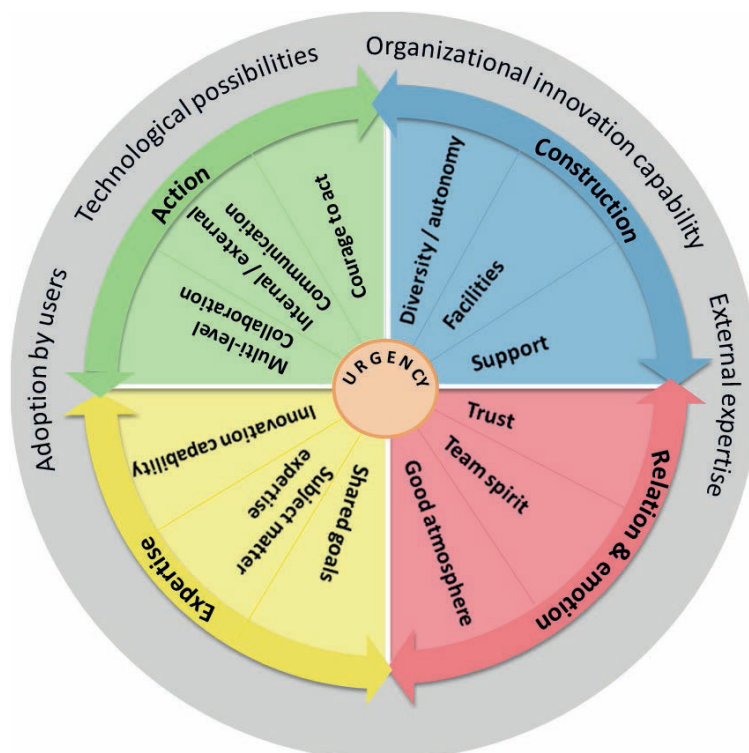
Tekstbox 3: Co-productie

Co-productie is een oud fenomeen als we hieronder publieke diensten en voorzieningen verstaan die samen met burgers en gemeenschappen worden georganiseerd (Brandsen en Honingh 2015). Karakteristiek voor de huidige aandacht voor co-productie is dat die in het teken staat van revitalisering van gemeenschappen en het bevorderen van sociale cohesie – co-productie als tegenwicht tegen (en soms zelfs als een panacee voor) een samenleving die in toenemende mate fragmenteert en individualiseert. Brandsen en Honingh stellen, na een bespreking van de conceptuele verwarring die zij zien, de volgende definitie voor: “Coproduction is a relationship between a paid employee of an organization and (groups of) individual citizens that require a direct and active contribution from these citizens to the work of the organization” (2015, p. 5). Deze omschrijving van co-productie illustreert dat de wortels van (de aandacht voor) dit concept voor een belangrijk deel in het domein van publieke voorzieningen liggen. Hoe organiseren we deze voorzieningen? Een vraag die de laatste decennia prangend is geworden in het licht van afslankende verzorgingsstaten. De verhouding tussen professionals en burgers, bureaucratieën en gebruikersgroepen, de actieve betrokkenheid van ‘leken’ (los van hun vertegenwoordiging in democratische of inspraakorganen) is hier doorgaans het vertrekpunt van aandacht en discussie.

Het perspectief van innovatie en meervoudige waardecreatie geeft naar onze mening nog het beste aan waarin het fenomeen van co-creatie zich onderscheidt van allerlei andere vormen van samenwerking? Het onderscheidende kenmerk van co-creatie ligt in de hechte sociale relaties die tijdens het proces van co-creatie worden ontwikkeld, gepaard aan een open houding van betrokken partijen die ruimte biedt voor creativiteit en experimenteel handelen. Co-creatie draait niet alleen of zozeer om technologische of economische inspanningen, maar om creatieve interactie en openheid tussen partners op basis van gelijkwaardigheid en een gezamenlijk gevoelde urgentie. Zij zet de schijnwerper – om met Hajer (2011) te spreken – op de ‘maatschappelijke energie’ die in onze samenleving beter benut zou kunnen worden en de creativiteit die hier in principe aanwezig is.

3.6 Het ‘Co-creatie-wiel’ van Ehlen

In haar dissertatie, die dieper ingaat op grootschalige innovatieprocessen tussen de onderwijssector en het bedrijfsleven, onderscheidt Ehlen in het proces van co-creatie vier dimensies die in de praktijk nauw met elkaar verbonden zijn en die zij samenvat in haar Co-creatie-wiel (zie figuur 3.2). De randvoorwaarden in dit wiel zijn wellicht niet allemaal even relevant voor co-creatie in het kader van natuurinclusief handelen, maar verschaffen ons wel een oriëntatie van de dimensies en factoren die hier in acht zijn te nemen.



Figuur 3.2 Het Co-creatie-wiel van Ehlen (2015, 132)

Ehlen visualiseert het proces van co-creatie als een wiel dat rolt om een as die bestaat uit een 'sense of urgency' en die afhankelijk is van een bredere bestuurlijke, economische en sociale context. Op het moment dat de 'sense of urgency' door partijen wordt gedeeld, en er een wil is tot praktisch handelen, kan het Co-creatie-wiel meer concreet gestalte krijgen in een lokale praktijk. Dit wiel zelf behelst vier fasen en twaalf randvoorwaarden (drie per fase) die nauw met elkaar verbonden zijn, die we hieronder kort typeren.

1. CONSTRUCTIE

Diversiteit/Autonomie: werken op basis van motivatie, eigenaar zijn van werkwijze, vrijheid hebben om te experimenteren, eigenaar zijn van resultaatbepaling;

Faciliteiten: voldoende tijd, voldoende financiële middelen, geschikte werkomstandigheden;

Steun: van het management, van collega's, van de klanten/gebruikers.

2. RELATIE - EMOTIE

Vertrouwen: in de haalbaarheid van de taak, in elkaars integriteit en expertise, tussen management en innovators;

Teamgeest: coöperatief leiderschap, individuele belangen onderschikken aan groepsdoel, - onderlinge afstemming;

Prettige sfeer: ontspannen werksfeer, humor, aandacht voor elkaar.

3. EXPERTISE

Gedeelde doelen: overeenstemming over doelen tussen stakeholders, overeenstemming over doelen tussen innovators, overeenstemming tussen doelen en waarden;

Vakbekwaamheid: de juiste deskundigheid voor de taak, combinatie van verschillende bekwaamheden, externe bekwaamheid;

Innovatievermogen: vermogen om nieuwe combinaties van kennis te maken, vermogen om creatief te ontwerpen, vermogen om klant/gebruikersgericht te denken.

4. ACTIE

Brede samenwerking: tussen de innovators, tussen innovators en opdrachtgever, tussen innovators en klanten/gebruikers;

Interne/externe communicatie: communicatie met interne stakeholders, communicatie met externe stakeholders, communicatievaardigheden;

Durf en daadkracht: - resultaatgericht werken, grenzen doorbreken, samen met gebruikers het resultaat invoeren.

Uit Ehlen's empirische onderzoek (survey en kwalitatieve interviews) kwam naar voren dat de 'Actiefactoren' als het meest belangrijk werden gezien. Verder bleken de relaties met de buitenwereld een niet te onderschatten invloed hebben op het interne proces. Zij, en ook anderen, wijzen nadrukkelijk op het sociaal Kapitaal waarvan innovatie en co-creatie afhankelijk zijn omdat het van grote invloed is op de 'sense of urgency' die nodig is. De kunst is om dit kapitaal aan te boren en te benutten. En als het beperkt aanwezig is, is het de opgave dit kapitaal zelf te genereren. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op de bredere context van co-creatie en de betekenis van sociaal kapitaal.

INTERMEZZO 3: Succesfactoren co-creatie

De deelnemers van onze workshop identificeerden de volgende succesfactoren voor co-creatie in en rond natuur:

- Vertrouwen en een gevoel van urgentie
- Gedeelde belangen, doorbreken van particuliere/private belangen.
- Je moet erin slagen bedrijven, die vanuit hun eigen belang denken, op een gezamenlijke lijn te krijgen; er moet een uitdaging en een perspectief worden neergezet.
- Er moet een duidelijk gevoel van eigenaarschap zijn, en er moet regie zijn.
- Een belangrijke factor is de rol van de overheid: is die faciliterend of ook regisserend, wanneer en op welk moment pakt zij haar rol?
- De kunst is de complementariteit te vinden: hoe vul je elkaar aan?

In dit verband werd ook opgemerkt dat co-creatie veel energie kan creëren, maar dat er ook veel misgaat. Niet iedereen wint bij het proces, en er is ook 'hindermacht' die veel energie kan kosten.

We zien in deze indicatieve opsomming ook succesfactoren die Ehlen noemt. In ons rondje moesten mensen zich beperken tot enkele factoren, maar haar Co-creatie-wiel kan als handvat dienen om succes- en faalfactoren meer systematisch na te gaan.

3.7 Tot slot: enkele reflecties

Van Berlo gebruikt co-creatie in 'Wij, de overheid' min of meer als synoniem voor samenwerking in netwerken en platforms. Daarmee is het in brede zin toepasbaar op de meest uiteenlopende vormen van participatie en *governance*, maar ook weinig exclusief. Het werk van Ehlen over kennis-innovatie en het boek van Jonker over Nieuwe Business Modellen (NMBs), die een sterkere link hebben met de industriële wortels van co-creatie, geven nog geen nauwkeurig of eenduidig antwoord op wat het exclusieve karakter van co-creatie is, maar wel de contouren voor zo'n antwoord. Co-creatie komt dan, in de context van innovatie, naar voren als een ontwikkeling van hechte netwerken en sociale relatie die de trap van het consultatieve overstijgen. In paragraaf 3.4 is naar aanleiding van de participatieladder geconcludeerd dat co-creatie geen kwestie is van incidentele of meer vluchtige samenwerkingsverbanden en dat co-creatie méér is dan elkaar informeren. Co-creatie gaat ook verder dan slechts het uitbreiden van netwerken. Het gaat letterlijk om samen als collectief iets creëren, waarbij creativiteit en uitwisseling van ideeën de ruimte dienen te krijgen. De filosofie is dat deze intensiteit een zelfversterkend karakter heeft, waardoor het proces van co-creatie zich als het ware vanzelf voedt en groter kan worden. Er is met andere woorden een iteratief effect: de resultaten van co-creatie zijn de meststof voor de sociale bodem waarop nieuwe samenwerking kan groeien. Het Co-creatie-wiel van Ehlen is dus voor te stellen als een wiel dat sterker wordt door te rollen en beter rolt naarmate het robuuster is.

Een andere belangrijke karakteristiek van co-creatie is dat middel en doel niet eenvoudig uit elkaar zijn te halen. Het open en collectieve karakter, de uitgangspunten van vertrouwen, gelijkwaardigheid en wederkerigheid, zoals die doorgaans worden voorondersteld, zijn eigenschappen die een louter instrumenteel gebruik van co-creatie bemoeilijken en misschien wel onmogelijk maken. De inrichting van het middel stuurt 'automatisch' naar doelen die zich kenmerken door bredere waardensets en innovatieve ideeën. Deze karakterisering is nog wat verder in te kleuren als we er onze interpretatie van co-creatie als vorm van sociale innovatie bij betrekken. Met name bij Jonker zien we hier de relatie met maatschappelijk georiënteerde initiatieven gebaseerd op meervoudige waardecreatie. Co-creatie staat dan in het teken van de 'goede zaak', een betere en meer duurzame wereld die een maatschappelijke transitie vereist. De bundeling van de menselijke energie en creativiteit in onze (energieke) samenleving is hier niet zomaar te verbinden met elke willekeurige verandering, maar gericht op vernieuwing en verandering die de samenleving 'ten goede' komen; die maatschappelijke verbetering inhouden. Zoals sociale innovatie in verband wordt gebracht met het leveren van een bijdrage aan het oplossen van maatschappelijke problemen, zo is het karakteristiek voor co-creatie dat het voor de 'goede' zaak is. In die zin dringt de vergelijking met een andere populaire notie zich op: ook *nudging* draagt de belofte in zich dat het gaat om een zetje te geven aan gedragsverandering in de 'goede' richting. Zulke onderscheidende karakteristieken van co-creatie of *nudging* duiden op een normatief element dat ook problematisch is. Want wie is de baas over wat 'goed' is; wie heeft het monopolie op wat 'beter' is?

Welk doel co-creatie ook nastreeft in het kader van de Rijksnatuurvisie, het zal – conform het karakter van co-creatie – geen dichtgetimmerd doel moeten zijn waarvoor vervolgens consensus en legitimiteit wordt gezocht. Hier ligt het meer in de lijn te denken in een set van doelen waarop diverse partijen kunnen aansluiten, rekening houdend met de verschillende perspectieven en belangen die er zijn. De stuurmanskunst bij co-creatie is laveren tussen abstracte doelen die scepsis of desinteresse oproepen en concrete doelen die als een keurslijf worden ervaren waardoor ze participatie en creativiteit ontmoedigen. In een recent artikel, waarin de hedendaagse trend van de participatiesamenleving wordt besproken, wordt als algemene vuistregel voor de praktijk gesteld dat "the state must strike a delicate balance between encouragement and restraint" (Brandsen *et al.*, 2015, p. 1). De balans vinden (en houden) tussen aanmoediging en terughoudendheid, is ook bij de invulling van 'Natuurlijk verder' een belangrijke uitdaging.

4 Co-creatie: sociale innovatie en sociaal kapitaal

4.1 Co-creatie als sociale innovatie: Weconomy

De vormen van co-creëren die in andere kennisdisciplines zijn aan te treffen maken ons alert op de afnemende betekenis van de 'kathedraal' en de toenemende invloed van de 'bazaar' in allerlei maatschappelijke innovatieprocessen. Co-creatie vindt uiteraard niet plaats in een maatschappelijk of economisch vacuüm, maar is in bredere zin te relateren aan een terugtrekkende overheid die minder kan of wil aansturen (decentralisering en liberalisering) en aan de netwerksamenleving met haar relatief platte structuren waarin sociale relaties, vertrouwen en samenwerking meer dan vroeger noodzaak zijn om om zaken voor elkaar te krijgen. We zeiden het al eerder: co-creatie draait niet alleen of zozeer om technologische of economische inspanningen, maar ook en misschien wel vooral om sociale innovatie waarin creatieve interactie en openheid tussen partners belangrijk zijn.

In een poging het verschijnsel van sociaal (cultureel) ondernemerschap in de groene leefomgeving te doorgronden, eindigen Salverda *et al.* (2012) met een beschouwing over sociale innovatie die zij zien als een mogelijke uitkomst van dit fenomeen. Dergelijk ondernemerschap past namelijk niet "binnen de actuele gereedschapskist waarmee sociale structuren en ondernemingen worden beschreven en begrepen" (Salverda *et al.* 2012, 43). Dit impliceert dat er dus ook andere 'tools' nodig zullen zijn om sociaal ondernemers, die dikwijls vooroplopen met natuurinclusief denken en doen, te ondersteunen en te stimuleren. Sociale innovatie komt hier om de hoek als een maatschappelijke vernieuwing die ontstaat door en voor nieuwe verbanden. Maatschappelijke energie, kortgezegd, die hard nodig zal zijn om de complexe sociale, economische en ecologische uitdagingen van deze tijd goed te kunnen aangaan. Binnen de internationale literatuur krijgt sociale innovatie recentelijk de nodige aandacht en in Europa staat het hoog op de agenda. "Innovaties worden meer en meer gezien als mensenwerk dat voortkomt uit incrementele acties en handelingen van mensen en resultaat is van hoe mensen inspelen op hun sociale omgeving" (idem). Co-creatie maakt, zo beschouwd, deel uit van een bredere zoektocht op het gebied van sociale innovatie waarin er geëxperimenteerd zal moeten worden hoe de verantwoordelijkheden tussen boeren, ondernemers en overheden op nieuwe wijze zijn te verdelen en te verbinden.

Sociale innovatie staat vaak voor meervoudige waardecreatie waarin wederkerigheid een belangrijke rol speelt. Het concept van de Weconomy, gemunt door Jonker (2013, 2014) geeft hieraan zowel theoretisch als praktisch invulling. We moeten af van de fixatie op winstmaximalisatie waarin louter financiële waarden centraal staan. In de Weconomy gaat het om meervoudige waarden (economisch, sociaal en ecologisch) waarin kwaliteit veel meer leidend is dan prijs en waarin (onder andere) delen en onderhouden en mede-eigenaarschap in de plaats komt van hebben en bezitten en het 'wegwerp'-denken.

Waardecreatie komt dan (mede) tot stand in een waardecreatieproces dat als kenmerk heeft dat er sprake is van co-creatie, van samen organiseren wat van waarde (en dat is al waardevol) is en waarvan de uitkomsten samen benut kunnen worden. Werken aan meervoudige waarden in waardecreatieprocessen en die ook waarderen is dus eigenlijk de organisatiekundige opgave. (Jonker 2014: 84)

In deze visie wordt co-creatie opgevat als een deel van de organisatiekundige opgave. Sociale innovatie houdt hier niet zozeer in dat we moeten hopen of wachten op nieuwe uitvindingen – dat zal zonder twijfel blijven gebeuren – maar dat het vooral zaak is de beschikbare middelen en maatschappelijke mogelijkheden anders te organiseren en te verankeren, zodat het meer duurzaam wordt. De uitdaging is nieuwe businessmodellen te realiseren waarin waardecreatie een andere vorm heeft, dat wil zeggen meervoudig in plaats van eenzijdig, dan conventionele business modellen. In dit transitieproces komt het voor een belangrijk deel aan op de kracht en kwaliteit van ons sociaal kapitaal.

4.2 Co-creatie en sociaal kapitaal

De verbinding van co-creatie met sociaal kapitaal, zoals die door Ehlen wordt gelegd in haar proefschrift, is vruchtbaar omdat hiermee de aandacht wordt gevestigd op de energie die in principe in de samenleving aanwezig is, maar die vaak onvoldoende wordt benut. Voor het domein van natuurbeleid, waar het scala van maatschappelijke partijen dat een rol kan spelen bij co-creatie in potentie breder lijkt te zijn dan bij industriële kennisontwikkeling en innovatie, kan het concept van sociaal kapitaal verhelderen langs welke kanalen deze maatschappelijke energie stroomt en welke randvoorwaarden hier in acht zijn te nemen.

Sociaal kapitaal zou men eenvoudig kunnen karakteriseren als de kwaliteit (of de hechtheid) van sociale relaties in een bepaald (institutioneel) netwerk of (lokale) gemeenschap. Naast deze 'connectedness' zijn andere sleutelwoorden: wederkerigheid, gemeenschappelijke waarden en regels, alsmede verwachtingen en vertrouwen (zowel van als in burgers, ondernemers, functionarissen, gezagsdragers, etc.). Naarmate vertrouwensrelaties, wederkerig- en gezamenlijkheid dragers zijn van sociale relaties, nemen allerlei transactiekosten af als mensen samen iets willen realiseren. Sociaal kapitaal faciliteert, kortweg, samenwerking. De voorraad sociaal kapitaal neemt toe met de mate van onderling vertrouwen, van wederkerigheid en solidariteit; stijgt met de aanwezigheid van gedeelde normen en waarden of met de intensiteit van sociale participatie en interactie binnen een gemeenschap. De rente op sociaal kapitaal betaalt zich uit in aspecten als de durf om te innoveren, initiatief te nemen, animo om te investeren in jezelf en/of anderen, en in sociale steun aan elkaar. De parallel met economisch kapitaal (voorraad, investering en rendement) is te trekken, maar met dit verschil dat sociaal kapitaal anders dan als economisch kapitaal geen persoonlijke eigendomsrechten kan claimen (geschonken vertrouwen kun je niet bezitten, je zult het moeten waarmaken om het te verdienen).

Sociaal kapitaal is een verre van jong begrip in de sociale wetenschappen, maar heeft in de laatste eeuw wel verschillende golven van belangstelling en ontwikkeling doorgemaakt al dan niet geïnspireerd door zulke invloedrijke sociologen als James Coleman, Pierre Bourdieu of Richard Putnam. Een eeuw geleden werd het begrip voor het eerste gemunt door Hanifan in een artikel waarin hij inging op de sociale spil van scholen in rurale gemeenschappen en sociaal kapitaal als volgt karakteriseerde:

"I do not refer to real estate, or to personal property or to cold cash, but rather to that in life which tends to make these tangible substances count for most in the daily lives of people, namely, goodwill, fellowship, mutual sympathy and social intercourse among a group of individuals who make up a social unit (...) The individual is helpless socially, if left entirely to himself. Even the association of the members of one's own family fails to satisfy that desire which every normal individual has of being with his fellows, of being a part of a larger group than the family. If he may come into contact with his neighbor, and they with other neighbors, there will be an accumulation of social capital, which may immediately satisfy his social needs and which may bear a social potentiality sufficient to the substantial improvement of living conditions in the whole community. (...) The community as a whole will benefit by the coöperation of all its parts, while the individual will find in his associations the advantages of the help, the sympathy, and the fellowship of his neighbors. First, then, there must be an accumulation of community social capital. Such accumulation may be effected by means of public entertainments, "sociables," picnics and a variety of other community gatherings. When the people of a given community have become acquainted with one another and have formed a habit of coming together upon occasions for entertainment, social intercourse and personal enjoyment, that is, when sufficient social capital has been accumulated, then by skilful leadership this social capital may easily be directed towards the general improvement of the community wellbeing" (Hanifan, 1916: 130-131).

Dit uitvoerige citaat is om een aantal redenen de moeite waard. Ten eerste laat het zien dat zorgen om het sociale cement, dat mensen als gemeenschap bindt, niet van vandaag of gisteren zijn, maar ook destijds al op de agenda stonden. Met het ontstaan van moderne samenlevingen, waarin traditionele verbanden steeds meer aan erosie onderhevig kwamen te staan, is dit een terugkerend thema in de sociologie (Duyvendak en Hurenkamp, 2004) en zelfs ook een belangrijke ontstaansreden van de sociologie als professionele wetenschap.

Ten tweede wordt met het begrip van sociaal kapitaal benadrukt hoezeer mensen sociale wezens zijn ondanks alle vormen van individualisering die de moderne tijd ons heeft gebracht. Een bepaalde accumulatie van sociaal kapitaal wordt ook onontbeerlijk geacht voor ons welzijn.

Ten derde geeft deze karakterisering aan dat schijnbaar eenvoudige vormen van samen-zijn van groot belang kunnen zijn voor het sociale weefsel dat een belangrijke basis is om samen iets te kunnen creëren: ook al ons economisch handelen, zoals Granovetter (1985) later in een klassiek essay heeft beschreven, is ingebed in sociale relaties en netwerken. Vervang in dit citaat 'community wellbeing' door 'natuur en landschap' en men zal aardig wat parallellen zien met sociologische bevindingen in studies naar de natuurbetrokkenheid van burgers: ook hier wordt bij herhaling gewezen op allerlei 'sociables' die minstens zo belangrijk zijn voor natuurbetrokken activiteiten als bewustwording.

Ten vierde roept het de vraag hoe 'skilful leadership' en de stuurbaarheid met betrekking tot sociaal kapitaal vandaag de dag is op te vatten: leiderschap met paternalistische trekken wordt minder gewaardeerd en *government* is een gepasseerd station. In die zin zijn de tijden echt veranderd. Sociaal kapitaal lijkt (nog) minder grijpbaar en kneedbaar dan voorheen door het voortgaande proces van individualisering en in het kielzog daarvan een pluraliteit van leefstijlen en 'lichte' gemeenschappen. Bovendien maakt de huidige tijd ons meer gevoelig voor het feit dat sociaal kapitaal zowel cement als olie is: enerzijds verbonden met stabiliteit, anderzijds met veranderkracht, waarbij economische wielen en sociale raderen soepel in beweging moeten komen.

Hanifans introductie voor het concept kreeg destijds geen opvallende aandacht, maar sociaal kapitaal werd in de loop der tijd meer en meer ontdekt als een vruchtbaar sociologisch concept dat aandacht verdiende. Die is er zeker ook gekomen, vooral nadat, zeventig jaar na Hanifan, Bourdieu met de volgende definitie kwam:

"... the aggregate of actual or potential resources linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance or recognition (...) This group membership provides members with the backing of the collectively owned capital" (Bourdieu, 1986, geciteerd in Ehlen, 2015: 29).

Met deze definitie kiest Bourdieu voor een benadering waarin de nadruk ligt op de impact van sociaal kapitaal op groepen of collectieven. Anderen leggen daarentegen het accent op individuele afwegingen en investeringen met betrekking tot sociaal kapitaal. Zonder hier dieper in te gaan op de theoretische discussies over sociaal kapitaal waarin dit soort spanningen worden besproken en ook allerlei onderzoeksmethoden aan de orde komen (zie Lin, 1999 of Portes, 2000), sluiten we in dit onderzoek aan op deze groepsgeoriënteerde invulling van Bourdieu.

Voortbouwend op een invloedrijk artikel van Nahapiet en Ghoshal (1998), waarin een geavanceerd model wordt gepresenteerd hoe sociaal kapitaal samenhangt met de ontwikkeling van kennis (intellectueel kapitaal), ziet Ehlen in de theorie van sociaal kapitaal het meest vruchtbare overkoepelende ('holistische') raamwerk voor het proces van co-creatie:

"It [Social capital theory] not only refers to investment in social networks or relationships, but also emphasizes the necessary cognitive quality of connections and collective actions to produce new knowledge and knowledge products. It focuses on the powerful creativity of the connections and their collaboration" (Ehlen 2015: 40).

Ehlen neemt sociaal kapitaal als meer omvattende context voor samenwerking, leervermogen, collectieve actie van netwerken, krachtige creativiteit door verbinding. Het betreft hier woorden die we uit de bovenstaande verkenning van co-creatie herkennen. Co-creatie wordt met sociaal kapitaal een meer omvattende context gegeven.

De idee van sociaal kapitaal als eminente 'contextvariabele' vinden we ook terug in het werk van de eerdergenoemde Pretty. Hij wijst op het belang van sociaal kapitaal bij natuurbesluiting en plattelandsontwikkeling; dit is een belangrijke basis van allerlei samenwerkingsvormen die zich richten op collectieve goederen waar ook (het beheer en behoud van) natuur is onder te scharen. (Pretty & Ward, 2001; Pretty, 2003: 1913). Het sociale kapitaal neemt toe met de hoogte van vertrouwen tussen mensen, met de mate waarin menselijke relaties wederkerig zijn, met de aanwezigheid van

gedeelde normen en (spel)regels en met het vermogen verbindingsrelaties te leggen (*connectedness*). Deze vier door Pretty onderscheiden aspecten van sociaal kapitaal zijn behalve zelfversterkend – wederkerigheid versterkt verbondenheid tussen mensen die weer bijdraagt aan vertrouwen, e.d. – ook funderend, oftewel faciliterend, voor samenwerking. Kortom, (i) succesvolle samenwerking staat of valt bij sociaal kapitaal en (ii) sociaal kapitaal groeit door stabiele samenwerkingsrelaties.

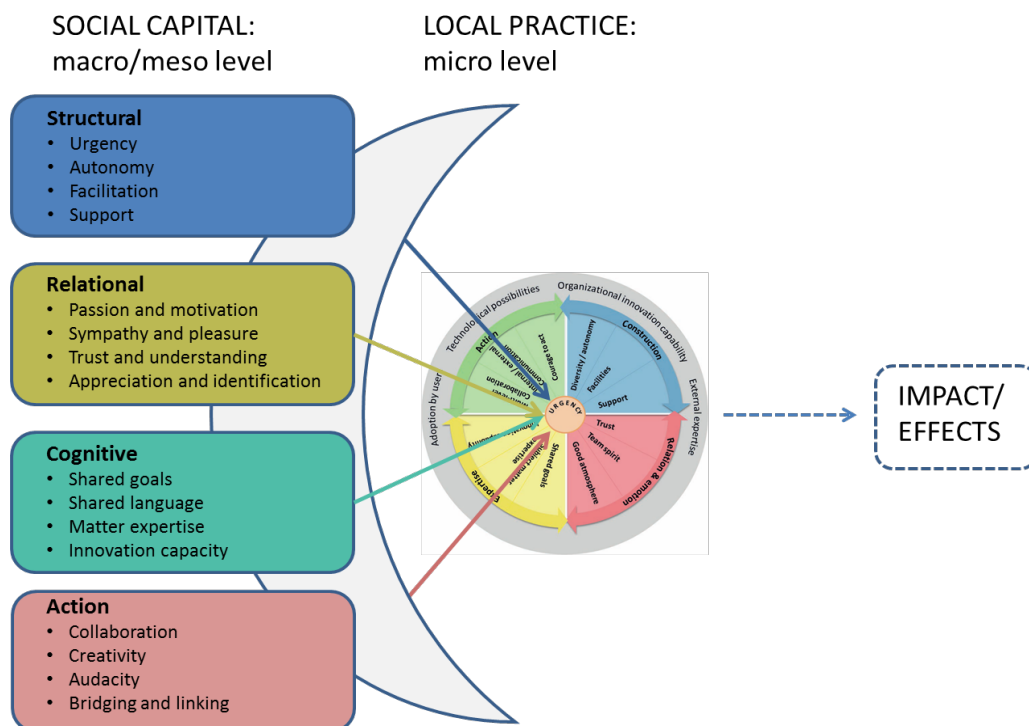
Combineren we het gedeelde idee van Ehlen en Pretty dan brengt dit ons tot sociaal kapitaal als faciliterende factor van belang voor co-creatie. Sociaal kapitaal vormt in belangrijke mate de 'enabling environment'. Minder abstract gezegd wordt hiermee benadrukt dat co-creatie een lokale praktijk is die door het sociale kapitaal wordt beïnvloed en gekarakteriseerd.

4.3 De schil van sociaal kapitaal

Voortbouwend op een invloedrijk artikel van Nahapiet en Ghoshal (1998), onderscheidt Ehlen vier dimensies van sociaal kapitaal die het Co-creatie-wiel overkoepelen en die elk verbonden zijn met een aantal bepalend randvoorwaarden:

- Er is een structurele dimensie, die vooral te begrijpen is als de bestuurlijke en institutionele setting die bepaalt of een onderwerp urgentie heeft, er een ruimte is tot handelen, en of dit handelen wordt ondersteund of gestimuleerd.
- Daarnaast is er de kwaliteit van de onderlinge relaties, tot uiting komen in de drijfveren die mensen hebben, het onderlinge vertrouwen, of men elkaar iets gunt en in hoeverre men zich met elkaar kan identificeren.
- Dan is er een cognitieve dimensie, die zowel expertise als het 'dezelfde taal spreken' behelst en innovatie-capaciteiten (vertaling van kennis naar praktijk).
- Tot slot is er de dimensie van handelen of actie waar het niet alleen aankomt op samenwerking en het verbinden van partijen, maar ook op creativiteit en de moed om onbekende wegen in te slaan.

Samen met het Co-creatie-wiel, dat we in het vorige hoofdstuk bespraken en allerlei succesfactoren aangeeft voor lokale handelingspraktijken meer op microniveau, komen we dan tot de diagram van figuur 4.1.



Figuur 4.1 Sociaal Kapitaal op macro/mesoniveau en co-creatie op microniveau
Bronnen: Nahapiet and Ghoshal 1998 en Ehlen, 2015: 70, 132.

Ons conceptueel raamwerk heeft als uitgangspunt dat het proces van co-creatie een lokale praktijk is die voor een belangrijk deel afhankelijk is van het sociaal kapitaal dat in bredere context aanwezig is en waarbij het de kunst is dit succesvol aan te boren. (Als het onvoldoende aanwezig is, zal het gegenereerd moeten worden.) Het effect van succesvolle co-creatie kan zijn dat het benutte sociaal kapitaal sterker wordt en groeit. De geïnvesteerde energie vloeit dan als het ware weer terug in de bronnen die eraan ten grondslag lagen. In deze verkenning gaan we niet nader in op de impact van co-creatie en de terugwerking die deze zowel op micro- als op meso/macroniveau kan hebben. Zou men in een vervolgonderzoek deze impact nader uitwerken, dan is bijvoorbeeld onderscheid te maken tussen bewust nagestreefde impact en bijkomstige impact, of die nu economisch, sociaal, ecologisch (natuurwaarden) of anders van aard is.

Sociaal kapitaal is op meerdere handelingsniveaus een belangrijke pijler van innovatie in onze 'energieke samenleving'. Sociaal kapitaal en co-creatie hebben gemeen dat ze beiden om sociale processen draaien. Vandaar dat de randvoorwaarden van sociaal kapitaal (op macro/meso-niveau) en de succesfactoren in het Co-creatie-wiel (op microniveau) tot op zekere hoogte een 'Droste-effect' laten zien: praktijken van co-creatie zijn concretisering van sociaal kapitaal op lokaal niveau, terwijl de grotere schil van sociaal kapitaal een weerspiegeling is van co-creatie op regionaal (of maatschappelijk) niveau. Zo beschouwd kan men sociaal kapitaal typeren als co-creatie in het groot, terwijl andersom co-creatie – tot op zekere hoogte – een belichaming is van sociaal kapitaal in het klein.

De vier clusters van randvoorwaarden van sociaal kapitaal zijn afgebeeld in vier rechthoeken van gelijke omvang, maar dat wil niet zeggen dat ze in de praktijk ook hetzelfde gewicht hebben. Per casus of toepassingsgebied zal dit verschillen.⁵ Jonker (2014, p. 60-61) onderscheidt naast sociaal kapitaal institutioneel kapitaal dat hij omschrijft als "een elkaar aanvullende (infra)structuur op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, rechtssysteem, et cetera en ondergebracht in organisaties en bedrijven" (Jonker, 2014, p. 61). Deze institutionele dimensie zit bij ons 'verstopt' in de structurele dimensie van sociaal kapitaal, maar als dit raamwerk voor co-creatie een vervolg krijgt, is het de overweging waard deze dimensie als een apart cluster toe te voegen en uit te werken. De casussen die we in de volgende hoofdstukken behandelen, bleken namelijk te illustreren dat de institutionele setting van groot belang is en dus zwaar weegt.

Met ons raamwerk plaatsen we co-creatie nadrukkelijk in een bredere context. Ons punt is namelijk dat deze context, hier beschreven aan de hand van sociaal kapitaal, meer in beeld moet komen in het denken over co-creatie. De aandacht ligt vaak te sterk op de lokale praktijken en de praktische vaardigheden op dit niveau. Belangrijke zaken uiteraard, maar daardoor worden de structurele randvoorwaarden te weinig gezien of bediscussieerd. Dit is om twee redenen belangrijk. Voor beleid dat co-creatie op maat wil ondersteunen en stimuleren is het belangrijk na te gaan hoe het met deze randvoorwaarden staat. Maar ook voor de betrokkenen in de praktijk zelf is dit van belang, omdat men dan het (mis)lukken van initiatieven beter leert begrijpen en daaruit lessen kan trekken.

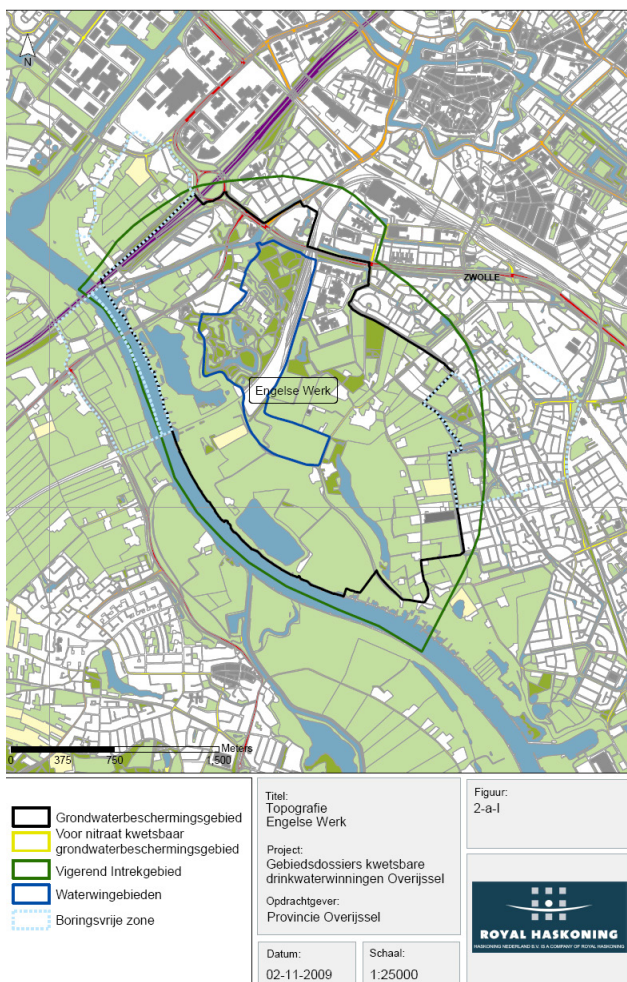
⁵ Kijken we meer specifiek naar de randvoorwaarden geclusterd als *Action*, dan maakt onze diagram ook een meer specifieke overeenkomst duidelijk tussen Ehlers model van co-creatie en de participatieladder van Pretty. De laatstgenoemde deelt het aspect van *connectedness* op in respectievelijk *bonding* (vermogen om samenhang, binding tussen verwanten, gelijkgezinden te realiseren), *bridging* (vermogen om bruggen te slaan naar vreemden, andersdenkenden) en *linking* (vermogen om relaties aan te gaan met buitenstaanders die verder van je af staan en waar je je minder in herkent). De laatste twee vormen van *connectedness* komen ook terug in het model van Ehlers.

5 Co-creatie in de praktijk (1): Het Engelse Werk

5.1 Casusbeschrijving

Het Project Engelse Werk heeft zijn oorsprong in de jaren negentig van de vorige eeuw. Het betreft een integrale gebiedsontwikkeling in de IJsselzone van Zwolle, waarbij naast waterwinning ook doelen zijn gerealiseerd voor natuur en landschap. Ook de sociale en economische structuur van het gebied is versterkt door een focus op meervoudig ruimtegebruik (Jansen *et al.*, 2004). Het project is inmiddels afgerond.

Al sinds de jaren veertig van de vorige eeuw wordt in het park Engelse Werk drinkwater gewonnen. Het is voor waterbedrijf Vitens de grootste winlocatie in de provincie Overijssel. Het park ligt tussen het stationsgebied van Zwolle en de IJssel. Vanaf midden jaren negentig is er sprake van ernstige verontreinigingen in de winputten als gevolg van industriële ontwikkelingen in het stationsgebied. Bovendien was als gevolg van de ligging van de drinkwaterwinning in het grondwaterbeschermingsgebied, stadsuitbreiding in de omgeving van het station niet meer mogelijk. De belangen stadsuitbreiding en drinkwaterwinning zaten elkaar in de weg. Alleen door verplaatsing van de winning en sanering van het gebied kon het gebied verder ontwikkeld worden.⁶



Figuur 5.1 Kaart locatie Engelse Werk (Provincie Overijssel, 2010)

⁶ <http://waterwinning.kwrwater.nl/voorbeelden/zwolle-stadspark-in-stadsgebied/>

Via een convenant tussen Vitens en de gemeente Zwolle werd afgesproken de drinkwaterwinning en het stedelijk ontwikkelingsgebied ruimtelijk van elkaar te scheiden zodanig dat de waterwinning buiten de invloed van de verontreinigingen zou komen te liggen en het stationsgebied buiten de invloed van de waterwinning. In het convenant werd opgenomen dat Vitens op zoek zou gaan naar een nieuwe locatie voor de winning. Na een zoektocht in de ruime omgeving viel het oog uiteindelijk op een andere locatie in het park Engelse Werk, ten zuiden van de oude winputten. De geschiktheid van het park Engelse Werk wordt vooral bepaald door het extensieve grondgebruik van het gebied⁷. Dit gebied tussen de bebouwde kom van Zwolle en de IJssel bestaat binnendijs uit drie kleine buurtschappen. De buitendijkse delen bestaan uit landbouwgronden, met betekenis voor weidevogels, en uit twee natuurgebieden: Oldenelerwaard en Engelse Werk.

Rond de eeuwwisseling spelen in het gebied meerdere (beleids)opgaven, zoals de aanleg van de Hanzelijn, de aanleg van een nevengeul in het kader van Ruimte voor de Rivier, ontwikkeling van het stationsgebied en het versterken van recreatieve en landschappelijke kwaliteiten van de IJsselzone als stedelijk uitloopgebied. Daarnaast geven bewoners aan het kleinschalige landschap te willen behouden.

Om deze verschillende belangen goed op elkaar af te stemmen komen Vitens en de gemeente Zwolle voor een uitdagende opgave te staan: hoe realiseren we de verschillende doelen en hoe gaan we dat aanpakken? Het antwoord werd gevonden in het opstellen van een integrale gebiedsvisie waarin alle belangen werden meegenomen en die gezamenlijk door alle belanghebbende partijen zou worden opgesteld. De betrokken partijen waren:

- Twee agrarische ondernemers en een burger;
- Initiatiegroep IJsselzone; een vereniging van Zwollenaren die zich inzet voor behoud en herstel van de aanwezige waarden in het gebied;
- Landgoed Schellerberg B.V.;
- Waterbedrijf Vitens;
- Staatsbosbeheer;
- Waterschap Groot Salland;
- Provincie Overijssel;
- Gemeente Zwolle.

In de visie moest op hoofdlijnen worden aangegeven hoe:

- over twintig jaar het gebied eruit ziet;
- de ruimte wordt gebruikt door landbouw en natuur (groene functies) en water (blauwe functies);
- de (stads)bewoners ruime mogelijkheden voor ontspanning worden geboden.

Alvorens met het proces van de gebiedsvisie wordt gestart, hebben de partijen in 2002 een intentieovereenkomst gesloten. In de overeenkomst wordt de noodzaak voor een ontwikkelvisie uitgesproken en afgesproken de kwaliteit van het gebied te behouden en waar nodig te versterken (Jansen *et al.*, 2004).

De uitgangspunten van de intentieverklaring waren:

1. Het versterken van de mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik, zodanig dat er een gebied ontstaat met de gewenste ruimtelijke kwaliteit voor het vervullen van ieders wensen.
2. De ontwikkelingsvisie dient in een interactief proces vorm gegeven te worden; dus het gezamenlijk vormgeven van de aanpak en inhoud van de ontwikkelingsvisie met alle belanghebbenden en bewoners in het gebied.
3. Het benutten van kennis door participatie in verschillende kennisnetwerken zoals de Community of Practice Landelijk gebied van het Habiforum.

In de periode 2002–2003 hebben de partijen een ontwikkelingsvisie opgesteld, ondersteund door HNS landschapsarchitecten, Habiforum en KDO-advies voor de procesbegeleiding. Ook de bewoners van de buurtschappen werden bij het gebiedsproces betrokken. Na het sluiten van de intentieovereenkomst

⁷ <http://waterwinning.kwrwater.nl/voorbeelden/zwolle-stadspark-in-stadsgebied/>

werd een avond georganiseerd voor bewoners, waarin gevraagd werd naar hun ideeën en wensen voor het gebied. Hier kwamen circa 80 bewoners op af. Later hebben de bewoners nog gereageerd op het concept-ontwikkelingsplan.

De gebiedsvisie wordt in het najaar van 2003 door de gemeenteraad vastgesteld en is vervolgens opgenomen in de structuurvisie van de gemeente Zwolle en in het bestemmingsplan Buitengebied. De visie werd ook geaccordeerd door de besturen van andere betrokken partijen, waardoor het gebied voor langere tijd bestemd werd als 'groen-blauw' gebied. Na het opstellen van de visie spreken de partijen uit dat een hechte vorm van samenwerking noodzakelijk is om tot realisering van de visie te komen. Daartoe besluiten de partijen in 2005 een formele vereniging Buurtschap IJsselzone op te richten in combinatie met een gemeenschappelijke regeling (GR). Het hart van de rechtspersoon is de op te richten Vereniging Buurtschap die zal bestaan uit (semi)private partijen. De betrokken overheden (gemeente Zwolle en provincie Overijssel) vormen samen een Gemeenschappelijke Regeling (GR), waarbij een openbaar lichaam wordt ingesteld. Een openbaar lichaam is een publiekrechtelijke rechtspersoon die deel kan nemen aan het maatschappelijke verkeer en bijvoorbeeld de mogelijkheid heeft om gelden te ontvangen en contracten af te sluiten. Zo kan de GR aan de vereniging middelen verschaffen om de visie te realiseren. De uitvoering van samenwerkings-taken wordt via een opdrachtrelatie tussen GR en Vereniging Buurtschap aan de Buurtschap overgedragen. Overheden behouden hun verantwoordelijkheid voor het beleid en de kaders die daaruit voortvloeien. Al met al is hierdoor een vorm van democratisch gebiedszelfbestuur ontstaan waarbij de deelnemende partijen zich binden op basis aan de afspraken (Jansen *et al.*, 2014).

De visie, en met name het proces, zorgde voor breed draagvlak in het gebied voor de ophanden zijnde maatregelen. Nadat de visie was vastgesteld, is door Vitens het ontwerp van het winveld vormgegeven in wisselwerking met het ontwerp van de nevengeul, waarbij veel afstemming was met de Stuurgroep Ruimte voor de Rivier. Vervolgens konden de wettelijke procedures doorlopen worden. Vanaf 2008 zijn aanvullende maatregelen uitgewerkt om te voorkomen dat er schade ontstond aan de monumentale bomen in het Engelse Werk en maatregelen om het waterwingebied en de putten goed te laten aansluiten op het karakteristieke uiterwaardenlandschap met meidoornhagen. Vanaf ca. 2010 is het gebiedsproces meer 'low profile' doorgedaan, waarbij het buurtschap nog steeds actief is. Het project is momenteel nog niet helemaal afgerond. Het aanleggen van de nevengeul in het kader van Ruimte voor de Rivier moet de komende jaren nog worden gerealiseerd.

5.2 Analyse

Wat leert ons het praktijkvoorbeeld Engels Werk als we het interpreteren binnen het analysekader (figuur 4.1) zoals geïntroduceerd in paragraaf 4.3? In antwoord op deze vraag beschrijven we deze casus aan de hand van de kernbegrippen van het gepresenteerde raamwerk: urgentie, constructie, relatie-emoatie, expertise en actie. Nagegaan wordt of en op welke wijze de succesfactoren uit het Co-creatie-wiel van Ehlen (paragraaf 3.6) in deze casus zijn te identificeren.

Urgentie: *Aanleiding van het co-creatie proces*

Bij het project Engelse werk was sprake van een duidelijke urgentie. De drinkwaterwinning moest worden verplaatst omdat deze werd bedreigd door verontreiniging en omdat stedelijke ontwikkeling van het stationsgebied niet meer mogelijk was. In het convenant tussen waterbedrijf Vitens en gemeente Zwolle werd vastgelegd dat dit voor 2010 moest worden gerealiseerd. Deze deadline was volgens de projectleider van Vitens een belangrijke 'stok' achter de deur die druk heeft gezet op het hele traject.

Op het moment dat Vitens de keuze heeft gemaakt voor de nieuwe winlocatie, is duidelijk dat in het gebied ook tal van andere belangen spelen. Samen met de gemeente Zwolle kiest Vitens ervoor om alle partijen die belangen hebben in het gebied te betrekken bij de ontwikkeling van een noodzakelijk geachte gebiedsvisie. Bovendien wil Vitens vanuit de eigen bedrijfsfilosofie graag maatschappelijk verankerde winning plegen, waarbij drinkwaterwinning in harmonie met de omgeving plaatsvindt. Ook op dit punt is sprake van urgentie, namelijk de noodzaak om tot een 'breed gedragen' ontwikkelings-

visie voor het gebied te komen. Dit moment is te beschouwen als het startpunt van de co-creatie, omdat alle belanghebbenden betrokken zijn.

Wat de verschillende gebiedsopgaven betreft zijn er dan geen dusdanige conflicterende belangen, dat die niet overbrugd zouden kunnen worden. Wel is de uitdaging om hoog- en laagdynamische functies met elkaar te verbinden (Jansen *et al.*, 2004). De verschillende opgaves lijken elkaar echter in belangrijke mate te kunnen versterken, onder meer omdat zowel voor de drinkwaterwinning als het versterken van de kwaliteiten van natuur en landschap belang hebben bij extensief grondgebruik en het behoud van de openheid. Dit is te beschouwen als een stimulans voor een gezamenlijke aanpak en biedt mogelijkheden voor win-win situaties.

Constructie: *Construeer een omgeving die innovatie bevordert*

De ontwikkeling van de gebiedsvisie rond 2003 was een intensief proces met een looptijd van meer dan een jaar waarbij naast bewoners en ondernemers alle partijen met belangen in het gebied betrokken waren. De opzet van het proces met externe procesbegeleiding en adviseurs heeft er voor gezorgd dat alle betrokkenen hun belangen konden inbrengen en dat de voortgang werd bewaakt.

De gemeente Zwolle en waterbedrijf Vitens brachten het proces op gang. Essentieel is geweest dat zij de keuze hebben gemaakt om alle belanghebbenden en gebruikers van het gebied deelgenoot te laten zijn van de ontwikkeling van de gebiedsvisie. Het aspect van diversiteit is op die wijze concreet vorm gegeven. Er is op ingezet om naast alle belanghebbenden ook de juiste deskundigheid aan de tafel te krijgen. De partijen hebben bij het afsluiten van de intentieovereenkomst duidelijk de kaders aangegeven, waarin zij ook aangaven dat autonomie van de afzonderlijke partijen een belangrijke voorwaarde is. De partijen bespraken met elkaar hoe het proces vanuit de eigen wensen ondersteund zou kunnen worden op basis van de 'vraag' (wat willen wij graag en wat hebben wij nodig van anderen) en 'aanbod' (wat kunnen wij anderen bieden). De autonomie van de afzonderlijke partijen werd ook in belangrijke mate gewaarborgd door het aantrekken van externe procesbegeleiding van Habiforum en KDO advies (2003). Ook door de intentieovereenkomst die betrokken partijen al in 2002 hadden ondertekend en waarin het gezamenlijk doel van behoud en versterking van het open IJssellandschap was vastgelegd werd de autonomie geborgd. De werkwijze van de projectgroep is samen met de procesbegeleider gaandeweg ingevuld. Er is verkend wat het beste werkt, in die zin was er ruimte om te experimenteren. De partijen konden op basis van eigen motivatie werken en werden mede-eigenaar van de werkwijze en de uitkomsten van het proces in de gebiedsvisie. In deze fase is er verder rekening mee gehouden om afzonderlijke doelen ruim te formuleren, omdat ze anders belemmerend zouden kunnen werken.

Wat faciliteiten betreft is door de gemeente Zwolle en het waterbedrijf Vitens een ontmoetingsplek/vergaderruimte in het gebied gerealiseerd. Vitens en de gemeente Zwolle hebben ook de ontwikkelingsvisie financieel ondersteund. Zo waren er voldoende middelen beschikbaar om externe procesbegeleiding en de juiste deskundigheid aan te trekken en om de visie te realiseren. Ook was er financiële steun vanuit het programma Groen in en om de Stad (GIOS) van het voormalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en Habiforum. De andere partijen brachten hun werkkraft in. De inbreng van bewoners en ondernemers uit het gebied vond plaats op vrijwillige basis. Al met al werden goede condities geschapen en werd er tijd voor uitgetrokken zodat partijen elkaar goed konden leren kennen.

Voor de constructie is, ten slotte, steun van omgeving, collega's en management van afzonderlijke partijen een belangrijke voorwaarde. Steun van de omgeving is in belangrijke mate het resultaat geweest van de wijze waarop bewoners en ondernemers uit het gebied bij het proces zijn betrokken. Onder meer door het organiseren van workshops, maar ook door er de personen uit het gebied bij te betrekken die als spreekbuis voor het gebied dienden en andersom ook een mandaat hebben van de bewoners en gebruikers. Steun van collega's en management van de afzonderlijke organisaties was niet in onbelangrijke mate te danken aan de bekendheid die het project kreeg uit binnen- en buitenland als nieuwe participatievorm bij ruimtelijke planvorming (Jansen *et al.*, 2004). Steun was er vanuit het management van Vitens door het proces tijd te geven vanuit het geloof dat deze aanpak resultaat zou opleveren.

In het proces van de gebiedsvisie is veel tijd uitgetrokken voor kennismaking tussen de betrokken partijen. Alvorens aan het proces te beginnen heeft informeel overleg plaatsgevonden over de wijze waarop verschillende doelen en belangen gekoppeld konden worden. Binnen dat kader hebben de partijen tijd genomen om met aandacht voor elkaar om de tafel te gaan zitten. Volgens de projectleider van Vitens heeft dat geleid tot goede contacten, ook buiten de vergadertafel om. Binnen de groep kon door deze aanpak vertrouwen ontstaan in zowel de taak waar men voor stond als in elkaar. Vertrouwen kon ook ontstaan omdat het projectteam op regelmatige basis op een vaste plek in het gebied samen kwam, variërend van eens per week tot eens per maand in andere perioden.

De procesbegeleiders coachten de deelnemers gedurende het proces, hielden de regie op de samenwerking in de gaten en zorgden ervoor dat verschillende meningen en belangen binnen de groep werden afgestemd. Ook werd erop toegezien dat individuele belangen van stakeholders ondergeschikt bleven aan het gemeenschappelijke doel. Bij de leden van de projectgroep heeft dit er toe geleid dat er gedrevenheid en saamhorigheid ontstond in de zin van "we gaan hier samen iets moois van maken".

In het proces is eveneens gewerkt aan draagvlak bij lokale bewoners en ondernemers. Deze hadden in het verleden slechte ervaring met de gemeente Zwolle, omdat die plannen had om de stad in het gebied uit te breiden. Door een interactief proces waarbij de bewoners ook inspraak hadden, is dat draagvlak toegenomen (Jansen *et al.*, 2004).

Expertise: *Etaleer expertise en creatieve kennisproductie*

In het proces van de gebiedsvisie konden stakeholders hun eigen doelen inbrengen en werd er nagedacht hoe deze te realiseren onder de paraplu van het gemeenschappelijk doel van behoud en versterking van het open IJssellandschap. Zo matcht het gemeenschappelijke doel van behoud en versterking van de kwaliteiten van het IJssellandschap goed met de waterwinningsfunctie. Voor beide is het behoud van de openheid en extensief grondgebruik te beschouwen als randvoorwaarde en biedt het bovendien kansen om de natuurfunctie te versterken. Verder is de aanleg van de nevengeul in het kader van Ruimte voor de Rivier van meerwaarde voor drinkwaterkwaliteit in de vorm van schoon grondwater. Dit aspect is ook belangrijk voor de boeren in het gebied, die zich als doel hebben gesteld om duurzamer te produceren. Agrarisch natuurbeheer maakt daar deel van uit en voor bezoekers van het gebied zijn daardoor sinds enige tijd streekproducten te verkrijgen. De verschillende partijen in het buurtschap hebben elkaar dus nodig om hun wensen te kunnen realiseren. Dit heeft in het gebied geresulteerd in meervoudig ruimtegebruik waarbij recreatie en natuur worden gecombineerd met landbouw en waterwinning.

Om tot gedeelde doelen te komen is het belangrijk dat de stakeholders elkaar begrijpen, ofwel eenzelfde taal spreken. In het geval van Engelse Werk wordt aangegeven dat partijen aanvankelijk 'verschillende' talen spraken en dat er uitvoerig tijd voor is genomen om aan elkaar te wennen en elkaar te bevragen. De projectleider van Vitens geeft aan: "Het blijkt dat je in zo'n proces afhankelijk bent van een aantal sleutelfiguren (van gemeente, waterschap en drinkwaterbedrijf) en dat je mensen nodig hebt die partijen kunnen verbinden en daarnaast ook hun eigen belang niet uit het oog verliezen". Bij de leden van het team was een diversiteit aan kennis beschikbaar, was sprake van complementariteit in competenties, zoals creatieve naast meer pragmatische personen. Daarnaast brachten verschillende partijen kennis in. Zo brachten lokale bewoners kennis over het gebied in, Vitens kennis over waterwinning en Staatsbosbeheer over het beheer van het gebied. Kennis was ook een belangrijk aspect. Zo ontwikkelde Habiforum een matrix om ruimtelijke kwaliteit te kunnen benoemen en werd er in de Community of Practice Landelijk Gebied van Habiforum ook kennis uitgewisseld over procesaspecten. Ondanks dat binnen de groep veel expertise aanwezig was werd deze zo nodig ingehuurd, bijvoorbeeld over de effecten van bepaalde maatregelen op de natuur. Daarvoor werden specialisten geraadpleegd.

De werkwijze die werd ontwikkeld voor het tot stand brengen van de gebiedsvisie is als innovatief te bestempelen, vooral in relatie tot het tijdsgewricht waarin het speelde in 2003. De nieuwe participatievorm van het project heeft daarnaast ook tot innovaties geleid bij de afzonderlijke

betrokken organisaties. De bevologenheid en het enthousiasme van de samenwerking heeft bij de individuele partijen geleid tot innovatieve spin-off, onder meer in de wijze waarop de gemeente Zwolle en Vitens te werk gaan door andere partijen bij hun werkproces betrekken. Gesteld kan worden dat van het traject geleerd is en dat het heeft geleid tot een structurele vernieuwingen bij de betrokken organisaties.

Actie: *Activeer communicatie, samenwerking, durf en daadkracht*

Bij de ontwikkeling van de gebiedsvisie is ingezet op een brede samenwerking met een negental stakeholders onder leiding van externe procesbegeleiding. Gemeente Zwolle en Vitens hebben het proces geïnitieerd, maar stonden tijdens de ontwikkeling van de visie op gelijkwaardig niveau met de andere partijen. Op dat moment lag de regie in sterke mate bij de externe procesbegeleiding. Zoals we eerder aangaven werd veel tijd uitgetrokken voor communicatie en afstemming tussen de betrokken partijen en bewoners tijdens de bijeenkomsten in het gebied. Door de belangstelling die het project uit binnen- en buitenland genereerde werd duidelijk dat externe communicatie ook een belangrijke voorwaarde is voor het co-creatie proces, omdat het een boost geeft aan de samenwerking. Op een later tijdstip heeft dit geresulteerd in de publicatie van een brochure "Waterwinning Engelse werk Zwolle als inspirerend voorbeeld" waarin de succesfactoren van het project worden beschreven. De samenwerking bracht ook lokale ondernemers uit horeca en recreatiesector in beweging: ze hebben zich verenigd en als eerste product een fietsrouteboekje uitgebracht (Jansen *et al.*, 2004).

Het resultaat van het proces was in 2003 de ontwikkelingsvisie voor het Buurtschap IJsselzone onder de titel "Ideeën voor een gezamenlijke inrichting exploitatie en gebruik" (KDO, 2003). Het document is te beschouwen als de uitwerking van de intentieovereenkomst die de betrokken partijen in 2002 hadden ondertekend (De Kuijer *et al.*, 2003).

Ander resultaat van de samenwerking is de in 2005 opgerichte Vereniging Buurtschap IJsselzone; combinatie van vereniging en gemeenschappelijke regeling waarin het samenwerkingsverband van de betrokken partijen werd geformaliseerd. Dit kan worden gezien als bestendiging van het co-creatie proces.

Na de gebiedsvisie is de samenwerking in een ander vaarwater terecht gekomen. In deze fase van planning en ontwerp van (inrichtings)maatregelen is de samenwerking tussen partijen minder intensief en meer gebaseerd op participeren in werkbijeenkomsten en het afstemmen van maatregelen.

5.3 Conclusie: co-creatie in het Engelse Werk

De samenwerking bij Waterwinning Engelse Werk is aan te geven als een vorm van co-creatie. Aan de 'co' wordt voldaan omdat in het proces verschillende partijen gezamenlijk gewerkt hebben aan een gebiedsvisie, waarin eigen belangen en doelen ingebracht konden worden. Hierdoor is ook aan het 'creatie'-aspect voldaan. Daarbij is sprake geweest van procesinnovatie. De innovatie heeft niet alleen betrekking op het product, de gebiedsvisie op basis van gemeenschappelijke doelen, maar ook op de wijze waarop deze gerealiseerd is: het proces om gezamenlijk te komen tot de gebiedsvisie met onder andere aandacht voor natuur en waterwinning. Dit heeft uiteindelijk tot een nieuwe organisatievorm geleid 'het Buurtschap IJsselzone'. Door de samenwerking versterken verschillende functies elkaar op dit moment. De stad Zwolle heeft nu een nabijgelegen gebied waar het karakteristieke IJssellandschap versterkt is en waarvan iedereen gebruik kan maken (recreanten, drinkwaterwinning en natuur). Het gebied levert ook een bijdrage aan wateropvang bij hoogwaterstanden op de IJssel.

We zien in de analyse dat de succesfactoren van co-creatie in belangrijke mate aanwezig waren in het proces. Vitens en de gemeente Zwolle kozen voor een interactieve aanpak, enerzijds omdat het nodig was om de verschillende opgaven voor het gebied op elkaar af te stemmen, anderzijds omdat op die manier overeenstemming bereikt kon worden tussen de verschillende belanghebbenden. De uitdaging was een breed draagvlak te creëren - inclusief bewoners en gebruikers van het gebied - voor het

totale pakket aan maatregelen. De deelnemers hebben vervolgens zelf de aanpak en inhoud van de ontwikkelvisie bepaald en zo co-creatie ingevuld.

Vooral bij de ontwikkeling van de gebiedsvisie was sprake van co-creatie vanwege de intensiteit van het overleg waarbij altijd alle partijen waren betrokken, en omdat partijen vooral in deze fase hun eigen doelen konden inbrengen. In de latere plannings- en ontwerpfase was meer sprake van thematische uitwerkingen waarbij workshops en dergelijke werden gehouden en waarbij samenwerking minder intensief was of met een deel van de belanghebbenden en waarbij doelen al meer waren ingekaderd. Wel gebruiken alle betrokken partijen nog steeds de gebiedsvisie als kader voor hun activiteiten en is het buurtschap nog steeds actief.

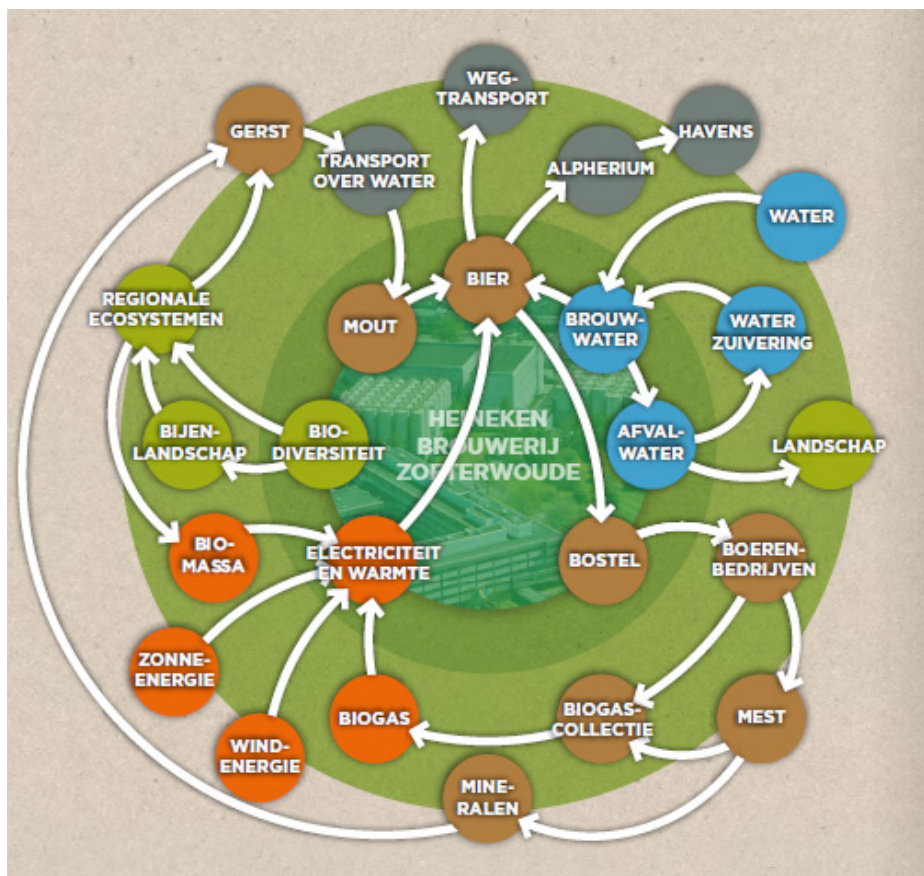
Het innovatieve aspect van de co-creatie in dit voorbeeld is vooral de wijze waarop naast belanghebbende organisaties ook de bewoners, ondernemers en ander gebruikers van het gebied zijn betrokken bij het maken van de ontwikkelingsvisie voor het gebied. Dit traject heeft een opvallende spin-off gehad en heeft het sociaal kapitaal in het gebied aangeboord. Dit komt tot uiting doordat in 2005 de Vereniging Buurtschap IJsselzone formeel is opgericht en een blijvende spilfunctie heeft gekregen in de planvorming-, ontwerp- en uitvoeringsfase. Het buurtschap bestaat nog steeds en onderneemt nu activiteiten op het gebied van landbouw en landschapsontwikkeling. Daarmee heeft het proces van co-creatie bij het opstellen van de gebiedsvisie op microniveau tot hechtere sociale relaties geleid (meso/macroniveau). Bovendien heeft de aanpak geleid tot structurele veranderingen in de wijze waarop de betrokken instanties burgerparticipatie in hun werkprocessen hebben opgenomen.

6 Co-creatie in de praktijk (2): Groene cirkels

6.1 Casusbeschrijving

Het project Groene Cirkels is ontstaan in 2010 naar aanleiding van een initiatief van de provincie Zuid-Holland waarin zij met tal van actoren in zogenaamde droomsessies ging nadenken over duurzaamheid en leefomgeving. Een van de actoren was Heineken. De droom van Heineken was klimaatneutraal te produceren en de huidige productielocatie in Zoeterwoude te behouden. Als voorwaarde voor het laatste werd de noodzaak gevoeld met de omgeving in gesprek te gaan. De droom van de provincie was gebieden te ontwikkelen waarin sprake is van duurzame synergie tussen wonen, werken en natuur. In het gesprek sprak Heineken met de provincie Zuid-Holland ook over een project van Alterra Wageningen UR over het nut van natuur voor het bedrijfsleven – de studie naar ecosysteemdiensten. De partijen constateerden dat een gezamenlijke droom – een duurzame leefomgeving – voor iedereen winst zou opleveren. De partijen besloten Alterra te betrekken en na een verkennend gesprek bleek tussen de drie partijen een klik en werd afgesproken een meerjarige samenwerking aan te gaan en het project Groene Cirkels op te starten (Heineken *et al.*, 2015).

Groene Cirkels zet in op een transitie naar duurzaam ruimtegebruik, met de verduurzaming van de Heineken brouwerij als vliegwiel. De ambitie van Groene Cirkels is als volgt geformuleerd: een klimaatneutrale brouwerij, een duurzame economie én een aangename leefomgeving in de regio Zoeterwoude door de natuur als uitgangspunt te nemen en programma's te realiseren rond vijf Groene Cirkels; Energie, Water, Grondstoffen, Mobiliteit en Leefomgeving (Heineken *et al.*, 2015).



Figuur 6.1 De 5 Groene Cirkels met deelprojecten (Heineken *et al.*, 2015).

Een Groene Cirkel wordt omschreven als een sociaalecologisch netwerk, dat wil zeggen dat natuur wordt ingezet om oplossingen te vinden door middel van samenwerking tussen verschillende partijen. Groene Cirkels wil kansen benutten die sociale netwerken bieden. Samenwerking vindt plaats op verschillende niveaus. In de eerste plaats tussen de drie genoemde actoren op het (programma)-niveau van de vijf Groene Cirkels. Een Cirkel is zodanig opgezet dat telkens Heineken, provincie Zuid-Holland en Alterra zijn vertegenwoordigd. In de tweede plaats vindt ook samenwerking plaats op het projectniveau. Per Groene Cirkel wordt gewerkt aan enkele projecten. Per project vindt samenwerking plaats tussen burgers, bedrijven, lokale overheden en andere belanghebbenden.

In deze casusbeschrijving richten we ons vooral op het proces van co-creatie dat plaatsvindt in de Groene Cirkel Leefomgeving. Vooral in deze cirkel wordt gewerkt aan natuurcombinaties.

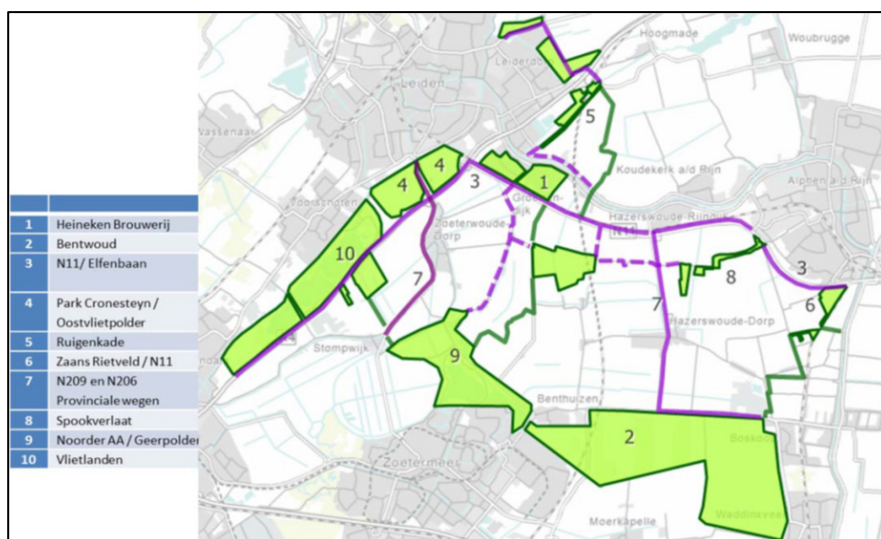
Doelen binnen de Groene Cirkel Leefomgeving voor de korte termijn zijn:

- De Heineken-brouwerij als toonbeeld van biodiversiteit op een bedrijfsterrein.
- Het realiseren van meerdere bijenlandschappen in de regio.

En voor de langere termijn:

- In 2016 doet 75% van de grondeigenaren in het bijenlandschap daadwerkelijk mee aan beheer en inrichting.
- 50% van de melkveehouders draagt door maatregelen op hun bedrijf bij aan een mooier landschap en meer biodiversiteit.
- De groene-blaue infrastructuur van het landschap is daardoor in 2020 met 20% vergroot.
- De gebruiks- en belevingswaarde van het landschap voor bewoners en bezoekers is verbeterd (bijvoorbeeld door meer recreatieve ontsluiting en groenblauwe infrastructuur die de identiteit van het landschap versterkt).

Onder de Groene Cirkel Leefomgeving zijn momenteel vier concrete projecten geformuleerd, een daarvan is het project 'Bijenlandschap'. In Nederland is sinds 2008 sprake van bijensterfte waardoor minder bestuiving van bloemen plaatsvindt. Bestuiving van bloemen en verspreiding van stuifmeel is essentieel voor de landbouw. Doel van het project is om 10% minder bijensterfte te krijgen door terreinen op een andere manier in te richten en te beheren zodat bestuivende insecten meer kans krijgen om honing te verzamelen en beter kunnen overwinteren. Met het ontwikkelen van bijenlandschap wordt getracht meerwaarde te creëren door aan de groene infrastructuur meerdere landschapsdiensten te koppelen, bijvoorbeeld energielandschap, flora en faunalandschap, bedrijvenlandschappen en vrijetijdlandschap waardoor verschillende combinaties gemaakt kunnen worden. In eerste instantie wordt de Heineken-locatie (100 ha) als een bijenlandschap ingericht. Echter, om dit project effectief te realiseren én de kennis over te dragen naar andere actoren in de omgeving, worden een nieuw planningsconcept en ontwerpmethode geïntroduceerd met als uitgangspunt het bijenlandschap. Het is de intentie in het gebied tussen Leiden, Alphen aan den Rijn en Zoetermeer – het land van Wijk en Wouden – een netwerk aan bijenlandschappen te realiseren (Van Rooij, 2014).



Figuur 6.2 Netwerk van bijenlandschappen (Groene Cirkels, 2014)

Het project Groene Cirkel Bijenlandschappen wordt gefaciliteerd door Stichting Land van Wijk en Wouden. In het project wordt gewerkt aan een sociaalecologische netwerk. Inmiddels bestaat het netwerk uit circa 30 partijen. Dit zijn onder andere Heineken, Provincie Zuid-Holland, Wageningen UR, lokale gemeentes zoals Leiden, Zoeterwoude en Rijnland, beheerders als Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer, Zuid-Hollands landschap, Agrarisch Natuurvereniging, imkers, biologische telers, ondernemers-verenigingen. Dit netwerk breidt zich snel uit

In het project Groene Cirkel Bijenlandschap vinden momenteel de volgende activiteiten plaats:

- opzetten en faciliteren van de bestuurlijke Groene Cirkel Bijenlandschap;
- programmamanagement en communicatie;
- ondersteunen en verbinden netwerk stakeholders, initiatieven verder helpen;
- netwerkbijeenkomsten beheerders;
- wetenschappelijke monitoring en faciliteren netwerk vrijwilligers die monitoren;
- initiatief Bijen in de buurt: inrichting tuinen, erven, terreinen en schoolpleinen.

Vanuit dit Groene Cirkel-netwerk zal getracht worden verbindingen te leggen met andere Groene Cirkels-netwerken, zoals het netwerk Water.

Met een looptijd van drie jaar is het initiatief Groene Cirkels inmiddels uitgegroeid tot een compleet gebiedsprogramma. Het geheel omvat een tiental projecten waarbij 45 stakeholderorganisaties met 190 vertegenwoordigers zijn betrokken. Daarnaast maken nog tal van burgers en andere belangstellenden deel uit van de (organisch groeiende) netwerken.

6.2 Analyse

Net als in hoofdstuk 5 behandelen we hieronder de casus van Groene Cirkels aan de hand van het in hoofdstuk 4 gepresenteerde analysekader.

Urgentie: Aanleiding van het co-creatie proces

Het project Groene Cirkels is ontstaan vanuit het besef bij Heineken, provincie Zuid-Holland en Alterra dat zij alle drie ambities hebben op het gebied van duurzaamheid en dat samenwerking kan leiden tot het eerder realiseren van die ambities. Geredeneerd vanuit de drie initiatiefnemers wordt de urgentie van hun samenwerking bepaald door het (gezamenlijk) realiseren van duurzaamheidsambities. Voor Heineken betekent dat goed bier afhankelijk is van mooie hop, schone gerst, puur water en hernieuwbare energie. Om dat in de toekomst zeker te stellen is samenwerking nodig, aldus Heineken.

Groene Cirkels gaat echter verder dan samenwerking tussen de drie initiatiefnemers, namelijk door middel van concrete projecten wil Groene Cirkels kansen benutten die sociale netwerken bieden. Op dit niveau wordt de verbinding gelegd met andere maatschappelijke en belangengroepen. In plaats van het gezamenlijk realiseren van duurzaamheidsambities is in dit verband ook de urgentie voor samenwerking als volgt aan te geven: het tot stand te brengen van een transitie in de wijze waarop de maatschappij met natuur omgaat dan wel de wijze waarop de maatschappij de potenties van ecosysteemdiensten benut.

In het project bijenlandschappen is de urgentie om een samenhangend bijenlandschap te realiseren, dat wil zeggen een landschap waarin voedsel en nestgelegenheid voor bestuivende insecten voldoende aanwezig is. Om dit voor elkaar te krijgen zijn partijen van elkaar afhankelijk. Zo is er kennis nodig over het gedrag van bestuivende insecten, die vooral door imkers en Wageningen UR wordt gegeven, kennis over inrichting van landschappen van architecten, kennis over beheer die door beheerders en Alterra wordt ingebracht en subsidiemogelijkheden die in dit geval door de provincie Zuid-Holland wordt geleverd. Ook is het zo dat de effecten van bijenlandschappen groter zijn naarmate verschillende initiatieven in samenhang worden ontwikkeld. Dit pleit ook voor intensieve samenwerking. De partijen hebben elkaar dus nodig om de doelen te realiseren.

Een Groene Cirkel is een sociaal netwerk rond een thema waarbij natuur wordt ingezet als middel. De cirkels zijn zo opgezet dat Heineken, provincie Zuid-Holland en Alterra er altijd deel vanuit maken, terwijl andere stakeholders kunnen aansluiten bij de afzonderlijke projecten die per cirkel worden geformuleerd. Insteek is dat in principe iedereen die belangstelling heeft wordt uitgenodigd om deel te nemen.

Het project Groene Cirkels is 'getrapt' opgezet: er is onderscheid te maken naar programma- en projectniveau. Op het programmaniveau hebben de drie partijen afgesproken een langdurige samenwerking aan te gaan. In eerste instantie zijn financiële afspraken gemaakt in een contract voor een periode van drie jaar (de intentie voor samenwerking is dus langer). De reden dat voor deze samenwerkingsvorm is gekozen komt voor een belangrijk deel voort uit de wens om een natuurproject niet uitsluitend te financieren uit publiek geld c.q. subsidie. In dit geval is gekozen voor een 'gemengde' financiering waarbij alle drie partijen zelf geld inbrengen. De autonomie van partijen is op het programmaniveau in feite 'vastgelegd' in het contract dat voor drie jaar is afgesloten.

Op het projectniveau vindt samenwerking plaats tussen verschillende partijen. Zo wordt in het project Bijenlandschap gewerkt aan het ontwikkelen van een sociaal netwerk, het gezamenlijk formuleren van een richtinggevende visie en het starten van concrete initiatieven op basis van de visie. Inmiddels bestaat het netwerk omtrent het bijenlandschap al uit diverse partijen (zie par. 6.1). In dit netwerk zitten partijen vanuit hun eigenbelang en hebben de vrijheid om te werken aan bijenlandschappen. In het project worden gezamenlijk de werkwijze en aanpak bepaald, die leidt tot concrete initiatieven. Op deze manier worden de partijen eigenaar van de werkwijze, wat een belangrijke voorwaarde is van co-creatie. In dat kader worden diverse netwerkactiviteiten en workshops georganiseerd. Voorbeeld is de workshop die over het initiatief Bijen in de Buurt is georganiseerd. Daar hebben diverse partijen als beheerders, imkers, kennisinstellingen, musea en overheden gezamenlijk concrete maatregelen uitgewerkt. In die bijeenkomst – en ook in andere bijeenkomsten – zijn condities geschapen voor het co-creatie proces door kleinschalig te werken zodat ieder zijn inbreng kan hebben.

De Stichting Land van Wijk en Wouden heeft hierin een aanjagende functie. Zij wordt gefinancierd vanuit het Groene Cirkels-project, met name door de provincie Zuid-Holland. Verder biedt de provincie Zuid-Holland (co)-financieringsmogelijkheden om initiatieven binnen het project Bijenlandschap te ontwikkelen (Groene Cirkels, 2014). Andere partijen zoals Alterra stellen tijd en kennis beschikbaar.

Groene Cirkels wordt door de betrokken organisaties gesteund door zowel management als collega's mede door het succesvolle verloop van deze nieuwe samenwerkingsvorm.

Relatie en Emotie: *Realiseer positieve relaties en emoties in het team*

Vertrouwen wordt bij Groene Cirkels gaandeweg opgebouwd. De samenwerking tussen Alterra, provincie Zuid-Holland en Heineken is ontstaan doordat de partijen vertrouwen in elkaars expertise hebben, maar vooral ook omdat de individuele belangen elkaar goed kunnen versterken. Bij de start van de samenwerking was tijd nodig om de cultuurverschillen tussen de organisaties te overbruggen. De projectleider van Alterra geeft aan dat dit alleen kan door uiterst transparant te werken en geduld te hebben met elkaar. Verder geeft ze aan dat het belangrijk is dat je mensen nodig hebt, niet alleen met dromen maar ook met passie om het voor elkaar te krijgen. Deze mensen kunnen anderen inspireren, dat is bevorderlijk voor de teamgeest. Verder is het bij teamgeest niet alleen van belang om eigen belangen ondergeschikt te maken aan het gezamenlijke doel, het is ook belangrijk om oog te hebben voor de individuele belangen van de ander.

Zoals aangegeven, wordt binnen de Cirkels op het niveau van concrete projecten de verbinding gezocht tussen meerdere partijen. In feite is ieder project een co-creatie proces op zich. In het Groene Cirkels-project Bijenlandschap hielp het dat veel partijen in het voortraject elkaar al gevonden hadden en dat al diverse activiteiten liepen, zoals ontwikkeling van het bijenlandschap in het Bentwoud, in Cronesteyn en 't Vogelhoff, het Bijenlandschap Alphen aan den Rijn, en het project Bloemrijke Bermen van de gemeenten in de regio en Stichting Land van Wijk en Wouden. Ook was al onderzoek gedaan naar 'Bed en Breakfasts voor bijen', en naar de criteria voor een bijenlandschap. Er is een groot

netwerk opgebouwd en bij Alterra is een helpdesk ingericht voor groenbeheerders voor vragen over bijvriendelijke inrichting en beheer. Door bestaande initiatieven en initiatiefnemers en betrokken partijen meer met elkaar te verbinden – een apart doel van het traject – is gewerkt aan het onderlinge vertrouwen en aan de teamgeest binnen het netwerk.

Expertise: *Etaleer expertise en creatieve kennisproductie*

Het gemeenschappelijke doel van Groene Cirkels is: het gezamenlijk realiseren van ambities op het gebied van duurzaamheid met natuur als uitgangspunt. Echter, met een dergelijke formulering ben je er niet, zo stelt de projectleider van Alterra. Per project is het nodig dit uitgangspunt verder uit te werken en het gezamenlijk belang concreet te benoemen. Dit is namelijk wat de partijen verbindt, het gezamenlijke doel is het vertrekpunt om samen te kunnen optrekken. Het project Bijenlandschap illustreert dit. Het gezamenlijke doel is het inrichten en beheren van bijenlandschappen. Dit doel dient diverse belangen, zoals het versterken van de woon- en werkomgeving (zie ook inrichting bedrijven-terrein Grote Polder) en recreatielandschappen. Alle betrokken partijen hebben een focus vanuit het individuele belang. Zo is het belang van de Ondernemersvereniging BIZ Grote Polder een aantrekkelijke werkomgeving, de gemeenten hebben als belang een aantrekkelijke woon, werk en recreatie omgeving. Daarnaast zorgt een bijenlandschap voor meer biodiversiteit, wat het belang is van de natuurorganisaties. Daarmee zijn de individuele belangen verboden aan een gemeenschappelijk en gedeeld doel.

In de verschillende Cirkels wordt expertise ingebracht. Procesbegeleiding en benodigde (technische) kennis wordt in belangrijke mate ingebracht door Alterra. Maar ook kennispartijen uit de regio zijn betrokken zoals het Dutch Research Institute for Transitions (DRIFT) die een specifieke procesmethode inbrengt. De rol van wetenschappelijke kennis in participatieve gebiedsprocessen wordt omschreven als 'sociaalecologische innovatie'. Daarbij staat innovatie voor het in een gebied op gang brengen van een transitieproces. Kennis wordt ingezet om gebiedsactoren anders over hun landschap te laten denken en hier op een andere manier mee om te gaan. Het is een tweezijdige relatie: kennis inbrengen om een beweging op gang te brengen (science for impact) en tegelijkertijd reflecteren op dat proces, en er kennis over opdoen, die de wetenschap weer verrijkt (impact for science). Groene Cirkels wil een transitie tot stand brengen in wijze waarop de maatschappij met natuur omgaat. Innovatievermogen wordt gevraagd over de wijze waarop burgers en andere belangengroepen betrokken kunnen worden bij het in gang zetten van een transitie naar natuurinclusief handelen.

In het project Bijenlandschap brengen partijen ook expertise in. Het project is zo opgezet dat verschillende bekwaamheden tot innovatief denken en handelen leiden. Dit wordt deels gedaan door uiteenlopende disciplines bij elkaar te brengen zoals architecten, imkers en ondernemers (Groene Cirkels, 2014). Deze combinatie leidt daadwerkelijk tot nieuwe visies op het realiseren en beheren van bijenlandschappen. Een ander voorbeeld is monitoring. In het project is aandacht voor het meten van bijenpopulaties, waarbij vrijwilligers en wetenschappers in toenemende mate samenwerken. Daarbij kan iedereen meedoen om de soorten te tellen.

Actie: *Activeer communicatie, samenwerking, durf en daadkracht*

Groene Cirkels organiseert sociale netwerken. Het zijn levende netwerken die groeien op basis van het 'zwaan kleef aan'-principe en mogelijk ook weer krimpen als de belangstelling afneemt. Het project Bijenlandlandschappen met een netwerk van circa 30 partijen is daarvan een mooi voorbeeld. In het project werken partijen inmiddels ook actief samen aan de inrichting, beheer en monitoring van concrete bijenlandschappen.

Om de groei van sociale netwerken in goede banen te leiden is veel communicatie vereist om de samenwerking in goede banen te leiden. Bij Groene Cirkels is de benodigde tijd voor communicatie in de loop van het project sterk toegenomen.

Met betrekking tot durf en daadkracht kan gesteld worden dat Groene Cirkels een hoge ambitie heeft, namelijk een transitie tot stand te brengen in de wijze waarop de maatschappij met natuur omgaat. Om dit te bewerkstelligen is het noodzakelijk zoveel mogelijk 'gebruikers' van de ruimte te betrekken.

6.3 Conclusie: co-creatie in de Groene Cirkels

De samenwerking bij Groene Cirkels is aan te geven als een vorm van co-creatie. Alterra, Heineken en de provincie Zuid-Holland hebben een gemeenschappelijk doel geformuleerd, waarin de individuele belangen passen. De aanleiding voor het co-creatieproces bij Groene Cirkels is in eerste instantie het realiseren van duurzaamheidsambities van de drie initiatiefnemers op basis van publiek-private financiering. Op projectniveau is die ambitie te formuleren als: het in gang zetten van een transitie in het denken over natuur. Op projectniveau worden sociale netwerken ontwikkeld, waarin verschillende partijen samenwerken aan een gemeenschappelijk doel, waarin ruimte is voor individuele belangen. In het voorbeeld van Groene Cirkels is ook aandacht voor procesinnovatie. In dit geval zijn op een innovatieve wijze sociale netwerken ontwikkeld en benut om een transitie op gang te brengen in de maatschappelijke betekenis van natuur. Dit uit zich op verschillende niveaus: op het niveau van de samenwerking tussen Alterra, Heineken en provincie Zuid-Holland, en op concreet projectniveau. De specifieke invulling van 'de gouden driehoek' (overheid, onderzoek, onderneming) die Groene Cirkels geeft via de betrokkenheid van een bedrijf als Heineken, de provincie Zuid-Holland en het onderzoeksinstituut Alterra als 'aanjagers' van het gebiedsproces, is evenzeer innovatief te noemen.

We zien in de analyse dat de succesfactoren van co-creatie in belangrijke mate aanwezig waren bij de ontwikkeling van Groene Cirkels. Met name in het project Bijenlandschap. Vanuit Groene Cirkels is gekozen voor een co-creatie aanpak, omdat partijen afhankelijk van elkaar zijn in het realiseren van bijenlandschappen en via co-creatie optimaal elkaars expertise is in te brengen. Dit is bijvoorbeeld gebeurd in de uitwerking van het Bij-zonder Kleurrijk Landschap. Steeds meer partijen willen deel uit maken van het netwerk omtrent het project Bijenlandschap. Doordat er al enkele projecten liepen en er dus al netwerken aanwezig waren, kon vrij snel gebouwd worden aan het verbinden van de netwerken. In die zin heeft het project handig gebruik gemaakt van het bestaande sociaal kapitaal. Met de ontwikkeling van het netwerk worden sociale relaties ook hechter, waardoor het sociaal kapitaal ook weer versterkt wordt.

Groene Cirkels laat zien dat samenwerking via co-creatie leidt tot het versterken van verschillende functies. Het project bijenlandschap is een voorbeeld van natuurcombinaties waarbij natuur en andere functies worden versterkt.

Ten slotte, hoe bestendig de formule van Groene Cirkels is valt moeilijk te zeggen omdat het nog volop in ontwikkeling is. Onduidelijk is bijvoorbeeld of vanuit de 'levende' netwerken voldoende continuïteit aanwezig is en voldoende lange adem, die beide nodig zijn om een transitie te bewerkstelligen. De voortekenen voor het netwerk Bijenlandschap zijn goed. Of dat voor de andere projecten ook het geval is zal moeten blijken. Voor nu is het in ieder geval te kwalificeren als een veelbelovend concept van een lerend netwerk.

7 Co-creatie: antwoorden op vragen

7.1 Enkele kanttekeningen bij een wenkend perspectief

Co-creatie wordt vandaag door velen omarmd als een wenkend perspectief; als een mogelijkheid die zich aandient om de nadelen van een bureaucratisch overheidsapparaat en het egoïsme van de markt te omzeilen. De vraag is of dit niet een rooskleurig beeld is. Wat niet uit het oog moet worden verloren is dat de normatieve invulling van co-creatie afhankelijk is van een maatschappelijk-politieke context en een bijbehorend krachtenveld dat de setting van co-creatie voor een belangrijk deel bepaalt. Van Berlo (2012, p. 86-90) wijst in zijn betoog op de discussies rond The Big Society in Groot-Brittannië, het programma waarmee Cameron in 2010 de verkiezingen wist te winnen en dat de grondslag was van de hervorming van de publieke voorzieningen en waarin ook de basiselementen van co-creatie naar voren treden in de wens van maatschappelijk gewortelde verbanden met vertakkingen naar nieuwe netwerken en partners. De gedachte achter de Big Society was dat maatschappelijke initiatieven van betrokken burgers en bedrijven de vermindering van de overheidsuitgaven zouden kunnen opvangen, maar de kritiek dat het programma vooral een schamlap was voor harde bezuinigingen liet zich al snel horen. Zulke kritiek roept vragen op over de opkomst van co-creatie die in een special issue van het tijdschrift *Bestuurskunde* ook over burgercoöperaties werden gesteld (Bokhorst *et al.*, 2015). Is de beweging van co-creatie niet eerder te interpreteren als een reactie op een terugtrekkende overheid dan een uiting van gemeenschapszin, meer een *must* dan een *lust*? In hoeverre lopen co-creërende actoren of netwerken het risico een speelbal van andere gevestigde partijen te worden?

Anderzijds is de vraag te stellen of de openheid en gelijkwaardigheid die voorondersteld worden in het proces van co-creatie geen mythisch ideaal is. De aandacht die Justus Uitermark (2015) vestigt op de default settings van de participatiesamenleving, de randvoorwaarden die bepalen wie de winnaars zijn en wie de verliezers, wie wordt ingesloten en wie wordt uitgesloten, zou ook bij co-creatie ontnuchterend kunnen werken. Machtsrelaties zijn ook in het Co-creatie-wiel niet weg te denken en hetzelfde geldt voor het sociaal kapitaal dat hiervoor moet worden aangeboord of gegenereerd: de vorming hiervan staat niet los van belangenconstellaties en de bronnen die partijen hebben om hun macht en invloed te doen gelden. Dit betekent overigens dat het onderzoek naar co-creatie interessanter en spannender wordt. Want hoe saai zou het zijn als co-creatie alleen maar een goede zaak is (middel/proces) met gegarandeerde bijdrage aan het goede (doel/resultaat van proces)? Door zowel met een microscopische als macroscopische blik naar co-creatie te kijken, zowel de lokale wielen als de karrensporen die sociaal en institutioneel kapitaal bieden te analyseren op tendensen van machtsconcentratie, uitsluiting en bureaucratisering, zouden teleurstellingen voorkomen kunnen worden. En in positieve zin kan een dergelijke blik ertoe bijdragen dat betrokken partijen zulke tendensen onderkennen en deze, voor zover wenselijk en mogelijk, tegengaan.

7.2 Voorbij het microniveau

Een van de vragen in deze verkenning was (zie par. 2.1, vraag a) waarin co-creatie onderscheidend is van andere samenwerkingsvormen waarin een actieve betrokkenheid van stakeholders tot de kern van de zaak behoort. Om deze conceptuele vraag te beantwoorden, hebben we binnen verschillende (sub)disciplines gezocht naar kennis over co-creatie of verwante fenomenen en gekeken naar aanpalende beleidsconcepten. Ook hebben we het begrip nader geduid door het te verbinden met bredere begrippen zoals sociale innovatie en sociaal kapitaal. Het voerde tot de algemene conclusie dat co-creatie vormen van samenwerking behelst die intensief, actief en langdurig zijn.

Tijdens onze conceptuele zoektocht zijn we op het werk van Ehlen en Jonker gestuit die co-creatie verbinden met innovatie en meervoudige waardecreatie. Deze literatuur, die nauw verwant is met de bloei van initiatieven in de laatste jaren waar buiten de geijkte paden wordt geëxperimenteerd met sociale innovatie, leverde misschien wel de belangrijkste bevinding op van deze verkenning: geïnspireerd op en in navolging van deze perspectieven hebben ook wij het accent willen leggen op de maatschappelijke context van co-creatie als factor van betekenis voor het beantwoorden van de vraag wat de potentie van co-creatie is. In welke bredere sociale context is de beweging van co-creatie ingebed? Deze invalshoek tilt co-creatie voorbij het microniveau en plaatst het in een groter geheel. Dit grotere geheel (macro/mesoniveau), dat meer of minder gunstig is voor co-creatie, is te beschrijven vanuit de theorie van het sociale kapitaal. Kracht en kwaliteit van het sociale kapitaal zijn omgevingscondities van co-creatie. We hebben deze omgeving van het sociale kapitaal gekwalificeerd als een *enabling environment*; een omvattende en voorwaardenscheppende context voor het proces van co-creatie. Bij de beantwoording van de vraag onder welke voorwaarden co-creatie succesvol is (zie par. 1.2, vraag b), is het dus vooral zaak te kijken naar de mate waarin co-creatie voeding en energie krijgt van het sociale kapitaal. Het beeld verrijkt hier van een meer of minder vruchtbare schil die de (lokale) co-creatieprocessen omsluit.

Een eerste conclusie is dus dat co-creatie, behalve met een microscopische blik, ook met een macroscopische blik (Uitermark, 2014) moet worden bekeken en bestudeerd. Het laatstgenoemde perspectief, zo is ons ook duidelijk geworden, wordt aanmerkelijk minder vaak en vanzelfsprekend gehanteerd voor co-creatie dan de microscopische zienswijze. Dit geldt zowel voor de literatuur als de praktijk. In het conceptuele denken, zoals we dat kort de revue hebben laten passeren in de hoofdstukken 2 en 3, ligt de concentratie vaak op het microniveau van het (sociale) proces van co-creatie. Voor de beschrijvingen van de praktijkvoorbeelden in de hoofdstukken 5 en 6 geldt hetzelfde: de omgevingsinbedding van co-creatie krijgt gering accent en er is een neiging om co-creatie te behandelen en te bespreken in (inter)menselijke termen waarbij (elkaar iets te bieden hebben, vertrouwen, gemeenschappelijk belang, mensen die op elkaar lijken en elkaar kennen, e.d.), kortom elementen die zich veelal goed laten onder brengen in Ehlen's Co-creatie-wiel als lokale praktijk. Weliswaar refereren deze woorden aan sociaal kapitaal, maar binnen het referentiekader van een lokale praktijk (microniveau), niet zozeer op macro/mesoniveau.

In de workshop, die gehouden is in het kader van dit project (zie Intermezzo 3) evenals in de praktijkvoorbeelden (hoofdstukken 5 en 6) werd de potentie van co-creatie eerst en vooral wordt benaderd vanuit directe slaag- en faalfactoren op het (inter)menselijke niveau van het Co-creatie-wiel. Op de vraag wat de deelnemers onder co-creatie verstaan, kwamen trefwoorden naar voren die vooral betrekking hadden op groeps- en praktijkgericht handelen: samenwerking, gelijkwaardigheid, complementariteit, gedeelde belangen dan wel waarden, vertrouwen, transparante en veilige interactie, (probleem)eigenaarschap, drive en gezamenlijk gevoelde urgentie van betrokkenen, etc. (zie Intermezzo 2). Dit microscopische perspectief leidt ongetwijfeld tot brede instemming met het idee dat "passion is the currency of co-creation" (Gouillart & Hallet, 2015: 43), maar heeft te weinig oog voor de bredere 'enabling environment' die alleen met een macroscopisch perspectief in beeld is te brengen.

Beantwoorden wij de vraag naar de potentie van co-creatie (zie par. 1.2, vraag c) vanuit deze duale blik, waarin de aandacht en het accent ook liggen op het macroscopische naast het microscopische, dan ligt de volgende vierdeling voor de hand (tabel 7.1):

Tabel 7.1
De potentie van co-creatie in relatie tot de bredere context

POTENTIE VAN CO-CREATIE	Macro-context Soc. Kap. sterk	Macro-context Soc. Kap. zwak
Micro-praktijk Co-creatie sterk	II	I
Micro-praktijk Co-creatie zwak	III	IV

In het eerste kwadrant (I) is sprake van een sterk veld op microniveau versus een zwakke macroscopische omgeving. Dit lijkt niet gunstig voor de ontwikkelingskansen van lokale praktijken: geringe steun vanuit een gevestigd en gerespecteerd sociaal weefsel brengt gemakkelijk de nodige onzekerheid en onmacht op microniveau met zich mee die weinig bevorderlijk is voor co-creatie.

In het tweede kwadrant (II) laten beide velden, micro en macro, goede condities zien. Co-creatie is hier kansrijk en redelijk makkelijk te realiseren. Op deze situatie is bij uitstek het zelfversterkende karakter van toepassing dat eerder in paragraaf 4.2 is genoemd: groter sociaal kapitaal fundeert en faciliteert co-creatie terwijl stabiele en succesvolle co-creatie bijdraagt aan de groei van sociaal kapitaal.

In kwadrant III is sprake van een zwak microniveau versus een sterke macroscopische omgeving/schil. De hypothese hier mag enerzijds zijn dat een dergelijke omgeving allerminst ongunstig is voor de ontwikkelingskansen van lokale praktijken. Door gericht in te zetten op hands-on-handelen, waarbij in de aanvangsfase ondersteuning en regie is van buitenaf, kunnen lokale praktijken en leerprocessen groeien en zich verzelfstandigen. Anderzijds is er de te onderzoeken vooronderstelling dat de urgentie van co-creatie groeit naarmate er sprake is van afnemend of afbrokkelend sociaal kapitaal. We lijken hier op een paradox te stuiten. Immers, het succes van co-creatie wordt afhankelijk gesteld van het aanwezige sociale kapitaal, terwijl de noodzaak van co-creatie ge(d)acht wordt toe te nemen ter compensatie of reparatie van teruglopend sociaal kapitaal op macroniveau.

Kwadrant IV, ten slotte, levert de hypothese op dat in de omstandigheid van lage scores op de twaalf voorwaarden in het Co-creatie-wiel (microniveau) als zwakke invulling op alle vier de dimensies van sociaal kapitaal (macro/mesoniveau), dat netwerken op beide niveaus zichzelf aan de eigen haren uit het moeras moeten trekken. Voor de macroschil van het sociaal kapitaal mag hier gerekend worden op een langere tijd voordat hierin beweging in is te realiseren. Voor het microniveau mag rekening worden gehouden met het 'verrassingseffect' dat individuen plotseling opstaan en erin slagen een doorbraak te realiseren. Evenals in kwadrant III geldt ook hier dat de urgentie van co-creatie groot is vanwege de macroscopische condities behorend tot dit kwadrant, die echter ongunstig zijn voor de slagingskansen van co-creatie – de paradox.

De wisselwerking tussen lokale praktijk en maatschappelijke omgeving is als hypothese of focus van empirisch onderzoek naar co-creatie te nemen. We tekenen hierbij aan dat onderzoek op dit terrein naar alle waarschijnlijkheid vraagt om de ambitie om de voorwaarden van het Co-creatie-wiel en de dimensies van sociaal kapitaal apart en ten opzichte van elkaar te wegen, en de meest bepalende te achterhalen. Praktijkvoorbeelden van co-creatie op dergelijk diepgravende wijze volgen en analyseren, zal veelal meerjarig onderzoekswerk vereisen, als we de studie van Ehlen als bijvoorbeeld nemen. Zij had er een proefschrift voor nodig om de 'Actie-factoren' als de belangrijkste aan te wijzen. Wat we hier met deze vierdeling willen aangeven, kan een oriëntatiemiddel zijn voor (vervolg)onderzoek, zonder dat we dit hier verder invulling kunnen geven.

7.3 Beleidsimplicaties voor de Rijksnatuurvisie

Voor het natuurbeleid geldt dat de invulling van het 'fundament', verbonden met Natuurnetwerk Nederland en de regulering die hier van toepassing is, een hiërarchisch karakter heeft. Daarentegen kenmerkt het 'bouwwerk', de component van groen ondernemerschap, gebiedsontwikkeling (met natuurcombinaties) en groen werken en wonen, zich door horizontale organisatievormen die uitgaan van de 'energieke samenleving'. De uitdaging is om deze twee perspectieven in een integraal beleid samen te voegen, want in de praktijk staan fundament en bouwwerk niet los van elkaar. De verleiding die binnen de (verticale) beleidswereld op de loer ligt om doelen en procedures vooraf te bepalen en deels al in te kleuren, moet zo goed als mogelijk worden weerstaan. Conform het karakter van co-creatie moet bij het bouwwerk (horizontaal) worden ingezet op een uitnodigende set van doelen waarop diverse partijen kunnen aansluiten, rekening houdend met de verschillende perspectieven en belangen die er zijn én met de natuurdoelen van het fundament. De stuurmanskunst bij co-creatie is laveren tussen abstracte doelen die scepsis of desinteresse oproepen en concrete doelen die als een strak keurslijf voelen waardoor ze betrokkenheid en creativiteit ontmoedigen.

Bij co-creatie wordt de lat van samenwerking en dialoog hoog gelegd. Openheid, vertrouwen, gelijkwaardigheid en wederkerigheid worden benadrukt als onmisbare elementen in het proces. Letterlijk gaat het om samen creëren van meervoudige waarden waarbij creativiteit en uitwisseling van ideeën de ruimte dienen te krijgen. Daarmee is niets ten nadele gezegd van minder intensieve participatievormen die via informatie of consultatie het publiek willen betrekken bij natuur, maar co-creatie vereist actieve betrokkenheid en participatie over langere tijd. Dit impliceert dat wanneer deze vorm van actieve betrokkenheid wenselijk wordt geacht, de randvoorwaarden zowel op micro- als meso/macroniveau de aandacht zullen moeten hebben. Co-creatie is een lokale praktijk die context-afhankelijk is en de beweging van co-creatie moet begrepen worden in een bredere maatschappelijke context. Niet alleen het Co-creatie-wiel zelf, maar ook de bredere context die het rollen van het wiel mede bepaalt, moet worden gezien. Het oriënterend schema, dat we hierboven presenteerden, kan helpen om de randvoorwaarden te identificeren die versterking behoeven en gevoel te krijgen voor de tijd en inspanningen die nodig (zullen) zijn.

Een van de uitdagingen bij co-creatie is publieke en private partijen efficiënt en doeltreffend te organiseren in rollen die vaak nieuw zullen zijn. Aan het eind van deze verkenning kunnen we de discussie over de rollen die de verschillende partijen hier kunnen spelen in het kader van de Rijksnatuurvisie alleen maar beginnen. Onderstaande tabel bevat een voorzet – niet meer, maar ook niet minder – voor de rollen van de overheid (op rijksniveau en lokaal niveau) op basis van onze praktijkvoorbeelden en de handelingsperspectieven die in de workshop van dit project naar voren kwamen. Deze laten zich tot op grote hoogte verbinden met de 'overheidsparticipatietrap' van de Raad voor het Openbaar Bestuur (2012, p. 67-68). Ook daar wordt gesproken over 'loslaten', 'faciliteren', 'stimuleren' en 'regisseren'.⁸

Tabel 7.2

Overheidsrollen en de potentie van co-creatie bij natuurbeleid

POTENTIE CO-CREATIE	Macro-context Soc. Kap. sterk	Macro-context Soc. Kap. zwak
Micro-praktijk Co-creatie sterk	<i>Rijksoverheid:</i> loslaten	<i>Rijksoverheid:</i> faciliteren
	<i>Lokale overheden:</i> zorgen voor administratieve ontlasting waar mogelijk, letten op uitsluitings-mechanismen.	<i>Lokale overheden:</i> opbouwen sociale netwerken/community, inschakeling intermediaire partijen die kunnen verbinden
Micro-praktijk Co-creatie zwak	<i>Rijksoverheid:</i> stimuleren	<i>Rijksoverheid:</i> regisseren met erkenning van 'lange adem'
	<i>Lokale overheden:</i> gericht zoeken naar betrokken burgers/bedrijven, ontwikkeling van hands-on-capaciteiten door workshops en cursussen.*	<i>Lokale overheden:</i> assessment mogelijkheden co-creatie en opbouw sociaal kapitaal, afweging andere acties die mogelijk zijn.

* Het praktijkgeoriënteerde boek van Jonker over NBMs en co-creatie is hier bv. bruikbaar, maar er zijn ongetwijfeld meer handboeken die kunnen helpen om praktisch aan de slag te gaan.

Onze slotconclusie is dat co-creatie een plek moet krijgen in de invulling van de Rijksnatuurvisie, maar dat tevens gezien moet worden dat de potentie van co-creatie afhankelijk is van de capaciteiten van actoren ter plekke en het sociaal kapitaal in hun wijdere omgeving dat dezen kunnen gebruiken of waarop ze kunnen teren. Wanneer de maatschappelijke energie vastzit omdat deze condities in onvoldoende mate aanwezig, kan een overheid niet 'loslaten'. Dan is er een overheid nodig, zoals Hajer al schreef in *De Energieke Samenleving*, (2011, p. 9-10), die heldere doelen stelt, maar vervolgens ook ruimte creëert voor andere partijen, die zelf met kennis, kunde en regels veel-belovende combinaties van initiatieven faciliteert en "die de institutionele randvoorwaarden schept waardoor burgers, organisaties en ondernemers duurzame innovatie kunnen uitwerken."

⁸ De klassieke rol van 'reguleren' (de bovenste trede), die hier niet in het schema is opgenomen, zou dan vooral passen bij het *hardcore*-natuurbeleid dat eigen is aan wat binnen de Rijksnatuurvisie het fundament heet.

Literatuur

Bronnen conceptuele verkenning

- Berlo, D. van (2012). *Wij, de overheid: Co-creatie in de netwerksamenleving*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Brandsen, T., W. Trommel & B. Verschuere (2015). The state and the reconstruction of civil society. *International Review of Administrative Sciences*. DOI: 10.1177/0020852315592467.
- Brandsen, T. & M. Honingh (2015). Distinguishing different types of coproduction: A conceptual analysis based on classical definitions. *Public Administration Review*. DOI: 10.1111/puar.12465.
- Dagevos, H., S. van der Kroon & E. van Wijk-Jansen (2006). *Consumentenbeleid dat op de toekomst is voorbereid: bespiegelingen van betrokkenen*. Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Dam, R. van, I. Salverda, R. During & M. Duineveld (2014). *Burgers en hun landschap: burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Duyvendak, J-W. & M. Hurenkamp (2004). (red.) *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Ehlen, C.G.J.M. (2015). *Co-creation of innovation: investment with and in social capital studies on collaboration between education – industry – government*. Maastricht: Datawyse. Dissertatie Heerlen (Open Universiteit).
- EZ (2014) *Rijksnatuurvisie 2014. 'Natuurlijk verder'*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- Fontein, R.J, R. Michels, V. Linderhof, M. Goossen, R. de Graaff (2015). *De potentie van natuurcombinaties. Inzicht en reflecties op de meerwaarde van een nieuw concept*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Genus, A. (2006). Rethinking constructive technology assessment as democratic, reflective, discourse'. *Technological Forecasting and Social Change* 73(1), 13-26.
- Gouillart, F. & T. Hallet (2015). Co-creation in government. *Stanford Social Innovation Review* (Spring), 40-47.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91(3), 481-510.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving: op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving
- Hamel, G. & C.K. Prahalad (1996). *Competing for the future*. Boston: Harvard Business Press.
- Hanifan, L. J. (1916). The rural school community center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67, 130-138.
- Heide, M. van der (2015). *Waardering van stedelijk groen en blauw. Evaluatie van het gebruik van de TEEB-Stad tool*. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag/ Bilthoven
- Ind, N. & N. Coates (2013). The meanings of co-creation. *European Business Review* 25(1), 86-95.
- Jonker, J. (red.) (2013). *Werken aan de Weconomy: duurzaamheid coöperatief organiseren*. Deventer: Kluwer.
- Jonker, J. (red.) (2014). *Nieuwe Business Modellen: samen werken aan waardecreatie*. Doetinchem/Den Haag: Stichting Our Common Future / Academic Service.
- Keulartz, J. (2007). Duurzame onzekerheid en onenigheid. *Krisis* 8(2), 3-24.
- Lengkeek, J. & M. Woestenburg (2003). De liefde voor natuur is een bundel verhalen. In: M. Woestenburg, A. Buijs & W. Timmermans (red.) *Wie is bang voor de stad?: essays over ruimtelijke ordening, natuur en verstedelijking*. Wageningen: Uitgeverij Blauwdruk, 116-124.
- Lin, N. (1999). Building a network theory of social capital. *Connections* 22(1), 28-51.
- Martin, R. (2010). The age of customer capitalism. *Harvard Business Review* 88(1), 58-65.
- Nahapiet, J. & S. Ghoshal (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266.
- Natuurcombinaties (2014). *Ontwerpbijsamenkomst maatschappelijk uitvoeringsprogramma*, vrijdag 23 mei 2014. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.

- Paassen, A. van, J. van den Berg, E. Steingröver, R. Werkman & B. Pedroli (2011). *Knowledge in action: the search for collaborative research for sustainable landscape development*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Portes, A. (2000). The two meanings of social capital. *Sociological forum*, 15(1), 1-12.
- Prahalad, C.K. & V. Ramaswamy (2000). Co-opting customer competence. *Harvard Business Review* 78(1), 79-90.
- Pretty, J.N. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World Development* 23(8), 1247-1263.
- Pretty, J. (2003). Social capital and the collective management of resources. *Science* 302, 1912-1914.
- Pretty, J. & Ward, H. (2001). Social capital and the environment. *World Development* 29(2), 209-227.
- Rip, A. & D.K.R. Robinson (2013). Constructive Technology Assessment and the methodology of insertion. In: N. Doorn, D. Schuurbiers, I. van de Poel & M.E. Gorman (eds.). *Opening up the laboratory: approaches for early engagement with new technologies*, 37-54.
- Ritzer, G. & N. Jurgenson (2010). Production, consumption, prosumption: the nature of capitalism in the age of the digital 'prosumer'. *Journal of Consumer Culture* 10(1), 13-36.
- Saarijärvi, H., P.K. Kannan & H. Kuusela (2013). Value co-creation: theoretical approaches and practical implications. *European Business Review* 25(1), 6-19.
- Salverda, I., P. van der Jagt & R. During (2012). *Sociaal cultureel ondernemerschap in de groene leefomgeving*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Sanders, E.B.N. & P.J. Stappers (2008). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign* 4(1), 5-18.
- Schot, J. & A. Rip (1997). The past and future of constructive Technology Assessment. *Technological Forecasting and Social Change* 54(1/2), 251-268.
- Smits, M.J.W. en C.M. van der Heide (2014). *Hoe en waarom bedrijven bijdragen aan behoud van ecosysteemdiensten. En hoe de overheid dergelijke bijdragen kan stimuleren*. WOt-technical report 12. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR.
- Uitermark, J. (2014). *Verlangen naar Wikitopia*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Uitermark, J. (2015). *De default settings van de participatiesamenleving*. Bestuurskunde 24 (2), 58-62.
- Vliet, K. van, M. de Gruijter & L. Singels (2006). *Diversiteit en participatie in gezondheidsbevordering: Verkennende studie Doelgroep Participatie allochtonen voor het programma Gezond Leven van ZonMw*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut en NIGZ.

Bronnen empirische verkenning Engelse werk

- De Kuijer, O., A.J.M. Jansen & H. de Graaf (2003). Buurtschap IJsselzone biedt meervoudig perspectief. *Nova Terra* 3 (2): 14-19.
- <http://waterwinning.kwrwater.nl/voorbeelden/zwolle-stadspark-in-stadsgebied/>
- Jansen, A., R. Baarslag, H. de Graaf (2004). Practicum Ruimtelijke Kwaliteit, kennis, keuzes en benoeming in een Zwolse stadrand.
- KDO Advies (2003). Ideeën voor een gezamenlijke inrichting exploitatie en gebruik.
- Provincie Overijssel (2010). Gebiedsdossier kwetsbare drinkwatervoorzieningen Overijssel, Engelse Werk.
- Vitens (2008). Brochure Waterwinning Engelse Werk. Vitens, Zwolle.

Bronnen empirische verkenning Groene cirkels

- Groene Cirkels (2014). Verslag workshop "Bij-zonder kleurrijk landschap: Van initiatief naar implementatie"
- Heineken, provincie Zuid-Holland en Alterra (2015). Brochure "Groene Cirkels Duurzaamheid van wereldklasse".
- www.groenecirkels.nl
- www.groenecirkels.nl/nl/groenecirkels/show/Bollen-voor-Bijen-Bijenlandschap-Groene-Cirkels-breidt-uit.htm
- www.groenecirkels.nl/nl/groenecirkels/Themas/Leefomgeving/Project-Bijenlandschap.htm
- www.landvanwijkenwouden.nl/
- Rooij, S. van (red.), W. Geertsema, P. Opdam, M. Reemer, R. Snel & E. Steingröver (2014). Een Bij-zonder kleurrijk landschap in Land van Wijk en Wouden. Handreiking voor planning, inrichting en beheer. Alterra-rapport 2563. Alterra Wageningen UR, Wageningen.

Verantwoording

Dit project is begeleid door Eva Kunseler en Petra van Egmond (beiden PBL) en door Janneke Vader (LEI Wageningen UR). Tussentijdse resultaten zijn bediscussieerd in een workshop met deskundigen (zie bijlage 1). De resultaten en inzichten zijn vervolgens meegenomen in het rapport (zie met name de intermezzo's). Een laatste conceptversie van het rapport is ook nog voorgelegd aan de deelnemers van de workshop waarbij specifiek gevraagd werd om (eventueel) op de samenvatting en de weergave in de intermezzo's te reageren. Dit leidde tot enkele kleine aanpassingen.

Bijlage 1 Deelnemers workshop

De workshop 'De potentie van co-creatie: theorie en praktijk' vond plaats te Utrecht op 5 november 2015. De volgende mensen namen hieraan deel:

Rob Folkert (Planbureau voor de Leefomgeving)

Ton Dassen (Planbureau voor de Leefomgeving)

Niels Sorel (Planbureau voor de Leefomgeving)

Martijn van der Heide (LEI Wageningen UR)

Trond Selnes (LEI Wageningen UR)

Esther Turnhout (Forest and Nature Conservation Policy Group, Wageningen University)

Kris van Koppen (Environmental Policy Group, Wageningen University)

Hans Hillebrand (Innovatie Agro & Natuur)

Janine van den Bos (beleidsmedewerker natuur Provincie Flevoland)

Dennis Menting (beleidsmedewerker natuur Provincie Flevoland)

Hans Rutten (Ministerie van Economische Zaken)

Alice Paffen (Ministerie van Economische Zaken)

Verschenen documenten in de reeks Technical reports van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WOT-technical reports zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; E info.wnm@wur.nl

WOT-technical reports zijn ook te downloaden via de website www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

1	Arets, E.J.M.M., K.W. van der Hoek, H. Kramer, P.J. Kuikman & J.-P. Lesschen (2013). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector for the UNFCCC and Kyoto Protocol. Background to the Dutch NIR 2013.</i>	13	Knegt, B. de (ed.) (2014). <i>Graadmeter Diensten van Natuur; Vraag, aanbod, gebruik en trend van goederen en diensten uit ecosystemen in Nederland.</i>
2	Kleunen, A. van, M. van Roomen, L. van den Bremer, A.J.J. Lemaire, J-W. Vergeer & E. van Winden (2014). <i>Ecologische gegevens van vogels voor Standaard Gegevensformulieren Vogelrichtlijngebieden.</i>	14	Beltman, W.H.J., M.M.S. Ter Horst, P.I. Adriaanse, A. de Jong & J. Deneer (2014). <i>FOCUS_TOXSWA manual 4.4.2; User's Guide version 4.</i>
3	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, B.J. de Haan, J.F.M. Huijsmans, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2014). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw in 2012. Berekeningen van ammoniak, stikstofoxide, lachgas, methaan en fijn stof met het model NEMA</i>	15	Adriaanse, P.I., W.H.J. Beltman & F. Van den Berg (2014). <i>Metabolite formation in water and in sediment in the TOXSWA model. Theory and procedure for the upstream catchment of FOCUS streams.</i>
4	Verburg, R.W., T. Selnes & M.J. Bogaardt (2014). <i>Van denken naar doen; ecosysteemdiensten in de praktijk. Case studies uit Nederland, Vlaanderen en het Verenigd Koninkrijk.</i>	16	Groenestein, K., C. van Bruggen en H. Luesink (2014). <i>Harmonisatie diercategorieën</i>
5	Velthof, G.L. & O. Oenema (2014). <i>Commissie van Deskundigen Meststoffenwet. Taken en werkwijze; versie 2014</i>	17	Kistenkas, F.H. (2014). <i>Juridische aspecten van gebiedsgericht natuurbeleid (Natura 2000)</i>
6	Berg, J. van den, V.J. Ingram, L.O. Judge & E.J.M.M. Arets (2014). <i>Integrating ecosystem services into tropical commodity chains- cocoa, soy and palm oil; Dutch policy options from an innovation system approach</i>	18	Koeijer, T.J. de, H.H. Luesink & C.H.G. Daatselaar (2014). <i>Synthese monitoring mestmarkt 2006 – 2012.</i>
7	Knegt de, B., T. van der Meij, S. Hennekens, J.A.M. Janssen & W. Wamelink (2014). <i>Status en trend van structuur- en functiekenmerken van Natura 2000- habitattypen op basis van het Landelijke Meetnet Flora (LMF) en de Landelijke Vegetatie Databank (LVD). Achtergronddocument voor de Artikel 17-rapportage.</i>	19	Schmidt, A.M., A. van Kleunen, L. Soldaat & R. Bink (2014). <i>Rapportages op grond van de Europese Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn. Evaluatie rapportageperiode 2007-2012 en aanbevelingen voor de periode 2013-2018</i>
8	Janssen, J.A.M., E.J. Weeda, P.C. Schipper, R.J. Bijlsma, J.H.J. Schaminée, G.H.P. Arts, C.M. Deerenberg, O.G. Bos & R.G. Jak (2014). <i>Habitattypen in Natura 2000-gebieden. Beoordeling van oppervlakte representativiteit en behoudsstatus in de Standard Data Forms (SDFs).</i>	20	Fey F.E., N.M.A.J. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, M. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2014). <i>Ontwikkeling van enkele mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee, situatie 2013.</i>
9	Ottburg, F.G.W.A., J.A.M. Janssen (2014). <i>Habitatrichtlijnsoorten in Natura 2000- gebieden. Beoordeling van populatie, leefgebied en isolatie in de Standard Data Forms (SDFs)</i>	21	Hendriks, C.M.A., D.A. Kamphorst en R.A.M. Schrijver (2014). <i>Motieven van actoren voor verdere verduurzaming in de houtketen.</i>
10	Arets, E.J.M.M. & F.R. Veeneklaas (2014). <i>Costs and benefits of a more sustainable production of tropical timber.</i>	22	Selnes, T.A. and D.A. Kamphorst (2014). <i>International governance of biodiversity; searching for renewal</i>
11	Vader, J. & M.J. Bogaardt (2014). <i>Natuurverkenning 2 jaar later; Over gebruik en doorwerking van Natuurverkenning 2010-2040.</i>	23	Dirkx, G.H.P., E. den Belder, I.M. Bouwma, A.L. Gerritsen, C.M.A. Hendriks, D.J. van der Hoek, M. van Oorschot & B.I. de Vos (2014). <i>Achtergrondrapport bij beleidsstudie Natuurlijk kapitaal: toestand, trends en perspectief; Verantwoording casestudies</i>
12	Smits, M.J.W. & C.M. van der Heide (2014). <i>Hoe en waarom bedrijven bijdragen aan behoud van ecosysteemdiensten; en hoe de overheid dergelijke bijdragen kan stimuleren.</i>	24	Wamelink, G.W.W., M. Van Adrichem, R. Jochem & R.M.A. Wegman (2014). <i>Aanpassing van het Model for Nature Policy (MNP) aan de typologie van het Subsiestelsel Natuur en Landschap (SNL); Fase 1</i>
		25	Vos, C.C., C.J. Grashof-Bokdam & P.F.M. Opdam (2014). <i>Biodiversity and ecosystem services: does species diversity enhance effectiveness and reliability? A systematic literature review.</i>
		26	Arets, E.J.M.M., G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & J.W.H. van der Kolk (2014). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector for the UNFCCC and Kyoto Protocol. Background to the Dutch NIR 2014.</i>

27	Roller, te J.A., F. van den Berg, P.I. Adriaanse, A. de Jong & W.H.J. Beltman (2014). <i>Surface Water Scenario Help (SWASH) version 5.3. technical description</i>	44	Meeuwssen, H.A.M. & R. Jochem (2015). <i>Openheid van het landschap; Berekeningen met het model ViewScape</i>
28	Schuilings, C., A.M. Schmidt & M. Boss (2014). <i>Beschermde gebiedenregister; Technische documentatie</i>	45	Groenestein, C.M., J. de Wit, C. van Bruggen & O. Oenema (2015). <i>Stikstof- en fosfaatexcretie van gangbaar en biologisch gehouden landbouwhuisdieren. Herziening excretieforfaits Meststoffenwet 2015</i>
29	Goossen, C.M., M.A. Kiers (2015). <i>Mass mapping; State of the art en nieuwe ideeën om bezoekersaantallen in natuurgebieden te meten</i>	46	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, J.F.M. Huijsmans, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2015). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw, 1990-2013. Berekeningen van ammoniak, stikstofoxide, lachgas, methaan en fijn stof met het model NEMA.</i>
30	Hennekens, S.M., M. Boss en A.M. Schmidt (2014). <i>Landelijke Vegetatie Databank; Technische documentatie</i>	47	Boonstra, F.G. & A.L. Gerritsen (2015). <i>Systeemverantwoordelijkheid in het natuurbeleid; Input voor agendavorming van de Balans van de Leefomgeving 2014</i>
31	Bijlsma, R.J., A. van Kleunen & R. Pouwels (2014). <i>Structuur- en functiemarkers van leefgebieden van Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijnsoorten; Een concept en bouwstenen om leefgebieden op landelijk niveau en gebiedsniveau te beoordelen</i>	48	Overbeek, M.M.M., M-J. Bogaardt & J.C. Dagevos (2015). <i>Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren.</i>
32	Commissie Deskundigen Meststoffenwet (2015). <i>Nut en risico's van covergisting. Syntheserapport.</i>	49	Os, J. van, R.A.M. Schrijver & M.E.A. Broekmeyer (2015). <i>Kan het Natuurbeleid tegen een stootje? Enkele botsproeven van de herijkte Ecologische Hoofdstructuur.</i>
33	Bijlsma, R.J. & J.A.M. Janssen (2014). <i>Structuur en functie van habitattypen; Onderdeel van de documentatie van de Habitatrichtlijn artikel 17-rapportage 2013</i>	50	Hennekens, S.M., J.M. Hendriks, W.A. Ozinga, J.H.J. Schaminée & L. Santini (2015). <i>BioScore 2 – Plants & Mammals. Background and pre-processing of distribution data</i>
34	Fey F.E., N.M.J.A. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, J. Cuperus, B.E. van der Weide, M. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2014). <i>Ecologische ontwikkeling binnen een voor menselijke activiteiten gesloten gebied in de Nederlandse Waddenzee; Tussenrapportage achtste jaar na sluiting (najaar 2013).</i>	51	Koffijberg K., P. de Boer, F. Hustings, A. van Kleunen, K. Oosterbeek & J.S.M. Cremer (2015). <i>Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2011-2013.</i>
35	Kuindersma, W., F.G. Boonstra, R.A. Arnouts, R. Folkert, R.J. Fontein, A. van Hinsberg & D.A. Kamphorst (2015). <i>Vernieuwingen in het provinciaal natuurbeleid; Vooronderzoek voor de evaluatie van het Natuurpact.</i>	52	Arets, E.J.M.M., J.W.H van der Kolk, G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & M.J. Schelhaas (2015). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector in the Netherlands. Methodological background.</i>
36	Berg van den, F., W.H.J. Beltman, P.I. Adriaanse, A. de Jong & J.A. te Roller (2015). <i>SWASH Manual 5.3. User's Guide version 5</i>	54	Groenestein, K. & J. Mosquera (2015). <i>Evaluatie van methaanemissieberekeningen en -metingen in de veehouderij.</i>
37	Brouwer, F.M., A.B. Smit & R.W. Verburg (2015). <i>Economische prikkels voor vergroening in de landbouw</i>	55	Schmidt, A.M. & A.S. Adams (2015). <i>Documentatie Habitatrichtlijn-rapportage artikel 17, 2007-2012</i>
38	Verburg, R.W., R. Michels, L.F. Puister (2015). <i>Aanpassing Instrumentarium Kosten Natuurbeleid (IKN) aan de typologie van het Subsiestelsel Natuur en Landschap (SNL)</i>	57	Fey F.E., N.M.A.J. Dankers, A. Meijboom, C. Sonneveld, J.P. Verdaat, A.G. Bakker, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2015). <i>Ontwikkeling van enkele mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee, situatie 2014.</i>
39	Commissie Deskundigen Meststoffenwet (2015). <i>Actualisering methodiek en protocol om de fosfaattoestand van de bodem vast te stellen</i>	58	Blaeij, A.T. de, R. Michels, R.W. Verburg & W.H.G.J. Hennen (2015). <i>Recreatiemodule in Instrumentarium Kosten Natuurbeleid (IKN); Bepaling van de recreatiekosten</i>
40	Gies, T.J.A., J. van Os, R.A. Smidt, H.S.D. Naeff & E.C. Vos (2015). <i>Geografisch Informatiesysteem Agrarische Bedrijven (GIAB); Gebruikershandleiding 2010.</i>	59	Bakker, E. de, H. Dagevos, R.J. Fontein & H.J. Agricola (2015). <i>De potentie van co-creatie voor natuurbeleid. Een conceptuele en empirische verkenning.</i>
41	Kramer, H., J. Clement (2015). <i>Basiskaart Natuur 2013. Een landsdekkend basisbestand voor de terrestrische natuur in Nederland</i>	60	Bouwma, I.M., A.L. Gerritsen, D.A. Kamphorst & F.H. Kistenkas (2015). <i>Policy instruments and modes of governance in environmental policies of the European Union; Past, present and future</i>
42	Kamphorst, D.A., T.A. Selnes, W. Nieuwenhuizen (2015). <i>Vermaatschappelijking van natuurbeleid. Een verkennend onderzoek bij drie provincies</i>		
43	Commissie Deskundige Meststoffenwet (2015). <i>Advies 'Mestverwerkingspercentages 2016'</i>		



Thema Natuurverkenning

Wettelijke Onderzoekstaken

Natuur & Milieu

Postbus 47

6700 AA Wageningen

T (0317) 48 54 71

E info.wnm@wur.nl

ISSN 2352-2739

www.wageningenUR.nl/

wotnatuurenmilieu



De WOT Natuur & Milieu voert wettelijke onderzoekstaken uit op het beleidsterrein natuur en milieu. Deze taken worden uitgevoerd om een wettelijke verantwoordelijkheid van de minister van Economische Zaken te ondersteunen. De WOT Natuur & Milieu werkt aan producten van het Planbureau voor de Leefomgeving, zoals de Balans van de Leefomgeving en de Natuurverkenning. Verder brengen we voor het ministerie van Economische Zaken adviezen uit over (toelating van) meststoffen en bestrijdingsmiddelen, en zorgen we voor informatie voor Europese rapportageverplichtingen over biodiversiteit.

De WOT Natuur & Milieu is onderdeel van de internationale kennisorganisatie Wageningen UR (University & Research centre). De missie is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
